

UDK 316

ISSN 1840-1538

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

БРОЈ 9

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК: - пишу: Ивана Миловановић, Александар Јокић, Јелена Вукоичић, Бојан Ђорлука, Давор Видаковић, Бојана Пантић, Мирјана Радојичић, Биљана Милошевић-Шошо, Рудолф Кастори, Драгана Тодоровић, Владимир Васић

ДЕЦЕМБАР 2014

У финансирању часописа учествује Министарство
за науку и технологију Републике Српске

Социолошко друштво Републике Српске уписано
је у Регистар издавача Републике Српске под
редним бројем 212

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

број 9

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Издавач

Социолошко друштво Републике Српске

За издавача

др Рајко Куљић

Редакција

Зоран Аврамовић - Филозофски факултет Пале, Божо Милошевић - Филозофски факултет Нови Сад, Рајко Куљић - Филозофски факултет Пале, Брацо Ковачевић - Факултет политичких наука Бања Лука, Бисерка Кошарац - Филозофски факултет Пале, Kjell Magnusson - Uppsala University, Aleksandar Jokić - Portland State University, Andrej Naterer - Univerza v Mariboru

Главни и одговорни уредник

Зоран Аврамовић

Секретар редакције

Миле Вукајловић

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Штама

“Dis-Company” д.о.о. Пале

Тираж

200 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса редакције:

Алексе Шантића 1, 71420 Пале

www.sociolog.rs -- drustvo@sociolog.rs

СВАКОДНЕВИЦА ЖЕНА У ПОСТРАТНОЈ ПОРОДИЦИ – СЛУЧАЈ СЕВЕРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Сажетак: Рад указује на значај жена у очувању функционалности и целовитости породице у пострајним друштвеним условима на северу Косова и Метохије. Пејнаестијодина свакодневица дубоко је утицала на особности породичној живој, брачних односа, као и односа на релацији родитељи – деца, што је ово истраживање истражило. Паралелни процес социјалистичке трансформације условио је и измену радних активности мушкараца и жена, услед губитка посла (у случају незанемаривој броја мушкараца). Имајући у виду да је свакодневица друштвених актера у пострајним друштвеним условима дубоко омеђена медијским и идеолошким утицајима, исказавља се да на истраживаном простору нема много могућности, а ни труда самих појединаца, за развој индустријске толеранције. Онда су реиндустријализација и фамилизација основна одређења свакодневице пострајне породице на северу Косова и Метохије.

Кључне речи: жена, породица, свакодневица, реиндустријализација, еманипација, Косово и Метохија.

УВОД

У домаћој и страниј научној литератури више је стотина монографија и чланака, који међу кључним речима садрже одредницу Косово и Метохија.^[2] У новијој историји Србије, водећи разлог јесте друштвени сукоб у покрајини, који се најкраће може описати као сецесија територије од стране једне етничке заједнице и настојање да до тога не дође од стране званичних државних институција Републике Србије. Међутим, уколико се наведена територија сагледа из шире (некада) југословенске, односно балканске перспективе, као основна карактеристика намеће

^[1] ivana.m.aritonovic@gmail.com

^[2] Рад је написан у оквиру пројекта 178028 Материјална и духовна култура Косова и Метохије, који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

се патријархални режим „који има особене и разнолике историјске и друштвено-културне изворе (етничке, византијске, хришћанске и исламске)“ (А. Милић, 1994: 23). Такав режим вековима је био окосница друштвеног живота свих етничких заједница, чиме је осигуран њихов континуитет. Балкански патријархат представља специфичну форму европског патријархалног модела, обликовану у карактеристичним историјским, политичким, економским и културолошким условима. Суштинске компоненте балканског патријархата јесу патрилинеарност, патрилокалност и друштвена устројства заснована на правима мушкараца. То упућује на помисао о доминацији мушкараца над женама, тим пре што су традиционални сроднички системи били у тесној вези са преиндустријским периодом развоја. У неким друштвима они су и даље присутни и поред неколико деценија модернизације са социјалистичким предзнаком. Такав је случај са Косовом и Метохијом, где су традиционални вредносни обрасци „наживели“ социјалистички програм модернизације, што је нарочито било видљиво у последњој деценији XX века, по распаду СФР Југославије, а у околностима етничких сукоба. Друштвенополитичка ситуација довела је и до научног занимања за сферу свакодневног живота, који је у фокусу овог рада. Некада сматран превише општим и глобалним (Калањ, 1985: 81), односно контрастним појмом (Спасић, 2004: 9) свакодневни живот данас веома је актуелна категорија у социолошким и антрополошким истраживањима.^[3] Разлог јесу бројни показатељи који указују на чињеницу да су последице разарања друштва директно одражене на свакодневицу друштвених актера. Такве околности, утицале су на измену приоритета у истраживањима у оквиру домаће социологије, чије су структурално-институционалне и махом квантитативне анализе, на крају XX века постале недовољне. Раван свакодневног живота морала је бити укључена у анализе, тим пре што су друштвени, економски и безбедносни ризици постали видљиво деструктивни и уткани у све поре живота друштвених група.

Свакодневни живот становника Косова и Метохије, међутим, у друштвеним наукама био је занемарен. Историчари су склони да проучавају „драматичне“, „преломне“ догађаје, због чега многим људима прва асоцијација на Косово и Метохију јесу управо такви догађаји. Политиколози такође. Значајнијих антрополошких истраживања није било, а социолози су (били) склони проучавању „крупних друштвених

^[3] У случају српског друштва разлог томе јесу бројни регресивни догађаји у јавној сфери, као и ретрадиционализација у приватној (Здравковић, 2009: 171).

проблема“. Отуда не изненађује занемареност свакодневице, иако би било погрешно тврдити да је реч о ирелевантној теми за друштвена истраживања у наведеном просторном оквиру.

Свакодневни живот становника данашњег Косова и Метохије – које Срби доживљавају као (пост)конфликтни део територије Србије, а Албанци и најразвијеније земље света као „земљу у развоју“ – оптерећен је бројним проблемима. Основно одређење свакодневног живота на једном делу територије – северу покрајине – јесте неизвесност. Живећи петнаест година у контексту неизвесности, становници ток дела покрајине суштински су изменили своје животне, као и свакодневне приоритете. У складу са ставом Агнеш Хелер (Agnes Heller, 1978), да је свакодневни живот морао постати проблематичан, како би постао проблематизован, у раду настојимо да укажемо на специфичности свакодневице појединаца на северу покрајине, тим пре што смо руковођени ставом да се „функционисање и промена макроструктура друштва не могу објаснити без механизма који делују на равни свакодневног живота“ (Спасић, 2007: 601). Осим тога, „ратне околности су показале да спора трансформација свакодневице, некритичне према тривијалностима и оскудици, води ретрадиционализацији“ (Аритонових, 2013: 79).

Жене и њихову перцепцију свакодневице сматрамо важним у првом реду због досадашње занемарености њиховог погледа на дешавања у друштвеном окружењу, као и због историјски увреженог става да се свакодневни живот односи најпре на жене као, лефевровски речено „привилеговане актере“ свакодневице (Lefebvre, 1959: 57). Претпостављамо, такође, да су етнички сукоби утицали на преобликовање традиционалних система вредности свих етничких заједница и перцепцију модернизације, уз то конструишући нове индивидуалне и колективне идентитете засноване на новим вредностима и нормама. Забележених искустава жена са тих простора у претходним друштвеним уређењима нема много, имајући у виду да је реч о теми која своју научну актуелност добија у последњој деценији XX века.^[4] Разлог видимо у брзим идеолошко-политичким променама које су захватале

^[4] Научни развој на поменутом простору и његовом окружењу јесте био у закашњењу у поређењу са европским научним искуством. Ипак, било је систематских емпиријских истраживања, при чему се најпре мисли на радове Валтазара Богишића – утемељивача системског научног истраживања на јужнословенским просторима, затим Веру Ерлих, Ану Божић и Оливеру Бурић (А. Милић, 1994: 25-31). Иако се њихова проучавања нису односила на простор Косова и Метохије, многи резултати, нарочито они који упућују на подређену и судмисивну улогу жене у породици и друштву, кореспондирају са косовско-метохијским просторним оквиром.

Косово и Метохију, али које суштински нису доводиле до еманципације жена и њиховог изласка из сфере приватности. У оквиру патријархалног режима, који је међу својим заговорницима приказан као заштита жена од стране мушкараца, субмисивност жена сматра се *још* *и* *нејпромењивом* *чињеницом*. Ипак, идеолошко-политички процеси који су обележили XX век довели су до угрожавања традиционално-патријархалног оквира и његових вредности, због чега су жене добиле прилику за остваривање улоге активног субјекта у сфери породице. Ослабљена патријархална моралност, најпре у урбаним срединама, изазвала је промене свакодневног живота. То је наилазило на осуду заговорника традиционалне опције, чији ставови су пред сам крај XX века поново добили већи легитимитет. Распад СФР Југославије изазвао је и развој климе национализма и реконструкцију друштвених вредности на националној основи. На Косову и Метохији то је било изражено дојкотом српских институција од стране Албанаца, етничким сукобима, међународним протекторатом и још увек нерешеним питањем (државног) статуса територије. Ти чиниоци директно су условили реконструкцију свакодневице појединаца.

Оптерећени етнонационализмом након отворених етничких сукоба од 1997. до 1999. године, неки аутори неоправдано су занемарили научни значај свакодневног живота. Вртоглаве друштвене промене на Косову и Метохији у последњој деценији, политичка, економска, привредна криза и поремећен систем вредности у читавом српском друштву, које трају више од две деценије, условиле су осећање неизвесности међу друштвеним актерима. Оно што појединцима „преостаје“ јесте приватни живот, непосредно окружење, најприснији сродници/пријатељи и свакодневни међуљудски односи. Због таквих промена и друштвене науке су *јриморане* да реагују премештањем свог фокуса интересовања на свакодневни живот и сагледавање ширег друштвеног оквира „одоздо“ – из визуре „невидљивих“ друштвених актера. Отуда је задатак овог рада указивање на карактеристике основног сегмента свакодневице – породичног живота жена на северу Косова петнаест година по завршетку отворених етничких сукоба. Наведену област свакодневног живота сматрамо изузетно важном за био-социјалну репродукцију локалне заједнице, имајући у виду да је на основу увида у породични живот, једноставније сагледати и остале компоненте свакодневног живота жена у постконфликтном друштвеном оквиру.

Истраживање је реализовано у Косовској Митровици, једином урбаном окружењу у тој српској покрајини, у коме живе Срби. Северни

део тог града уједно је једино етнички плурално подручје у покрајини где осим Срба живе припадници албанске, бошњачке, горанске, турске и ромске етничке групе. То је и разлог одабира Косовске Митровице као просторног оквира истраживања. На терену је реализовано сто двадесет дубинских интервјуа, допуњених посматрањем са учествовањем. Разговори су реализовани са по четрдесет припадница српске, и албанске, као и по двадесет разговора са припадницама бошњачке и ромске етничке групе. Реч је о четири демографски најзаступљеније етничке групе на Косову и Метохији, што је и разлог таквог структурисња узорка. Разговори су реализовани широм Косовске Митровице, у готово трогодишњем временском оквиру, од јула 2010. до марта 2013. године.

ПОРОДИЧНИ ЖИВОТ ЖЕНА НА СЕВЕРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Породица као основна друштвена заједница представља и „примарно извориште друштвених и културних вредности за појединца“ (Кораћ, 1991: 71). Имајући у виду то становиште, отвара се питање на који начин треба сагледати свакодневни живот жена у сфери породице, на територији која после етничких сукоба пролази кроз трансформацију институционалног оквира. У складу са тим променама, можемо очекивати процес трансформације породице, такође. Резултати истраживања воде нас до закључка да је „породица након рата учврстила своју централну позицију ресурса из кога сви њени чланови црпе снагу“ (Аритонових, 2013: 81). Међутим, питање је има ли довољно простора за еманципацију жена, које би се отргле од принудних улога и „традицијом предодређеног места у породичној структури“ (Кораћ, 1991: 71)?

Социјализоване на патријархалним вредностима, жене са Косова и Метохије дуго су своју улогу у породици и домаћинству сматрале саставним делом женске природе. У складу са репродуктивном активношћу жена, која је била на високом нивоу, сматрало се да је сфера приватности предодређена за жену, а јавна сфера за мушкарца. Паралелно са модернизацијским токовима, који у покрајини нису били брзи као у осталим деловима Србије, ипак је дошло до класног диференцирања на основу којег су жене из нижих социјалних слојева и даље имале изражен традиционални однос према рађању, кућном раду и мужу. Жене из виших друштвених слојева, пре свега у доба социјализма, имале су боље услове за школовање, рад, политички ангажман, избор партнера,

планирање породице. Отуда не можемо говорити о специфичностима свакодневног живота жена искључиво на основу њихове етничке или религијске припадности, иако је реч о значајним индикаторима на поменутом простору, већ морамо узети у обзир класну, образовну припадност и место становања (село или град).

Женама на селу, у складу са овим становиштем, сужене су могућности доласка до друштвено угледних занимања. Као могућност преостаје им улога домаћице, са којом се идентификују и за коју су припремане од примарне социјализације.^[5] Идентификујући се најпре са својом мајком (такође домаћицом), затим са наведеним улогама, младе жене обликују свој свакодневни живот, који веома ретко излази из сфере приватности. Од њих се очекује остварење улоге мајке, која подразумева да на своју (првенствено женску) децу пренесу усвојене обрасце понашања, оне исте обрасце које су и саме усвојиле у детињству и младости. Тиме се обнавља и преноси на наредну генерацију жена редуковани идентитет жене-мајке, која се појављује у улози „социјализираног социјализатора“ (Жунић, 2009: 104). Истовремено, средински фактор, односно притисак средине, жену перманентно подсећа на то да је узорна она жена која је посвећена искључиво породици, мужу, деци и кућним пословима.

Град као просторни оквир, женама оставља више могућности за реконструкцију свакодневице, због чега многе девојке са села маштају о удаји и селидби у град. Оне су данас, једним делом ослобођене страха од друге – антагонистичке – етничке заједнице од чијих су их припадника очеви, браћа и емотивни партнери чували последње две деценије XX века, с обзиром на то да на територији покрајине Срби и Албанци ни у једном граду (осим северном делу Косовске Митровице) данас не

^[5] Последњих година међу Србима са села, која су званично названа енклавама, присутна је тенденција даљег школовања кћерки на Универзитету у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Реч је о настојању родитеља да својим кћеркама оставе могућност избора места становања, запослења и брака ван матичног села, чија је перспектива дискутабилна. У складу са тим, значајан број студентки наведеног универзитета чине управо студенти и студенткиње из српских села-енклава. Оне које нису имале могућности за даље школовање, свој идентитет изграђују на улогама мајке и домаћице.

живе заједно.^[6] Све већи број Српкиња је запослено^[7], чиме доприносе повећању кућног буџета. Радна активност утиче на реконструкцију њиховог положаја у породици, због чега све већи број мужева/очева остаје код куће са децом, док жене раде.^[8] То не значи да је дошло до искорењивања традиционално-патријархалних вредности, нарочито ако се узме у обзир значајан број интерно расељених лица која живе у том граду и која су из својих места порекла *донела своје* обичаје и навике.^[9]

На основу разговора са испитаницама дошли смо до закључка да су односи међу брачним партнерима стабилизирани у корист жена. Ипак, реч је о асиметричном односу, имајући у виду да су жене добиле више одговорности и контроле над породичним устројством, али мушкарци и даље имају право „вета“ на потпуну самосталност одлучивања жена. То објашњавамо чињеницом да је свакодневица друштвених актера на истраживаном простору само привидно подударна са свакодневицом актера у мирнодопским друштвеним условима, из чега следи да сваки, па и најмањи безбедносни ризик, мушкарцима изнова намеће улогу „бранила својих породица и кућног прага“. Отуда мушкарац задржава право на одлучивање и улогу носиоца ауторитета у породици.

Број жена активних у радном контингенту расте. Разлоге за повећање броја запослених жена треба тражити у чињеници да су многи мушкарци (у првом реду Срби) остали без посла, зато што су фирме којима су некада радили данас у власништву „оне друге“ етничке групе која живи по законима „другог“ (косовског или српског) институцијалног система. Тако жене које су некада радиле на ниже вреднованим и

^[6] Приштина као главни и универзитетски град сматра се просторним оквиром еманципације Албанки. У осталим градовима (Призрен, Пећ, Ђилане, Косовска Митровица) ситуација је нешто другачија, због чега се девојке несрпске националности махом опредељују за одлазак у Приштину или, и даље веома актуелно иностранство. Што се српске етничке групе тиче, Косовска Митровица је једини град у покрајини где и даље има Срба. Седиште универзитета у том граду утицало је на изградњу факултета и студентских домова, повећање броја радних места, као и оживљавање културно-забавних садржаја.

^[7] Имају могућност запослења у српским, међународним и такозваним косовским институцијама.

^[8] Многи од тих људи били су запослени у РМХК „Трепча“, који сада ради ограниченим капацитетима или у фирмама које су сада под надлежношћу Албанаца. Ти људи најчешће примају минималну новчану надокнаду, због чега се њихова жене појављују као хранитељке породица.

^[9] Отуда не треба бити изненађен анимозитетом на релацији Срби/грађани – Срби/ИРЛ који су најчешће са села.

плаћеним пословима (рад у јавној администрацији, просвети, приватном сектору) данас имају „стабилнија“ радна места. Осим тога, како је реч о територији под међународном управом, многе жене добиле су запослење у међународним организацијама. Ти послови, по правилу, боље су плаћени од послова у оквиру локалних организација, али су међународним организацијама својствене и такозване „позитивне акције“ које подразумевају давање предности женама, етничким мањинама и маргинализованим друштвеним групама предност приликом запошљавања.^[10] На терену су присутне и бројне организације цивилног сектора (НВО), где жене чине већину запослених, а које су значајан извор прихода, заснован на перманентној условљености од донација међународних донатора. Коначно, после једноставно проглашене независности покрајине у фебруару 2008. године, долази до јачања такозваних „косовских институција“, у оквиру којих се запошљавају припадници/це свих етничких група.

Испоставља се, међутим, да живот у граду доноси запосленим женама амбивалентну позицију. Уколико је запослена и још живи у нуклеарној породици, просечна Албанка двоструко је оптерећена и неће моћи да ужива у својој новостеченој слободи. „Ако живи са сродницима, ови снови се у скорије време вероватно неће остварити. Она живи за будућност, када ће бити сама са својим мужем и децом, имати велику кућу, своју машину за рубље, леп намештај и ауто. Оне сањају да ће једнога дана бити боље. Њена свекрва ће умрети, и она ће бити краљица у кући“ (Reincek, 1987: 167). Тај став изречен пре више од две деценије и данас је компатибилан налазима нашег истраживања, што нас изнова упућује на закључак да је улога носиоца ауторитета у породици у постном друштву веома важна.

Одсуство јасно дефинисаног институционалног оквира, *ојачано* поремећеним системом вредности, социјалне актере вратило је у сферу приватности – породице. „Отуда је нормално да породица у очима појединца постаје спас из безизлаза и добија приоритет над свим осталим видовима друштвеног ангажовања, приврженостима прошлим или садашњим институцијама и организацијама“ (А. Милић, 1994: 113). У таквим околностима, породица је једини ефикасни и легитимни простор био-психо-социјалног преживљавања. Основни задатак породице као ослонца, подршке и солидарности јесте очување присне заједнице, која негује поверење и љубав и присуство оца породице као оличења ауторитета. Код српских породица видљива је трансформација ауторитета мушкарца, јер се ауторитет све мање

^[10] Мисли се на ОЕБС, ЕУЛЕКС, УН и сличне организације.

заснива на наслеђу и пореклу, имајући у виду да је вештина зарађивања и отхрањивања некада својствена оцу, у неким породицама доведена у питање. Мушкарцу „преостају“ друштвене улоге мужа и оца, које се заснивају на обезбеђивању неопходних услова за живот, у виду становања, али обезбеђивање хране, гардеробе, брига о здрављу свих укућана, остваривање складних односа у породици није више само задатак мушкарца. Из тога следи да су неки мушкарци по завршетку отворених етничких сукоба били *ѝриморани* на изградњу партнерског односа са својим супругама, услед финансијске зависности од њих, као и делимичног урушавања традиционалних вредности и неспремности једног броја жена (млађе и средње старосне доби) на субмисивну позицију у породици, пошто су у ратним и првим послератним годинама сав труд уложиле у очување целовитости породице и пружање психосоцијалне подршке својим партнерима, деци, као и старијим члановима породице.

У албанским породицама, пак, лични ауторитет мери се ауторитетом који појединац стиче у породици, а чија је суштина подређивање личних жеља колективним жељама. *Покорносѝ* која истраживаче најпре упућује на закључак о инфериорности, у албанским породицама неретко упућује на престиж. То је нарочито видљива карактеристика културног континуитета Албанаца у миграционим кретањима село-град. „Иако учешће у економској и политичкој хијерархији града значи да до неког степена богатство и класни положај одражавају ‘јавну’ супериорност, ауторитет у традиционалној албанској породици, било на селу или у граду, још увек проистиче из *ѝонашања*, таквог понашања које изазива поштовање чланова групе којој појединац припада“ (Reincek, 1987: 162). Отуда не чуди да и запослене Албанке, које живе у нуклеарним градским породицама, својим понашањем показују подређеност нормама заједнице. Отуда, част и углед и даље имају предност у односу на материјалну независност. „С обзиром на значај својства жене приликом процењивања части и на њену способност да је лако разори, може се рећи да су жене у могућности да подигну статус својих породица“ (Reincek, 1987: 162). Жена заправо стиче ауторитет тиме што је добра и вредна радница у кући, као и исказивањем поштовања и покорности према другим члановима породичног домаћинства. То је нарочито напорно за запослене жене, чија финансијска независност није вреднована довољно. Иако образовање, запослење, број (мушке) деце и слични видови личног напредовања утичу на јачање ауторитета жене, они не могу да створе исти. „Запослење је идеал многих жена у оној мери у којој оно представља

слободу кретања, али није кључ личног успеха“ (Reincek, 1987:163). То је нарочито случај са вертикално проширеним породицама, које на северу покрајине и даље постоје. Живот жена (које су снахе) у оваквим породицама омеђен је генерацијско, сегрегцијом и контролом свекрве, која ужива највећи углед. То у случају албанских породица значи контролу кретања снахе, избора пријатељица, друштвеног понашања, начина одевања... Ниво контроле је у директној вези са степеном зависности мужа/сина од своје мајке. Што је син мање завистан, то његова мајка има мању контролу над снахом. Живот у вертикално проширеној породици најчешће подразумева прихватање колективне идеологије, што се негативно одражава на еманципацију млађе жене/снахе. До подударних закључака долази се када су у питању проширене породице оспитаница из осталих етничких група – бошњачке и ромске, као и српске када говоримо о породицама руралног порекла које су присилно мигрирале на север покрајине.

Евидентно је, дакле, да су жене, а самим тим и њихов положај у породици, свакодневном животу и ширем друштву, данас суочене са идеолошким наслеђем XX века. Отуда истраживачима није лако раздвојити приватне и јавне чиниоце еманципације жена, тим пре што у проблематизованом друштвеном оквиру све животне сфере подлежу дневнополитичким утицајима. Непосредно по завршетку отворених етничких сукоба жене су, у стању опште друштвене неизвесности и несигурности, биле приморане на усмеравање своје енергије искључиво на домен породице, уз смањење интересовања за друштвена збивања и сопствену социјалну промоцију. У таквим околностима, мушкарац се у свим етничким заједницама и даље симболично појављује као носилац ауторитета. Код доношења важних одука, уобичајено је очекивати да је његова реч „последња“. Детаљнија истраживања, међутим, указују на жену као стожер породице. Искључива додељеност приватног домена жени, може бити тумачена као основ инфериорности у односу на мушкараца, којем је препуштена јавна сфера. Ратни немири, међутим, указују на значај породичне, свакодневне сфере, која се појављује као стварни центар живота. Током и непосредно након етничких сукоба то се читавало у борби за очување егзистенције породице. Време је показало да жена не мора да уђе у јавну сферу да би задобила моћ. Моћ је у породици, у кући. У домаћој социолошкој литератури тај феномен познат је као „жртвени микро матријархат“ (Благојевић, 1995: 183). Реч је таквој структури ауторитета који женама у породици даје моћ и доминацију, парадоксално засновану на жртвовању за ту породицу. По речима Марине Благојевић „жртвовање обнавља доми-

нацију, и обрнуто, а и једно и друго обнављају патријархалну структуру на глобалном друштвеном нивоу“ (Благојевић, 1995: 183). Такав ауторитет, није очигледан, како не би угрозио званичне патријархалне улоге моћи, али јесте делотворан јер подразумева утицај на доношење важних породичних одлука и доводи до такозваног „патријархалног материнства“ (Трипковић, 1995).

У првим послератним годинама на северу Косова и Метохије, очување функционалности породице био је основни приоритет у свим друштвеним групама. Неколико година касније када је постало јасно да успостављање институционалног реда није видљиво, а време неповратно пролази, наступило је и супротстављање традиционалним идентификацијама и неповољном друштвеном положају, од стране жена. Србима је у прилог ишла финансијска подршка Републике Србије која је запосленима у буџетским фирмама дала додатну новчану сатисфакцију за живот и рад на Косову и Метохији. У складу са тим, истраживачима је видљиво побољшање услова живота једног дела становника и пад животног стандарда оних који су пре рата представљали средњу класу, то јест оних који су некада радили у индустријском гиганту РМХК „Трепча“ и осталим индустријским фирмама. Међу Албанкама, али и припадницама бошњачке и ређе ромске етничке групе виши животни стандард присутан је код запослених у међународним институцијама, невладиним организацијама и такозваним „косовским институцијама“. У таквим околностима, жене дестабилизују хијерархијско устројство породице, смањујући моћ мушкараца. Међутим, не треба доносити закључке о „маскулинизацији“ кућног рада, тим пре што се сфера породице на северу Косова и Метохије и даље сматра „просторним оквиром жене“, што изнова указује на њену двоструку оптерећеност и одговорност.

Уколико се осврнемо на истраживања реализована на територији централне Србије, неке ауторке (Благојевић, 2002) истичу да је деведесетих година XX века дошло до „имплозије патријархата“, услед јачања индивидуализације, кризе патријархата која је угрозила стабилност нуклеарне породице, повећања конкурентности на тржишту рада, који су условили смањење разлика између родних улога. Тај став могао би се у извесној мери применити на северу Косова и Метохије данас. Услед чињенице да су многи мушкарци изгубили посао, а жене остале запослене у делатностима у рангу недовољно плаћених (образовање, здравство, јавна администрација), данас међу српском популацијом управо они припадају групи престижних и жељених послова.

На тај начин, жене обезбеђују економску стабилност породице, што утиче на преобликовање система вредности. Долази и до трансформације слике „идеалне жене“ и „идеалног мушкарца“. Иако је већина жена социјализована на вредностима попут послушности, толеранције, сентименталности, живот у друштву постсоцијалистичке и постратне трансформације условио је преобликовање њихове улоге у породици. Улоге жене заправо су утростручене. И даље се сматра да је жена стожер куће и породице. Радна улога је само једна више у њеном животу. Мајчинска такође. Мушкарцима „преостаје“ суочавање са чињеницом да до модернизацијских промена не долази само у јавној, већ и приватној сфери. Умногосте изгубивши привилеговано место у сфери рада, изгубивши улогу јединог медијума између своје породице и шире друштвене заједнице, многи мушкарци веровали су да ће ипак очувати своју доминанту позицију у брачном и родитељском односу. То је на северу Косова и Метохије још увек у извесној мери оствариво, услед периодичних сукоба који издијају на етничкој основи, али свакодневне животне активности жена, „ојачане“ њиховим радним ангажманом указују на промену таквог тренда у (скоријој) будућности.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Српско друштво не може се сматрати суштински модернизованим. Оно је пре засновано на мешаном типу патријархата (Папић, 1997), који подразумева пол као основу доминације мушкараца. Отуда снага родног типа диференцијације долази до изражаја најпре у приватној сфери, јер се сматра да су жене „произвођачи свих врста капитала (економског, културног, социјалног и симболичког), али се тај капитал у даљим социјалним процесима од њих отуђује, тако да се оне у минималној заступљености јављају као дистрибутери и потрошачи капитала“ (Милетић-Степановић, 2002: 406). Када тај став применимо на нивоу породице, који представља фокус нашег истраживања, испоставља се да су жене у породици истовремено „и основни ресурс и основни произвођач ресурса, али патријархалног система“ (исто, 2002: 406). Истраживањем реализованим на северу Косова и Метохије, територије која истовремено пролази кроз процес постсоцијалистичке и постконфликтне трансформације, у највећој мери потврђујемо резултате истраживања реализованих у другим деловима српског друштва.

Улога жена и њихов рад у домаћинству у истраживаном оквиру и даље је амбигвитетан, имајући у виду да већина испитаница из свих етничких група и даље није до краја свесна своје амбивалентне позиције

у породици. Неке од њих и даље су равнодушне због своје троструке оптерећености, која подразумева рађање (пожељно је мушке) деце, домаћичке послове, као и рад у јавној сфери, имајући у виду да услед пада економског стандарда мушкарац не може једини да „прехрани“ породицу. Живећи у таквим друштвеноекономским околностима, један део жена из овог истраживања пригушује противречности своје свакодневице, уверен да је борба за промену свог положаја у породици сувише неизвесна и неисплатива, због чега саме репродукују патријархалну идеологију, која почива на доминацији мушкараца. Друга група испитаница, из свих етничких група, али млађих и социјализованих током 1990-их и 2000-их, одлучује се за искорак из свакодневице која подразумева троструку оптерећеност. Неудате испитанице, углавном српске етничке припадности, говоре да себе не могу замислити у улози сличној улогама њихове мајке, која подразумева одрицање од „свега“ зарад очувања породице. Поштовање према мајци, која је жртвовала све због своје деце и породице, на високом је нивоу, али се од сопственог живота жели нешто „друго“. Врло слични ставови примећени су код испитаница из осталих етничких група, с тим што је изражавање поштовања према ауторитету мајке још очигледније.

У складу са реченим можемо закључити да жене са севера Косова и Метохије у све већем броју напуштају концепт традиционалне „женскости“, свесне значаја своје улоге у породици. Уз све мање отворених етничких сукоба, може се очекивати да ће доћи до даљег тренда модернизације културног система, у складу са (званичним) аспирацијама Србије на путу ка евроинтеграцијама. Слично се може очекивати и од албанске и осталих етничких заједница, у складу са политиком косовских званичника који будућност Косова такође виде у Европској заједници. Међутим, сваки, па и мали друштвени сукоб у стању је да изазове привремену ретрадиционализацију улога мушкараца и жена, као што се већ много пута у последње две деценије дешавало. У околностима крхке друштвенополитичке стабилности и сфера породичног живота и друштвеног положаја жена бива преобликована и приморана на *неколико корака уназад*, због чега се жене у (пост)конфликтним друштвеним околностима суочавају са већим бројем изазова на путу ка егалитарним породичним односима, у односу на жене из мирнодпских делова српског друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Аритоновић, И. (2009), *Српске жене на Косову и Метохији у райном окружењу – српска породица и последице мартовској прома 2004. године*. Институт за српску културу Приштина-Лепосавић.
- Аритоновић, И. (2011), „Истраживања свакодневице женске популације у српском друштву (усмереност на Косово и Метохију), Лепосавић: Баштина, бр. 31: 355-378.
- Аритоновић, И. (2013), „Препознавање улоге жена у постконфликтним условима свакодневног живота на северу Косова и Метохије“, у: *Културно наслеђе Косова и Метохије*, Београд-Косовска Митровица: Канцеларија за Косово и Метохију, Универзитет у Приштини, 77-88.
- Благојевић, М. (1995), „Свакодневица из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност“, у: Силвано Болчић (ур.), *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почешком деведесетих*, Београд: ИСИ ФФ, 181–209.
- Благојевић, М. (2002), „Жене и мушкарци у Србији 1990-2000, Урођавање цене хаоса“, у: *Србија крајем миленијума, разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: ИСИ Филозофског факултета у Београду, 283-314.
- Благојевић, М. (2013), „Патријархат једе своју децу“, доступно на: http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/patrijarhat_jede_svoju_decu.26.html?news_id=259450
- Бурдје, П. (2001), *Владавина мушкараца*. Подгорица: ЦИД.
- Фолић, М. (1998), „Друштвени положај жене у Јужној Србији у другој половини 19. и на почетку 20. века“, *Србија у модернизацијским процесима 19 и 20. века, положај жене као мерило модернизације*. Београд, 201-211.
- Хелер, А. (1978), *Свакодневни живот*. Београд: Нолит.
- Калањ, Р. (1985), *Револуција и свакидашњица – Оглед о социолошкој мисли Хенрија Лефевра*: Загреб.
- Казер, К. (2002), *Породица и сродство на Балкану: Анализа једне културе која несћаје*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Коковић, Д. (2005), *Пукојине културе*, Нови Сад: Прометеј.

- Кораћ, М. (1991), *Заточенице јола*, Београд: ИСИ Филозофског факултета у Београду.
- Lefebvre, H. (1959), *Kritika svakidašnjeg života*, Zagreb: Naprijed.
- Милић, А. (2001), *Социологија породице – кришика и изазови*, Београд: Чигоја штампа.
- Милић, А. (1994), *Жене, јолишика, породица*, Београд: Институт за политичке студије.
- Предојевић, Ј. (2002), „Традиционални брачни и породични односи албанског становништва са Косова и Метохије у светлу законика Љеке Дукађинија“, Београд: Становништво, 1-4: 129-145.
- Предојевић, Ј. (2001), „Транзиција фертилитета у радовима албанских аутора са Косова и Метохије“, Београд: Становништво, 1-4: 131-156.
- Реинецк, Џ. (1987), „Урбанизација и процес трансформације положаја Албанке на Косову“, Београд: Етнолошке свеске, 159-169.
- Спасић, И. (2007), „Свакодневни живот“, у: Мимица, А., Богдановић, М. (прир.), *Социолошки речник*, Београд: ЗУНС, 601-602.
- Спасић, И. (2004), *Социологије свакодневне животи*, Београд: ЗУНС.
- Von Glutz, Barbara (2004), „Women in Kosovo: Between Tradition and Emancipation“, *South-East Europe Review*, 1-4: 131-134.
- Здравковић, Д. (2009), „Транзиција и улога жене у примарној социјалној мрежи“, Ниш, Годишњак за социологију, год. V, бр. 5: 171-184.
- Жунић, Н. (2009), „Феминистички контекст идеологије рода“, Ниш: Годишњак за социологију, год. V, бр. 5: 101-111.

Ivana Milovanović

Institute for Serbian Culture Priština-Leposavić

Serbia

DAILY LIFE OF WOMEN IN POST-WAR FAMILY – CASE OF THE NORTH OF KOSOVO AND METOHİJA

Summary: *This paper shows the importance of role of women in preserving the functionality and integrity of family in post-war social circumstances in the north of Kosovo and Metohija. Fifteen years old post-war daily life deeply influenced features of family life, marital relations, as well as relations between parents and children, which is confirmed through this research. Parallel process of post-socialist transformation caused the change of work related activities both of men and women, as a consequence of loss of employment (which happened to significant number of men). Having in mind that daily life of social actors in post-war social circumstances strongly limited by media and ideological influence, it turns out that there are very few possibilities, as well as efforts of individuals, for development of interethnic tolerance. Hence the retraditionalization and familisation as basic determinants of daily life of post-war family in the north of Kosovo and Metohija.*

Key words: *woman, family, retradicionalization, emancipation, Kosovo and Metohia*

Aleksandar Jokic
Portland State University
Portland, Oregon, USA

Оригиналан научни рад
UDK: 316:4.057:37.014

LOST IN TRANSITION: THE LIMITS OF FREEDOM IN SCHOLARSHIP

Abstract: *The central question addressed in this essay is whether there might exist some justifiable limits to freedom in science and scholarship. The question is further specified to deal with social sciences (including humanities) in the so-called “transitional period”. Paying attention to the historical context and sociological facts on the ground, the essay considers an “ethics of research” as falling within a larger endeavor of developing first an “ethics of international activism” approached in the way that formulates a series of constraints on what would constitute morally permissible agency in the context that includes delivering services abroad, directly or indirectly. Relying on some of those constraints and a key conceptual distinction between “activism in scholarship” and “activism with scholarship” a proposal is made about a way to think about justifiable limits to freedom in scholarship, using as example the field of “transitional justice” studies.*

Key words: *freedom, activism, scholarship, science, freedom of research.*

When considering the question of the importance of freedom for scientific development inevitably what gets emphasized is the essential value academic freedom (or freedom of research) has for achieving progress in any area of science, but in particular in social sciences and humanities. In this essay I want to consider things from the opposite angle, and look at the question of whether there might be some justifiable limits to freedom in science. This project is normative in character, and it is further limited in that it will deal only with social sciences (including humanities) in the so-called “transitional period”. While geographically speaking, the term “transition” applies vaguely to the processes that took place, roughly speaking, in the countries of Eastern Europe (including, of course, the post-Yugoslav lands) after the dissolution of Soviet Union the scholarship on the theme of “transition” was developed almost entirely in the West. The character of the works on this general theme is such that when we take a look at what passes for scholarship in this novel “discipline” the question about the limits of freedom in scholarship looms large.

In the post-Cold War period a peculiar phenomenon emerged: a tremendous growth of nongovernmental organizations (NGOs) as main drivers of international activism was observed.^[1] A particularly unexpected byproduct of this social change on a global scale was the increased collaboration between scholars (scientific laborers) and these NGOs. What has worked in favor of this unlikely fusion of these starkly different social players is the fact that international nongovernmental organizations (INGOs) share with researchers and scholars (who increasingly in the West must rely on grant money for survival) the same sources of funding (large private philanthropic foundations, Western governments, and corporate foundations). Furthermore, given that in this joint venture scholars have been reduced to a supporting role, properly construed, the normative project undertaken here would require that we separate the question about the moral characteristics of “international activism” from the question about the eventual need to place moral (and perhaps even legal) limits on the freedom of activism in scholarship. In a way, given the historical context and sociological facts on the ground, our project of thinking about an “ethics of research” would fall within a larger endeavor of developing first an “ethics of international activism”. Elsewhere I have done the latter,^[2] and here I will rely only on some relevant aspects of that construct that will be helpful for developing a sketch of an ethics of scholarship and research.

Before we move any further a word about a novel field of “transitional justice” that will serve as the primary example of the works in social sciences that may require placing limits on freedom of scholarship, or so I will argue. Here too we observe the work of international activists urging states in transition to deal with their recent violent past that fully coincide with the works of scholars who offer to develop a theoretical background for those demands. The issue of reckoning with past wrongs has in one way or another taken central stage in many a narrative from various disciplines that suddenly surfaced in great numbers after the end of Cold War. These efforts quickly took shape of a new multidisciplinary field of study and the name chosen for it was “transitional justice”. Even a cursory look at the scholarly production after a few decades, easily reveals the underlying

^[1] A document is available for download from the World Bank website at: http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64187510&searchMenuPK=64187283&siteName=WDS&entityID=000009265_3961219103437 (emphasis is mine) states: “[t]he number of international NGOs alone is reported to have increased from 6,000 in 1990 to 26,000 in 1999,” while “[t]he OECD reports that in 2003, at least \$12 billion was channeled into development assistance through the international agencies.”

^[2] Aleksandar Jokic, “Go Local: Morality and International Activism” *Ethics & Global Politics*, Vol. 6, No. 1, 2013, pp. 39-62.

assumption present in these works that a moral imperative exists, which requires of collectives marked by the experience of recent violence—in particular mass atrocities, war crimes, or genocide—to “come to terms” with it. While in each case it may be open for discussion which one of many processes—be they criminal trials, truth and reconciliation hearings (the conventional term is “Commissions”), amnesties or some combination of these—best suits any given situation, doing nothing (or very little) is not an option.

The demands of justice, we are told, foreclose inaction, and the more serious and extreme the experience of violence had been the less acceptable it seems to do nothing about it. While this may be a natural attitude for anyone to have, it must also be recognized that the primary proponents and most forceful promoters of “transitional justice” are Western powers. Hence the increased internationalization of the processes of transitional justice, which resulted, for example, in the creation of new bodies such as *ad hoc* international tribunals (ICTY and ICTR), the International Criminal Court (ICC) or ever more massive deployment around the globe of the international nongovernmental organizations (INGO). It could even be reasonably alleged that the “transitional justice” jargon and discourse originated in the West and was then imposed on the rest the world. In other words, “transitional justice” has become an important element of Western foreign policy, in particular that of the U.S.^[3]

Given that the argument that seeks to justify placing some specific limits on freedom of research depends on the framework of a larger theoretical proposal involving international activism I shall first give an outline of its main elements.

ETHICS OF INTERNATIONAL ACTIVISM

The increasing power of INGOs, manifest in their ever mounting number in operation and handling of ever more substantial quantities of money, raises questions about the roles and responsibilities of these new global, non-state actors. In particular, there is the question of developing an ethics of international activism that would facilitate moral assessments of the endeavors by agents operating in countries other than their own. The approach I took in developing an ethics of international activism involved a process of formulating a series of constraints on what would constitute

[3] For President Barak Obama’s policy on transitional justice see “National Security Strategy,” May 2010, p. 48; document available at http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf (Accessed on 26 January 2012).

morally permissible agency in the context that includes delivering services abroad, directly or indirectly. In elaborating these ethical constraints I relied on the concept of “force multiplier.” The content of this idea and its official applications have explanatory importance in considering the correlation between post-Cold War phenomenal growth in the number of international NGOs and the emergence of the U.S. as the sole, unchallenged super-power ushering in the new “unipolar” world.

The fully developed proposal for an “ethics of international activism” consists of four constraints on morally permissible international activism: (C1) The Professionalism Constraint; (C2) The Integrity Constraint; (C3) The Respect for Sovereignty Constraint; and (C4) The Humility Constraint. As soon as these constraints are understood and correctly analyzed, an overarching principle emerges helping us realize that local activism must enjoy normative primacy (in all three normative spheres: moral, legal, and political) over international activism. At the same time, this gives us an idea of how to conceive of what could constitute legitimate international activism, i.e. one that respects the primacy of local activism.

Since the first two constraints (The Professionalism Constraint and The Integrity Constraint) and the concept of “force multiplier” will be also relevant for developing the argument for placing limits on the freedom of research I will now briefly introduce these ideas, after I define the concept of “international activist”.

International activists are altruists attracted by causes that originate in foreign lands. Consequently, these are foreign altruists. By calling them “altruists” I do not intend to prejudge the actions of international activists as necessarily morally good; I simply mean to indicate that they are ostensibly acting out of concern for the welfare of others, in this case those others are foreigners. This characterization is quite consistent with rather confused and misguided activities stemming from one’s concern for the well being of others, even to the point that some altruistic acts may be judged as morally bad—this may take the form of further victimizing those who are already suffering as a result, say, of being victims in a civil strife. Furthermore, this does not preclude a person from joining an organization that is part of the activism industry for essentially selfish reasons: one may be moved on egoistic ground to make a living from activism.

We can make further progress in delineating more exactly who the “international activists” are by making more precise this notion of “causes that originate in foreign lands.” Most frequently those causes are expressed in terms of global protection, and respect for human rights. Thus, Amnesty

International defines itself a “a worldwide movement of people who campaign for internationally recognized human rights to be respected and protected for everyone,”^[4] while Human Rights Watch states that it “is dedicated to protecting the human rights of people around the world.”^[5]

Additional clarity is achieved when we realize that governments can also show interest in those same causes expressed in terms of human rights, but we would not count government administrators, operating in their official capacities, among “international activists.” Thus, The Bureau of Democracy, Human rights and Labor of the U.S. government, states that “protecting human rights around the world [is] central to U.S. foreign policy,”^[6] yet we would not consider State Department officials “international activists”. This is why organizations that want to count as groupings of international activists are quick to assert their independence. Thus Human Rights Watch promptly in its self-description emphasizes that it is “one of the world’s leading independent organizations dedicated to defending and protecting human rights,”^[7] while Amnesty International makes the same claim using more precise language affirming that they are “independent of any government, political ideology, economic interest or religion.”^[8] Consequently, international activists are not meant to be government officials, ideologues, corporate lobbyists, or missionaries on behalf of any religion; in fact, international activists are supposed to operate independently of any government, ideology, corporation, and religion. In the first instance, this then poses strong constraints on how to construe an ethics of international activism:

(C1) *It is considered morally impermissible for international activists to act on behalf of any government, ideology, corporation, or religion.*

Let us call this the *Professionalism Constraint*. It stands to reason that if a person is genuinely motivated by the welfare of others from a country other than her own, then she must not be acting on behalf of her (or any other) government, should not promote any ideology (be it political, economic or otherwise), nor proselytize in favor of a religion. Thus, for example, international activists must not propagate in favor of a regime change

^[4] See their website, <http://www.amnesty.org/en/who-we-are/about-amnesty-international> (last accessed February 10, 2010).

^[5] See their website, <http://www.hrw.org/en/about> (last accessed February 10, 2010).

^[6] See the Bureau’s website, <http://www.state.gov/g/drl/> (last accessed February 10, 2010).

^[7] See the website from note 5, my emphasis.

^[8] See the website from note 4, my emphasis.

in a country where such policy is pursued by, say, the U.S. government; they must not engage in promoting the economic ideology of free market and privatization in, say, a country with the socialist economic system (or any other); or attempt to convert, say, local Muslim population to Christianity. This much can therefore be asserted with sufficient moral clarity to make our first constraint on an ethics of international activism fairly straightforward and uncontroversial. It is another matter, in fact an empirical question, whether activists from Western countries in general manage to live up to this clear moral requirement.

If our goal is both to construct a framework for an ethics of international activism, through a process of formulating applicable moral constraints on what constitutes permissible conduct in this context, and to engage in the making of concrete moral judgments about actual endeavors that take place throughout the world, then we must also pay attention to the existing vocabulary of the “aid discourse”. In other words, for our effort to be both theoretical (developing an aspect of moral philosophy) and practical (using the conceptual tools for normative judgment making), it is important to keep track of the relevant real life experiences, in the best tradition of applied ethics.

This brings us to the second notion that I utilized in building the ethics of international activism: *force multiplier*. It is a military term, defined as follows:

A capability that, when added to and employed by a combat force, significantly increases the combat potential of that force and thus enhances the probability of successful mission accomplishment.^[9]

Readers might be tempted to think, at this point, that something must have gone terribly wrong. Isn't the notion of “force multiplier” obviously inconsistent with the contents of our first constraint, the Professionalism Constraint, on morally permissible domain of activities by international activists? How could this latter idea even be contemplated in connection to international activism? Yet the link exists, and it is a very strong one, as Colin L. Powell makes clear:

As I speak, just as surely as our diplomats and military, American NGOs are out there serving and sacrificing on the front lines of freedom... I am serious about mak-

^[9] See, *The Oxford Essential Dictionary of the U.S. Military*, 2001; <http://www.encyclopedia.com/doc/1O63-forcemultipliereffect.html>, accessed February 10, 2010.

ing sure we have the best relationship with the NGOs who are such a force multiplier for us, such an important part of our combat team... [We are] all committed to the same, singular purpose to help humankind, to help every man and woman in the world who is in need, who is hungry, who is without hope, to help every one of them fill a belly, get a roof over their heads, educate their children, have hope, give them the ability to dream about a future that will be brighter, just as we have tried to make the future brighter for all Americans.^[10]

There is something obviously disturbing in the suggestion that international activists or even the U.N. workers should serve as force multipliers for U.S. armed forces in the variety of theaters of operations where the latter are continuously active. This stands in direct opposition to the definitional component of “international activism” as agency that stems from concern for the welfare of others in foreign countries. The integrity of their actions is threatened if international activists operate in concert with U.S. armed forces or for the sake of U.S. government while ostensibly engaged to address basic needs of less fortunate humans in other countries. Consequently, an explicit moral constraint defining the way international activists can satisfy the requirements of minimal integrity of their actions is necessary. Call it the *Integrity Constraint*:

(C2) *It is considered morally impermissible for international activists to serve as force multipliers for U.S. armed forces or U.S. government.*

It is perhaps clear that the Integrity Constraint is implied by our Professionalism constraint. However, given the aggressive push by U.S. officials to employ international activists as force multipliers, the impact of the phenomenon of revolving doors, and the apparent happy acquiescence by many international activists to their newly given (post-Cold War) role, it is important to make the Integrity Constraint explicit.

^[10] See “Remarks to the National Foreign Policy Conference for Leaders of Non-Governmental Organizations,” State Department, Washington DC, 26 October 2001; http://avalon.law.yale.edu/sept11/powell_brief31.asp, accessed February 10, 2010. In my essay “Go local” I offer a great number of examples that show how individuals from various constituencies (government officials, journalists, NGO workers, UN officials, think thank blog writers, and scholars) use this concept in variety of contexts discussing “international justice”.

ETHICS OF SCHOLARSHIP

Equipped with the two constraints on morally permissible international activism, and keeping in mind the practically useful concept of “force multiplier” we can now turn to a similar proposal that will apply to the question of what constitute permissible scholarship, specifically in the context of the so-called “transitional justice studies”. It turns out that when these constraints are combined with a sensible distinction that can be made between two kinds of activism scholars can be engaged in we have all the ingredients we need for a suitable ethics of scholarship, which at once sets the limits on freedom of activism within scholarship. The distinction in question is based on the work of the French sociologist and philosopher Pierre Bourdieu.

I want to introduce here a distinction between ‘activism *in* scholarship’ and ‘activism *with* scholarship’. As we shall see there are reasons to raise moral objections against the former type of practice as it leads to findings and recommendations that are not based on proper methodology or correct facts, but instead on ideological grounds or are entirely conventional wisdom or narrative based. To crystalize this distinction we can take into account Pierre Bourdieu who is not only the best example of someone who practiced what I call “activism *with* scholarship”, but he also extensively theorized it, while at the same time he rejected “activism *in* scholarship” as heteronomous and irresponsible, in his conception of “committed scientist” or “public intellectual”. In order to count as intellectuals “cultural producers”, seen by Bourdieu as “bi-dimensional beings”, must satisfy two conditions. First, they “must belong to an intellectually autonomous field, one independent of religious, political, economic or other powers, and they must respect that field’s particular laws”, which means that the questions they ask, problems they formulate, and methods they use seeking answers must be *de facto* recognized as belonging to the field by its practitioners. Second, “they must deploy their specific expertise and authority in their particular intellectual domain in a political activity outside it.”^[11] In other words, for Bourdieu, the proper engagement of a scholar or intellectual is outside academia but relying on the tools of her specialization to accomplish political interventions.

The former condition spells out the existence of autonomous fields as the foundation of symbolic authority, which when exercised outside scholarship or academia, as interventions in politics, per the later condition, represents the proper domain of civil engagements for intellectuals equipped

^[11] Pierre Bourdieu, “The Corporatism of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World” (1989) 81Telos 81 99, 99.

with scientifically-obtained knowledge. Thus, Bourdieu endeavored to keep scholarly methodology rigorous and free from all external interests be they economic or political. Bourdieu's own activism was motivated by his belief that "those who have the good fortune to be able to devote their lives to the study of the social world cannot stand aside, neutral and indifferent, from the struggles in which the future of that world is at stake".^[12]

He argued that his theorizing of habitus, field and symbolic power gave him greater understanding of the institutions he sought to influence. He developed a view of multinational corporations, international institutions such as the IMF and World Bank, and the US as together embodying "the cunning of imperialist reason"^[13] in an international situation in which "the global community has given carte blanche to the US to enforce a particular kind of order' in which "relations of force overwhelmingly favor the dominant" and "might alone makes right"^[14] Thus his engagement based on the findings of his research included his many appeals and protests in *Le Monde Diplomatique* and appearances at rallies and demonstrations, where he spoke against the government's neoliberal strategies of welfare cuts, immigration policies and complicit journalism.^[15] This is "activism *with* scholarship" in its most robust form. But, importantly, he does not see this as a solitary effort, instead Bourdieu encouraged "all competent researchers to unite their efforts with those of responsible activists in order to collectively discuss and elaborate a set of analyses and proposals for progress that today exist only in the virtual state of private and isolated thoughts or circulate in fringe publications, confidential reports, or esoteric journals".^[16] At the same time Bourdieu rejected 'activism in scholarship' as a threat to autonomy, for its presence in any field signals dependence with regard to external economic, political or religious powers, which erodes any symbolic authority necessary for proper civic engagement by an intellectual. As such it also represents a kind of incompetence as a violation of the basic value of all authentic scholarship, its 'interest in disinterestedness'. Thus, when Bourdieu calls for full adherence to scholarship of 'the collective intellectual' he

^[12] Pierre Bourdieu, *Firing Back: Against the Tyranny of the Market 2* (Verso 2003) 11.

^[13] Pierre Bourdieu and Loïc Wacquant, "On the Cunning of the Imperialist Reason" (1999) 16 *Theory, Culture & Society* 41.

^[14] Quoted in Jean Hillier and Emma Rooksby, "Introduction to Second Edition: Committed Scholarship" 3, 6 in Jean Hillier and Emma Rooksby, eds *Habitus: A Sense of Place* (Ashgate 2005).

^[15] More than a decade after his death, given the predicament France and Europe are currently in, all of these initiatives undertaken by Bourdieu seem particularly relevant, and I see this Article as humble attempt to offer a philosophical application of specific conceptualizations by the accomplished theoretician from a cognate discipline of sociology.

^[16] Pierre Bourdieu, *Firing Back: Against the Tyranny of the Market 2* (Verso 2003) 15.

is envisioning ‘an improbable but indispensable combination: scholarship with commitment, that is a collective politics of intervention in the political field that follows, as much as possible, the rules that govern the scientific field.’ This Bourdieusian account gives us clear sense of the dual failure of “activism *in* scholarship” that amounts to pseudo-scholarship (because it lacks autonomy) and fake activism (as it is neither collective nor universal).

THE LIMITS OF FREEDOM IN SCHOLARSHIP

Much of what passes for scholarship in the West that developed in a kind of symbiosis (through joint funders) with the work of INGOs, if considered carefully, would have to be classified as “activism *in* scholarship” and hence it would qualify as inappropriate, morally (and methodologically for sure) impermissible activity for a scholar. This, dismissal of “activism *in* scholarship” based on considerations from Bourdieu are further reinforced by recognizing that “activism *in* scholarship” violates both The Professionalism Constraint, and The Integrity Constraint, by making those who practice it the “force multipliers” for the powers that be.

Of course, in the limited space available here this finding cannot be demonstrated by considering the entire “international justice” literature, but an example would suffice to see how this sort of considerations would be applied in concrete cases of what passes for scholarship in this field.

Take, for instance, the questions regarding the fate of Yugoslavia within “transitional justice” (scholarly) discourse: What happened to this state—Yugoslavia—that was in existence for roughly eight decades? Who ended it and in what way? What role did international law play in achieving the final outcome? And what might be the source, significance, and purpose behind the international legal and historical narratives regarding Yugoslavia’s disappearance produced in the West?

These are broad questions, and represent only the outer limits of the general theme a brief article like this can touch upon. Still, on the question of “what happened to Yugoslavia?” we can discern two broad categories of answers. In the ever growing, generally unanimous, and quite repetitive literature on this question (including endlessly recurring pronouncements by politicians or activists in the media, and unfortunately substantially absorbed within what passes for scholarship in the West) the dominant view without any doubt is that Yugoslavia fell apart once various internal contradictions could no longer be kept under control. Call this “the self-destruction of Yugoslavia” account of what brought this state to the end. The com-

peting account which offers to explain how the state of Yugoslavia ceased to exist focuses on the emergence, in the post Cold War period, of the agency of a single, unchallenged superpower: the United States of America. Call this “the Hegemon did it” account of how Yugoslavia was dismantled.

Given that the principal mission of any true scholarship is to challenge the fictions and fabrications about the sources of violence in the Balkans during the 20th century, and promote accurate history of Yugoslavia and Serbia, this and other contributions will argue in favor of the latter and against the former approach to answering the question about the way Yugoslavia went out of existence as a state.

A similar polarization can be identified between two camps offering answers to a related question: “What role did international law (or appeals to it by the powerful states) play in the Yugoslavia’s end game?” While on the one side there are those who offer encouraging accounts of the reform of international law as a result of attempts to be creative in its applications to the events in Yugoslavia of the 1990s, there are, on the other side, those who hold the contrary view, that it was precisely the instrumentalization of international law (and the UN) by the sole superpower that doomed Yugoslavia. Already, very early in the 1990s, and throughout that decade, Yugoslavia became a veritable playground for testing various policies of the phantom “international community” (often used euphemistically to refer to the U.S.) inevitably justified in terms of applying (often novel forms of) international law (typically through various resolutions of the UN). These policies, in reality social experiments on a grand scale, ranged from an early imposition of economic sanctions against Yugoslavia in the name of “human rights” to the 78-day humanitarian bombing of the country by NATO in 1999.

Regarding all these initiatives a vast literature was developed in their support by scholars, activists, and activist scholars, who see as the end result positive reform of international law. Call this position: “the reformist optimism”. A much more modest number of scholars whose voice it is not easy to hear through the thunders of the former group have struck cautionary notes that these “reforms” rather than moving things in positive direction in fact debase any decent conception of law (including international law). Call this position: “the traditionalist realism”. The contrast between reformist optimism and traditionalist realism cannot be overstated. For example, while proponents of the former position view the state sovereignty as a relic of a bygone era and praise globalization—no surprise then that on the question of “What happened to Yugoslavia?” they all adhere to the “self-destruction” theory—advocates of the latter perspective insist on the values of

sovereignty and caution against predatory globalization—no surprise there either if we learn that they find as more plausible “the Hegemon did it” theory on the dismantling of Yugoslavia. But the greatest disparity between the two views lies in the steadfast refusal of traditionalist realism to endorse the reckless and purposeful confusion of moral sentiments and narratives (always by some Westerners) for expertise in international law (particularly international criminal law) pedaled by reformist optimists. Nowhere has this contrast come in as sharp a focus as with respect to exactly opposite opinions regarding legality, legitimacy, and justification for erecting *ad hoc* criminal tribunals (such as ICTY and ICTR). Thus, as a typical reformist optimist “reasoning” on this matter one could offer the following example formulated by a philosopher and lawyer interested in the ethics of international affairs:

When an international tribunal is set up to address mass murder or ethnic cleansing perpetrated by members of a State against fellow members of the same State, a relatively new form of international law is put on the table. This is the most controversial forum for international law. It is the most controversial because it implies that there are international normative standards that govern how States act within their own borders, and toward their own subjects.^[17]

Pronouncements like this are ubiquitous in what passes for scholarship on international criminal law since the end of Cold War; perhaps what explains how a clear *non sequitur* like this can get by editors of even most prestigious university presses is the fact that this idea sounds so familiar to everyone involved, despite its total absence of intellectual merit. By contrast, any traditionalist realist would be quick to point out that the fact that an “international” tribunal has been set up implies nothing about the existence of international standards. The opposite, however, may be the case: if such standards existed, then it could be legitimate (and perfectly legal) to erect international criminal tribunals, assuming of course the *mise en force* of a binding treaty or the consent of the country whose criminal jurisdiction is thereby subsumed by international law.

“The Hegemon did it” perspective may well extend beyond the destruction of Yugoslavia. “Humanitarian bombing,” carried out in violation of international law, edged the world toward an apparent decriminalization of

^[17] Larry May. 2005. *Crimes Against Humanity: A Normative Account*. Cambridge: Cambridge University Press; p. 15

aggression, the “supreme international crime,” according to the Nuremberg Tribunal. The euphemistic “use of force” in Afghanistan, Iraq or Libya or continues to be the object of justification in the name of democracy, human rights, war on terrorism, struggle against impunity, responsibility to protect, and the necessity to never again permit genocide to be committed, and the like. Yet, putting an end (precisely) to the very use of force in international relations—in particular when carried out in violation of international law—was the essential *raison d'être* of the establishment of the United Nations, and lies at the heart of its Charter.

As this example of the research topic dealing with the destruction of Yugoslavia, certainly among the more characteristic ones in early goings of “transitional justice,” shows much of the production on this topic would qualify as “activism *in* scholarship” in Bourdieu’s classification, while at the same time it clearly violates The Constraint of Professionalism and The Constraint of Integrity. Such “research” without a doubt surpasses the boundaries of freedom consistent with proper scholarship.

REFERENCES

- Jokic A. (2013), Go Local: Morality and International Activism. *Ethics & Global Politics*, Vol. 6, No. 1, 2013.
- Jean Hillier and Emma Rooksby, "Introduction to Second Edition: Committed Scholarship" 3, 6 in Jean Hillier and Emma Rooksby, eds *Habitus: A Sense of Place* (Ashgate 2005).
- May L. (2005). *Crimes Against Humanity: A Normative Account*. Cambridge: Cambridge University Press; p. 15
- Bourdieu P. (1989). *The Corporatism of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World*, Telos.
- Bourdieu P. (2003). *Firing Back: Against the Tyranny of the Market 2*, Verso.
- Bourdieu P. and Wacquant L. (1999) On the Cunning of the Imperialist Reason, *Theory, Culture & Society* 18(1).
- The Oxford Essential Dictionary of the U.S. Military, 2001; <http://www.encyclopedia.com/doc/1O63-forcemultipliereffect.html>, accessed February 10, 2010.
- Remarks to the National Foreign Policy Conference for Leaders of Non-Governmental Organizations," State Department, Washington DC, 26 October 2001; http://avalon.law.yale.edu/sept11/powell_brief31.asp, accessed February 10, 2010

Александар Јокић

Portland State University

Сједињене Америчке Државе

ИЗГУБЉЕНИ У ТРАНЗИЦИЈИ: ГРАНИЦЕ СЛОБОДЕ СТРУКЕ

Сажетак: Основно питање које се разматра у овом раду постоје ли оправдане границе слободe у науци и академском сeвeју. Питање се даље спецификује у случају друштвених и хуманистичких наука, током, изв. „ирелазног периода“. Посвећујући пажњу историјском контексту и друштвеним чињеницама аутор разматра „етику истраживања“ у ширем оквиру „етике међународног активизма“ којем приступа на начин формулисања низа ограничења онога што би требало да буде морално допустива делатност у контексту који укључује директне и индиректне услуге из иностранства. Ослоњем на неке од тих граница и основну појмовну разлику између „активизма у струци“ и „активизма уз струку“, аутор износи предлој који се тиче начина мишљења о оправданим границама слободe у струци, коришћењем примера „транзиционе правде“ као примера.

Кључне речи: струка, позив, слобода, активизам, правда, наука.

Јелена Вукоичић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Србија

Прегледни рад
UDK: 316:626(497.6)

КОНФЛИКТ И/ИЛИ КОЕГЗИСТЕНЦИЈА – ФЕНОМЕН БОСАНСКОГ КОМШИЛУКА

Сажетак: У овом тексту аутор анализира феномен босанског комшилука, термина који се, углавном, користи у циљу описивања мултиетничког друштва у БиХ, односно односа између различитих етничких заједница настањених на истој територији. Наводи се да се комшилука, у јединим радовима на тему Босне и Херцеговине, углавном представља као главни доказ хармоничног мултиетничког друштва које су, у грађанском рату деведесетих, унишtile националистичке снаге изван саме БиХ. Аутор, међутим, истиче да овакви ставови поједино интeрпретирају суштину овог феномена. Комшилука, наиме, многе мање представља израз вековне толеранције, а многе више механизам свакодневне функционисања различитих етничких заједница, заснован на поштовању врло строгих правила понашања и одржавању линије разграничења између припадника различитих народа. Најбољи доказ ове 'површине блискости' народа у БиХ представља њихово понашање у периодима политичких и безбедносних криза, каквих је у турбулентној историји овог региона било многе. Наиме, у сваком од ових случајева Срби, Муслимани и Хрвати имали су супротивљиве политичке платформе и заочинили друшталне међуетничке сукобе. Грађански рат у периоду од 1992. до 1995. године, према томе, ни у ком случају не представља изузетак, већ само правило, односно континуиране решавања националних политичких проблема у оквиру босанског комшилука. Аутор закључује да је, у циљу разматрања сложених међуетничких односа у БиХ, важно разумети и суштину феномена комшилука, који неоспорно представља значајан фактор у бурној историји Босне и Херцеговине.

Кључне речи: комшилука, Босна и Херцеговина, етничка/национална заједница, међуетнички односи, етничка/национална мобилизација, међуетнички сукоби

УВОД

Велики број локалних и међународних научника до сада је покушао да објасни због чега се XX век завршио у крви у једној (барем географски) европској држави. У највећем броју анализа постоје два преовлађујућа објашњења крвавог колапса Југославије на територији Босне и Херцеговине. Једно од њих је да се, у овом случају, у основи ради о још једној у бесконачном историјском низу ерупција међунационалне мржње. Према овој теорији, Балкан је кроз велики део своје историје представљао најзаосталији и најпримитивнији део Европе, који су одувек карактерисали мржња и крвопролиће. Период мира и релативне политичке стабилности, који је трајао од завршетка Другог светског рата до распада СФРЈ, објашњава се комунистичком репресијом и диктатуром, чији је слом на површину поново „избацио“ праву балканску ‘природу’, што је резултирало добро познатим догађајима из последње деценије XX века. Са друге стране, постоји и теорија према којој је Босна и Херцеговина већим делом своје историје заправо представљала функционално мултиетничко друштво које су у сукобе и ратове гурале манипулативне политичке елите суседних држава, првенствено Србије и Хрватске, које су увек гајиле аспирације према босанско-херцеговачкој територији и на различите начине покушавале да „подрију“ темеље мултиетничке заједнице у БиХ и задобију лојалност локалних Срба, односно Хрвата, у сврху остваривања својих циљева.

Обе ове теорије, у суштини, представљају грубо поједностављивање комплексне реалности – Босна и Херцеговина никада у својој савременој историји није била ‘хармонично мултиетничко друштво’, као што не би могла прецизно да се опише ни као ‘пакао међуетничке мржње’. Истина је, међутим, да је савремена босанско-херцеговачка историја, укратко, историја ратова и насиља, освајања и окупација, устанака и одмазди, честих политичких криза и периодичних промена режима, као и то да је та историја обликовала друштво које постоји и данас, заједно са свим његовим етничким посебностима, неповерењима и непријатељствима, која тврдоглаво одбијају да се трансформишу у ‘грађанске и цивилизоване’, савремене западне (не-етничке) идентитете.^[1]

[1] Више на тему међуетничких односа у Босни и Херцеговини кроз историју видети у: М. Касаповић (2005): Босна и Херцеговина – Подијељено друштво и нестабилна држава. Загреб: Политичка култура; Н. Кеџмановић (2007): Немогућа држава. Београд: Филип Вишњић; D. T. Batakovic (1996): The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics. Paris: Dialogue; А. Ф. Гиљфердинг (1972): Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији. Сарајево: Веселин Маслеша.

ЕТНИЧКА МОБИЛИЗАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ – РАСПАД ‘МУЛТИЕТНИЧКОГ’ ДРУШТВА

Успон национализма, који је уследио након Титове смрти и слабљења комунистичке власти, имао је домино ефекат широм бивше Југославије, али се највећи утицај „нове“ националне политике осетио у етнички измешаној Босни и Херцеговини. Босна и Херцеговина, као Југославија у малом, одувек је, уосталом, била својеврсни сеизмограф за сва горућа питања на пољу међуетничких односа у СФРЈ (Анђелић, 2003: 102)^[2] Управо из овог разлога, комунисти су, од почетка своје владавине, строго контролисали међунационалне односе и оштро кажњавали свако испољавање национализма у БиХ. Крај осамдесетих година донео је етничке тензије и у овој републици, али, „све док су највише институције система биле јединствене у вези с етничким питањима, међуетнички односи били су безбедни“. (Анђелић, 2003: 102) Слабљење централне власти и либерација политичке сцене, међутим, довеле су до продирања национализма у све поре друштвеног система, укључујући и политичке институције; „прве јавне етничке поделе унутар руководства Босне и Херцеговине појавиле су се 1989. године“, а ове политичке поделе биле су само „одраз онога што се већ догађало у народу“. (Анђелић, 2003: 140)

Брзо и интензивно национално преобраћавање, које је обухватило читаву територију бивше СФРЈ и већину њених становника, након готово пола века владавине комунизма и свесрдних покушаја изградње наднационалног југословенског идентитета, може да се објасни на више различитих начина и посматра из више различитих углова. Економска, политичка и општа друштвена криза, која је захватила Југославију, као и читаву источну и југоисточну Европу након пада Берлинског зида, распада СССР-а и почетка краја комунистичких режима у региону, свакако представља један од разлога националне обнове и промене политичког смера широм бивше СФРЈ, па тако и у Босни и Херцеговини. Према речима политиколога Јована Мирића, „када се друштво нађе у кризи, оно се најчешће окреће својим основама, испитује и поново разматра своје основне принципе“. (Dragovic-Soso, 1988: 77) На сличан начин, Ендру Хејвуд (Andrew Heywood) наглашава да су етнички и верски национализам без сумње

^[2] Више на тему етничког/националног идентитета и сукоба видети у: А. D. Smith (1991): *National Identity*. Hammondsworth: Penguin; А. D. Smith (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell; J. Armstrong (1982): *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press; J. Fox (2002): *Ethno Religious Conflict in the late 20th Century: A General Theory*. Lanham MD: Lexington Books; D. Horowitz (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.

били средство за исказивање антикомунизма, а „политичка нестабилност и економска неизвесност, које је донела пропаст комунизма, биле су идеална подлога за облик политике који је понудио ‘органски’ осећај колективног идентитета“. (Кецмановић, 2005: 159)

Успех националне и верске обнове, међутим, не може да се објасни искључиво економском и политичком кризом, које су могле да представљају окидач и повод, али никако и (једине) разлоге „повратка коренима“ већине Југословена, већ се показало „да су комунистички режими...само прикрили етничку и националну приврженост потискујући их у илегалу“. (Кецмановић, 2005: 159) Широк дијапазон разлога иза великог успеха националне мобилизације у бившој Југославији истиче и Ксавије Бугарел (Xavier Bougarel) примећујући да „заоштравање економске кризе и исцрпљеност комунистичке идеологије изазивају успон националистичких захтева и идеологија“, тако да се успон национализма може објаснити феноменом “националистичког преобраћања“ економских или политичких фрустрација. (Бугарел, 2004: 67) Бугарел, међутим, наглашава да „иако су супарничке елите охрабривале то “националистичко преобраћање“, оно се не може свести на чисту политичку манипулацију. Оно почива и на наслеђеним комунитаристичким праксама и представама ширег друштва, те се стога не може анализирати без узимања у обзир двосмисленог односа према држави што су га имале популације, који су обележили Отоманска царевина, комунистички систем и, још конкретније, федерална и самоуправна Југославија у којој је држава била истовремено и свуда и нигде“. (Бугарел, 2004: 68)

Национално буђење захватило је све сегменте друштва и друштвеног живота брзо попуњавајући вакуум настао кризом комунистичке власти и јавног дискурса који је она промовисала и наметала. Национални интелектуалци и политички лидери наставили су тамо где су историчари стали и јавност је затрпана сећањима на прошлост, на Други светски рат и раније периоде, као и на многобројне етнички мотивисане неправде, патње и аспирације југословенских народа. Етнички обојене теме постале су лајтмотив у науци, политици и медијима; објављиван је велики број књига и снимани филмови са тематиком националних историја и антагонистичких међуетничких односа, издавани музички албуми са патриотским композицијама и одржаване манифестације поводом прослава важних датума из националних историја.

Издијање историје у први план јавног дискурса дешавало се истовремено са поновним појављивањем историјских етничких идентитета који су брзо заменили „етатични, псеудо-грађански“ југословенски идентитет који никад није ни могао да буде замена за „праве и симболичке везе солидарности које омогућава етницитет“ (Schopflin, 2000: 337) Ово је, такође, један од главних разлога зашто је мобилизација по етничким линијама постигла тако невероватан успех широм Југославије у јако кратком временском периоду, у поређењу са деценијама комунистичких покушаја да преобликују, односно потисну, националне идентитете. Када је процес етничке мобилизације почео и митови етничког поретка изашли на сцену, они су се показали јачим, као што генерално и јесу, него постојеће искуство међусобног прихватања и прилагођавања. Југословенски митови су, са друге стране, били превише слаби како би имали такав ефекат. (Schopflin, 2000: 341)

Посткомунистички талас национализма изазвао је страхове и продубио неповерење између различитих заједница, посебно у изразито измешаним срединама као што је била БиХ. До почетка деведесетих и првих вишепартијских избора, одржаних 1990. године, поларизација босанско-херцеговачког друштва на етничкој основи достигла је велике размере, (Burg & Shoup, 1999: 6) а након изборне победе националних странака процес поларизације по етничким линијама био је завршен.^[3] Огромна већина сва три већинска народа, из једног или другог разлога - чврстог личног убеђења, растуће емпатије на националној основи у тренуцима свеопште друштвене и политичке кризе, страха од све извеснијег сукоба супротстављених етничких заједница

^[3] Изборни резултати првих вишестраначких избора одржаних у Босни и Херцеговини након краха једнопартијског комунистичког система показали су већинско опредељење бирача, које је суштински, ипак, осликавало стање свести, афинитета и идентификације различитих народа са њиховим политичким представницима. Сходно томе, погрешно је критиковати стварање и активности националних странака као искључивих генератора међуетничке мржње и јединих криваца за грађански рат; како примећује Ненад Кеџмановић, „...националне странке нису саме по себи зло, колико су и њихов настанак и изборни тријумф само недвосмислен доказ претполитичког стања свијести која у просјеку није досегла ниво идеолошке диференцијације унутар ни једног од три најбројнија народа у БиХ. Партије, заправо, нису биле схваћене као организације које треба подржати или за њих гласати, већ као средство у борби „нас“ против „њих“. (Н. Кеџмановић (2007): „Изгубљена утопија“, у Немогућа джава – Босна и Херцеговина. Београд: Филип Вишњић, стр. 68). Истина је, међутим, да „мирну егзистенцију три етничке групе у Босни и Херцеговини нису угрозиле етничке партије“, с обзиром на то да су „етнички инциденти почели...да се дешавају пре њиховог настанка“. (Невен Анђелић (2003): Босна и Херцеговина: Између Тита и рата. Београд: Самиздат, стр. 217).

или, можда, комбинације свих ових фактора, нашла се унутар свог националног и верског табора, а са супротне стране својих суграђана и комшија друге националности и вере.

МЕЂУЕТНИЧКИ ОДНОСИ КРОЗ ИСТОРИЈУ БИХ – ФЕНОМЕН БОСАНСКОГ КОМШИЛУКА

Невероватан успех националне мобилизације у БиХ, у релативно кратком периоду, и рат и насиље који су уследили након тога, после вишедеценијског мира и коегзистенције, вероватно најбоље могу да се објасне самом природом те исте ‘мултиетничке’ коегзистенције која је, на мање-више сличан начин, карактерисала босанско-херцеговачко друштво вековима, обележена релативно мирним периодима испресецаним дубоким политичким кризама, бруталним насиљем и грађанским ратовима.

Етничка мапа налик „леопардовој кожи“, која је карактерисала БиХ од отоманског периода па све до грађанског рата деведесетих, произвела је стварање феномена „босанског комшилука“, специфичног система међунационалних односа у оквиру етнички мешовитих средина каквих је у Босни и Херцеговини било много, нарочито у градовима који су великим делом били насељени мешавином главних етничких група у различитим процентима. Управо овај феномен коришћен је у великом броју анализа међунационалних односа у БиХ, у циљу ‘доказивања’ историјског континуитета мирољубивих и хармоничних релација између локалних народа, које су, наводно, почетком деведесетих година прошлог века, брутално нарушиле националистичке снаге изван граница саме Босне и Херцеговине. Истина је, међутим, у потпуности другачија, и управо подробнија анализа природе комшилука, у великој мери, објашњава историјски однос и деликатан баланс између конфликта и коегзистенције у оквиру БиХ.

Реч „комшилук“ турског порекла (комшилук: суседство, пр. Ј.В.) означава свеукупне суседске односе. У босанско-херцеговачком контексту та реч, међутим, има двојачко значење, пошто се углавном употребљава како би означила односе између суседа који не припадају истој националној заједници. Комшилук, дакле, у БиХ означава систем свакодневног суживота заједница које сачињавају локално друштво. Тај суживот се, у суштини, изражава кроз међусобну помоћ у свакодневном животу и раду, кроз позиве на прославе верских празника, и

кроз дружење приликом породичних славља. У те три области систем суживота покурава се строгим правилима поштовања и реципроцитета. (Бугарел, 2004: 118)

Комшилуку, заправо, има много комплекснију улогу и смисао од „обичних” добросуседских односа; овај феномен представља израз друштвене дистанце и одвојености, конструисаних као паралелних супротности: различитих обичаја верских заједница приликом обављања појединих обреда, који, у суштини, и рефлектују њихове међусобне разлике. С обзиром на то да је свакој верској заједници потребно присуство друге како би била у стању да конструише свој етно-религијски идентитет, комшилуку, у великој мери, служи управо овој сврси; наиме, у оквиру овог феномена, управо међусобно препознате и прихваћене разлике су, истовремено, основе интеракције, стварања идентитета и заједничких значења. (Bringa, 1995: 51-52) На овај начин, мирољубиви међунационални односи ни у ком случају не ублажавају и не бришу, већ, напротив, углавном само истичу међусобне посебности и разлике, и, на тај начин, јачају етнички и религијски идентитет сваке заједнице више него што би то био случај у моноетничкој средини. Оваква ситуација, према томе, објашњава често јачи осећај националног идентитета људи у мултиетничким друштвима као што је Босна и Херцеговина. Како примећује Ксавије Бугарел, „позиви на верске празнике, на пример, отварају границе између заједница, али их не бришу; дружење приликом породичних прослава надокнада је за групну ендогамију, али је не доводи у питање. У комшилуку, стабилни и мирољубиви карактер свакодневних међунационалних односа има као предуслов једно „свако код своје куће, свако на своме месту...” (Бугарел, 2004:123)

У периоду комунизма реална слика свакодневног суживота и природе комшијских односа у великој мери замагљивана је и прикривана званичном идеологијом „братства и јединства“; поједина истраживања, међутим, као што су истраживања социолога Махмута Мујачића и *Института за истраживање националних односа*, ипак пружају реалнији приказ специфичне природе међунационалних односа. Резултати испитивања јавности на тему односа различитих заједница у БиХ, спроведеног од стране *Института за истраживање националних односа* 1990. године, указују на упадљиве разлике између свакодневног живота, у коме ти односи почивају на узајамној зависности и помоћи, и сфере политике, у којој добијају облике супарништва и сукобља-

вања.^[4] Ова истраживања такође осликавају политичку осетљивост међуетничких односа; на примеру града Дервенте у периоду касних шездесетих година, Мујачић долази до закључка да се присни суседски односи углавном успостављају између припадника истих националних заједница, те да је „у свакодневном животу, у односима између помених група, национално питање на неки начин пристуно; ‘та искра тиња’ и довољно је да се о њему почне говорити...па да се разбукти и почне да доминира животом ове заједнице“. (Мујачић, 1972: 1081-1092) Комшијске односе у периоду комунизма описује и Душан Батаковић, истичући да „суживот Муслимана, Хрвата и Срба у Босни и Херцеговини никада није у потпуности остварен. Коегзистенција је постојала само на површини, са изузетком неких делова становништва у урбаним центрима, али су у сеоским областима и мањим градовима етно-религијске групе живеле одвојено једне од других. Режим је етничке проблеме држао под будним оком, нарочито у потенцијално експлозивној Босни и Херцеговини где је било какво изражавање међуетничког неповерења било строго кажњавано“. (Bataković, 1996: 125)

Комшиluk, као што се закључује и из самог значења ове речи, води порекло из периода отоманске власти, а његове особине одговарају специфичном отоманском друштвеном и политичком поретку. Отомански политички поредак почивао је на религијским заједницама и јасно одређеним односима између њих; оно што је неопходно истаћи је да отоманска држава није тежила да политички интегрише немуслиманске, односно, у случају БиХ хришћанске заједнице, док, истовремено, и саме хришћанске заједнице нису тежиле ка томе да се приближе окупаторској држави, колико да се дистанцирају од ње. Комшиluk се, дакле, успоставља у једном простору свакодневице и међуљудске блискости из ког је држава одсутна, и у том простору кристализује онај хијерархизовани и нетериторијални плурализам карактеристичан за отомански комунитаристички поредак, те на тај начин доприноси стабилном карактеру тог комунитаристичког поретка у свакодневној равни. (Бугарел, 2004: 122)

Комшиluk, стога, представља систем међунационалних односа наметнут од стране политичких власти, који, на одређен начин, повезује различите етничке заједнице, и одржава релативну хармонију унутар сложеног вишенационалног друштва. Овакав систем омогућава функционисање државног поретка, али је, истовремено, у потпуности завистан од њега; другим речима, иако држава директно не кон-

^[4] Погледати: „Грађани БиХ о међунационалним односима“, у Свеске Института за проучавање националних односа. Сарајево, год. 8, бр. 28-29, 1990, стр. 253-367.

тролише, нити је у могућности да контролише, све аспекте међусобних односа различитих етничких и верских група, ти односи у потпуности зависе од стабилности и јачине државних институција. Мултиетнички комшилук, заправо, на неки начин представља најслабију карикатуру у сложеном, вишенационалном систему; када овакав систем почне да се урушава, његова прва жртва је управо суживот различитих заједница. Та чињеница, суштински, објашњава овај феномен – комшилук, у већини случајева, представља неку врсту „нужне толеранције“, а у много мањем броју слободан политички избор оних народа које га и чине. Територијална измешаност различитих етничких заједница, која је карактерисала највећи део историје Босне и Херцеговине, од отоманског периода до краја грађанског рата деведесетих година, условила је одређен ниво комуникације Срба, Муслимана и Хрвата, који је временом постао познат под називом „комшилук“. Та комуникација, међутим, никада није имала утицај на формирање заједничких политичких идентитета и идеја, које би, суштински, дугорочно зближиле ове етничке групе и стабилизирале босанско-херцеговачко друштво и државу „одоздо на горе“. Као што примећује Мирјана Касаповић, „у БиХ очито није изграђен заједнички политички идентитет свих националних заједница. Нема заједничког доживљаја повијести ни заједничке религије или јединствене културе које би могле бити његово извориште као што је то у националним државама. Нема ни великих догађаја у повијести који би могли повезивати припаднике различитих етничких или културних заједница и били извориште заједничког политичког идентитета као у неким вишенационалним државама. Нема ниједнога великога догађаја у повијести Босне и Херцеговине које три главне вјерске и етничке скупине доживљавају једнако – а који би могао бити врело заједничког поноса“. (Касаповић, 2005: 199-200)

Природу комшилука, у великој мери, осликава његов однос према мешовитом браку – ултимативном показатељу међунационалних односа у сваком мултиетничком друштву. Иако су мешовити бракови у комунистичкој БиХ постали присутна појава^[5], њихов проценат је током осамдесетих година достигао 12%, што је, одприлике, представљало југословенски просек. Ако се, међутим, узме у обзир велика измешаност становништва у Босни и Херцеговини, јасно је да овакав проценат више осликава удаљеност, него блискост различитих зајед-

^[5] Феномен мешовитих бракова у Босни и Херцеговини јавља се тек у XX веку, као последица модернизације друштва, и то углавном у урбаним срединама међу образованијим слојем становништва. До тог периода, границе између различитих етничких заједница биле су строго контролисане и „непропустљиве“, те је оваква појава била незамислива.

ница. Крхкост институције мешовитих бракова у комунистичкој БиХ, између осталог, може да се види и на тренду њиховог опадања у периодима политичких криза. Анализирајући пад броја мешовитих бракова у Дервенти, у периоду између 1962. и 1969. године, Махмут Мујачић примећује следеће: „Тенденција њиховог учешћа, из године у годину, показује да још увијек постоји велики степен опреза када је ријеч о ступању у ближе и интимније контакте са припадницима друге националности. Склапање мешовитих бракова у овом конкретном случају показује се као веома тачан барометар политичких збивања.“ (Мујачић, 1972: 1087)

Како истиче Ксавије Бугарел, „комшиluk је мање израз вековне толеранције, а више механизам свакодневног потврђивања тог мирољубивог карактера међунационалних односа...чији је јемац остаје ипак, на крају крајева, држава“. (Бугарел, 2004: 123) Бугарел закључује да управо у овој чињеници „почивају амбивалентност и крхкост комшилука. Ово свакодневно потврђивање стабилног и мирољубивог карактера међунационалних односа функционише све док је држава у стању да својом политиком гарантује тај стабилни и мирољубиви карактер. Чим она престане то да чини, или чак окрене заједнице једне против других, и комшиluk – трагање за сигурношћу кроз реципроцитет и мир – тад креће у злочин, у потрагу за сигурношћу кроз протеривање и рат. А управо то и показују међунационална насиља која, још од XVIII века, скоро редовно прате аграрне кризе и стране инвазије у Босни и Херцеговини“. (Бугарел, 2004: 123)

Описујући феномен босанско-херцеговачког комшилука, Ненад Кеџмановић наводи да су у свакодневном животу у мултиетничким срединама у БиХ постојала одређена неписана правила којима су се руководили припадници различитих етничких заједница како би њихови међусобни односи добро функционисали. Према речима Кеџмановића, „да би то зближавање могло да функционише и потраје упркос националним, вјерским, обичајним, културним и другим разликама и упркос узајамном неповјерењу седиментираном у колективној меморији више генерација које су имале прилику да доживе и тамну страну комшилука, постојале су чврсте, неписане границе отворености. Неугодна питања се нису отвараола, у личну и породичну приватност се није много залазило, политика се углавном заобилазила и, уопште, прећутним споразумом су бирале само оне теме за које се унапријед могло знати да неће никог иритирати...Није то, дакако, била баш она енглеска конверзација о временској прогнози, али било је у

том специфично босанском, дакле мултиетничком комшилуку, повеликог одступања од оног изворног мононационалног, у којем су блискост, солидарност, узајамност условљене искреношћу, отвореношћу, непосредношћу“. (Кецмановић, 2007: 43) Аутор даље наглашава да је из овог разлога „неупућеним пролазницима из национално компактних средина тај типично босански комшилук изгледао као идилична безконфликтна хармонија. А они који би, очарани, дуже остали, послјије су бивали разочарани кад би открили сву слојевитост и противрјечност тајне добрих односа са иновјерним комшијама“. (Кецмановић, 2007: 43)

Комплексан феномен босанског комшилука, у савременом контексту, можда најбоље илуструје подршка националним, односно ненационалним странкама, у периоду првих вишестраначких избора у Босни и Херцеговини, након краха комунистичке власти. Криза комунизма и увођење вишестраначког система довели су до раздвајања друштва по етничким линијама на сличан начин на који се то дешавало и раније у историји, сваки пут када је долазило до слабљења централне власти. Као што је показало истраживање спроведено на територији читаве државе 1990. године, национална (етничка) идентификација постала је нова политичка ознака и главна основа разлика у мишљењу у оквиру југословенског друштва. Нови „статус“ националне идентификације добио је изузетан значај и у интеракцији са идеологизацијом конфликта између народа практично је довео до блокаде свих промена у друштву. Аутори истраживања даље истичу да, иако је очигледно да различити интереси појединаца и друштвених група не могу да буду сведени на јединствен национални интерес, нити могу да буду идентификовани са глобалном републичком (етнократском) политиком, резултати истраживања показују да је оно што се чини немогућим на објективном нивоу могуће на нивоу свести. (Баћевић, 1990: 290) У фебруару 1989. године савезни дневни лист Борба објавио је чланак о процесу унутрашње хомогенизације и међусобне диференцијације етничких заједница у БиХ. (Борба, 1989: 4) Међуетничке разлике осликавале су се на различитим пољима; почетком 1989. године Борба је указала на нове националне поделе у области средстава информисања: „Подаци о продаји штампе показују да се загребачки листови читају у деловима Босне и Херцеговине које претежно настајују Хрвати. Српска штампа чита се на територијама с претежно српском популацијом, а у областима где је већина муслиманска, чита се домаћа штампа из Босне и Херцеговине“. (Борба, 1989: 4)

Упркос овим показатељима растуће етничке диференцијације предизборна истраживања спроведена у БиХ показивала су да је, међу Србима и Муслиманима, подршка главним националним странкама (СДС и СДА) била мања од подршке ненационалним политичким партијама (СРСЈ и СК – СДП), иако је постојао тренд раста подршке националним и смањења другим политичким опцијама. (Арнаутовић, 1996: 47, 51, 57) Међутим, када су се коначно одржали први вишестраначки избори у републици, националне странке на све три стране однеле су апсолутну већину гласова. Зашто су људи гласали тако као што су гласали остаје комплексно питање чијој се анализи може приступити са више различитих страна, али осећања страха и несигурности свакако пружају значајан увид у ову врсту политичког опредељења. Коментаришући изборне резултате Српске демократске странке, Љиљана Смајловић сугерише да су се Срби руководили страхом сматрајући да ће, и ако не гласају за Караџића, њихови муслимански суседи свакако дати свој глас Изетбеговићу. На крају крајева, они су се плашили слабљења свог сопственог народа у моменту који је предсказивао ултимативну конфронтацију. (Burg & Shoup, 1999: 57) Као што примећује Кеџмановић, „феноменологија босанског комшилука објашњава и наизглед необично понашање (без обзира на вјеру и нацију) уочи првих вишестраначких избора. Док је национално буђење већ било освојило читаву Источну Европу и све југословенске републике, а СДА, ХДЗ и СДС као легалне политичке партије кренуле у предизборну кампању, све сондаже јавног мњења у БиХ показивале су 90-процентну опредељеност укупног вишенационалног бирачког тијела за мултиетничке странке. Чак и када су гласови већ били пребројани и када се показало да су и у највећим урбаним центрима, попут Сарајева, Мостара, Бањалуке, Зенице, Добоја, тријумфовале националне странке, комшије су се и даље међусобно заклињале како су сви гласали за реформисте и комунисте. Испало је да су националистима у Босни гласове дали неки други људи који су дошли са стране и нису имали развијен сензибилитет за љепоте босанског комшилука, који се убрзо потом почео незауствалјиво распадати у губљењу повјерења, скретању погледа, замирању разговора, хлађењу присности, избјегавању сусрета и прекидању веза“.

(Кеџмановић, 2007: 44)

Процес етничке мобилизације и заоштравања политичке кризе текао је веома брзо, па је од „губљења поверења, скретања погледа, замирања разговора, хлађења присности, избегавања сусрета и прекидања веза“ до формирања националних војски, зецкања оружјем, проливања крви и, на крају, издијања свеопштег рата, дошло у рела-

тивно кратком временском периоду, неупоредиво краћем од готово педесет година 'мултиетничке идиле' на комунистички начин. У исто тако кратком периоду дошло је и до јачања националних и религијских идентитета локалних народа, донекле маргинализованих у периоду комунизма. Ако се у БиХ „учи рата могло говорити о вишеструким идентитетима и подијељеним лојалностима, па се један њен становник осјећао истовремено и национално као Србин, и регионално као Херцеговац или Босанац, и помало обоје као припадник једне федералне јединице, те као југословенски патриота, тај је током рата и касније или искључиво или бар прије свега себе препознавао у једној димензији, и то оној првој. Све остале је доживљавао као вјештачке и наметнуте, периферне и анахроне, привремене и изгубљене“. (Кецмановић, 2005: 228)

ЗАКЉУЧАК

Грађански рат у БиХ, као и ратови пре њега, још више је учврстио постојеће националне идентитете, истовремено уништавајући крхку институцију босанског комшилука. Према речима Ненада Кецмановића, „...у посљедњем циклусу међусобних крвавих обрачуна старе омразе само су обogaћене новим фрустрацијама, које би лако могле да се претворе у ојачане пориве за нека будућа осветничка измирења увећаних рачуна“. (Кецмановић, 2005: 158-159) Рат је, наиме, утицао на међуетничко поверење, толеранцију, разумевање и емпатију у толикој мери да већина припадника једне заједнице у послератном периоду једноставно води потпуно одвојен живот од својих суграђана другачије етничне припадности, без икакве жеље за међусобном комуникацијом. Овако нешто уопште није изненађујуће с обзиром на бруталност рата и чињеницу да се узајамна мржња, ратом доведена до усијања, у миру тешко и споро хлади. (Кецмановић, 2007: 200) Насиље и страх имају застрашујућу моћ да за неколико тренутака униште осећања и односе који су се градили годинама. Поверење је, уосталом, крхко, у смислу да је потребно дуго времена да се изгради и изузетно мало да се уништи. (MacGregor, 1967: 167) Исто би, вероватно, могло да се каже и за босански комшилук. Ова институција међуетничких односа у БиХ, као и више пута раније у историји, није успела да опстане у оквиру политичке кризе, нити да буде, бар донекле, препрека бруталним међуетничким сукобима. Грађански рат који се догодио почетком деведестих година прошлог века, у том смислу, само представља континуитет матрице понашања различитих етничких заједница у БиХ у периодима друштвених и политичких криза. У ратовима против отоманских

Турака, Аустроугарске и сила осовине већина народа у Босни и Херцеговини борила се на различитим странама и за различите циљеве; ниједан од ових ратова, према томе, није издржао тест мултиетничке толеранције, већ је, напротив, испровоцирао и изазвао бруталне међуетничке сукобе. Управо у овој чињеници налази се камен спотицања свих покушаја да се босанско-херцеговачко друштво представи као инхерентно хармонично – ако су Срби, Муслимани и Хрвати ‘одувек’ живели мирно једни са другима у атмосфери међусобног поштовања и толеранције, како то да би се увек окренули једни против других када би регион захватила политичка криза?

Чињеницу да комшилук представља неизоставан део савремене историје Босне и Херцеговине, од отоманског периода, па до последње деценије XX века, нико не оспорава, али је исто тако евидентно да се у појединим, западним и локалним, анализама босанско-херцеговачког друштва далеко прецењује (позитиван) утицај и улога овог феномена, те да му се приписује значај који он, једноставно, никада није имао. Као и у свим другим животним ситуацијама, било да је у питању појединац или читава заједница, управо се у периодима криза и конфликата стављају на пробу утемељене представе и веровања, успостављене институције и међуљудски односи; по том принципу, а посматрајући новију историју БиХ, јасно је колика је ‘снага’, односно слабост, босанског комшилука, главног ‘доказа’ постојања мултиетничког друштва у савременој Босни и Херцеговини.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелић, Н. (2003): *Босна и Херцеговина: Између Тииа и раџа*. Београд: Самиздат.
- Armstrong, J. (1982): *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Арнаутовић, С. (1996): *Избори у Босни и Херцеговини ‘90*. Сарајево. Промокулт.
- Batakovic, D. T. (1996): *The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics*. Paris: Dialogue.
- Борба*. 11.02.1989.
- Борба*. 13.05.1989.

- Bringa, T. (1995): *Being a Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnia Village*. Princeton: Princeton University Press.
- Burg, S. L., & P. S. Shoup (1999): *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. London: M.E. Sharpe.
- Бугарел, К. (2004): *Босна-Анаџомија райџа*. Београд: Едиџија РЕЧ.
- Гиљфердинг, А. Ф. (1972): *Путовање по Херџеговини, Босни и Старој Србији*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- „Грађани БиХ о међунаџоналним односима“ (1990): *Свеске Инсџиџиуџа за проучавање наџоналних односа*. Сарајево. год. 8, бр. 28-29.
- Dragovic-Soso, J. (1988), *Saviours of the Nation: Serbia’s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: Hurst & Company.
- Касаповић, М. (2005): *Босна и Херџеговина: Подијељено друшџтво и несџабилна држава*. Загреб: Политичка култура.
- Кецмановић, Н. (2005): *Дометџи демократије*. Београд: ФПН.
- Кецмановић, Н. (2007): *Немогућа држава – Босна и Херџеговина*. Београд: Филип Вишњић.
- MacGregor, D. (1967): *The Professional Manager*. New York: McGraw-Hill.
- Smith, A. D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Smith, A. D. (1991): *National Identity*. Hammondswoth: Penguin.
- Fox, J. (2002): *Ethno Religious Conflict in the late 20th Century: A General Theory*. Lanham MD: Lexington Books.
- Horowitz, D. (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.

Јелена Вукоичић

University of Belgrade

Faculty of Philosophy Belgrade

Serbia

CONFLICT AND/OR COEXISTENCE – THE PHENOMENON OF BOSNIAN KOMSILUK

Summary: *In this article the author analyses the phenomenon of Bosnian komsiluk, the term that is mostly used in order to describe multiethnic society in B&H, that is the relations between different ethnic communities living on the same territory. It is said that komsiluk, in some works on the subject of Bosnia and Herzegovina, is mostly portrayed as the key evidence of harmonic multiethnic society which was destroyed in the civil war in the nineties, by the nationalist forces outside of B&H. The author, however, emphasizes that these kinds of attitudes wrongly interpret the essence of this phenomenon. Komsiluk much less represents the expression of the centuries old tolerance, and much more the mechanism of the everyday functioning of different ethnic communities, based on the respect of very strict rules of behavior and the maintenance of borderline between the members of different nations. The best proof of this 'superficial closeness' of the peoples in B&H is their behavior in the periods of political and security crisis, which were numerous in the turbulent history of this region. In each one of these cases, Serbs, Muslims and Croats have had different political platforms and started brutal interethnic conflicts. Civil war in the period from 1992. until 1995., therefore, is in no way exception, but rather the rule, that is, the continuity of the accumulated political problems solving within Bosnian komsiluk. Author concludes that, in order to understand complex interethnic relations in B&H, it is important to understand the essence of the phenomenon of komsiluk, which, without any doubt, represents very important factor in the turbulent history of Bosnia and Herzegovina.*

Key words: *komsiluk, Bosnia and Herzegovina, ethnic/national community, interethnic relations, ethnic/national mobilization, interethnic conflicts*

Бојан Ђорлука

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Босна и Херцеговина

Прегледни рад

UDK: 316.44

ИДЕНТИТЕТ ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИЈЕ И КОНСТРУКТИВИЗМА

Резиме: *Сврха овог рада се огледа у покушају да се пронађе одговарајући концепт за могуће конструкције идентитета и интегрисање идентитета који су међусобно различити и слојевити. Сложеност и плуралност идентитета се види кроз његову класификацију. Па тако, можемо говорити о културном, етничком, националном, вјерском, традиционалном, модерном, професионалном, политичком, класно-слојном идентитету. У последње вријеме, говори се и о изломљеном идентитету, идентитету отпора и идентитету зависности, као и о развијеном, неразвијеном и идентитету у кризи. Такође, у самом раду ће се укључити и проблематика идентитета. У временима друштвених несугласица, криза персонaлних и колективних идентитета се јавља у њиховом идентификационом несналажењу као и у погрешном уобличавању.*

Кључне ријечи: *идентитет, традиција, језик, култура, разлика*

УВОД

Идентитет означава припадност појединца одређеној друштвеној групи на основу елемената као што су: националност, друштвена класа, поткултура, етничка припадност, пол, запошљавање и др. Једно од основних питања на које треба дати одговор је да ли смо слободни да изаберемо свој властити идентитет. Појам идентитета се дефинише као осјећај сопствене припадности која се развија процесом диференцијације. Идентитет подразумјева осјећај заједништва и свјест која подстиче и јача општу сагласност (Коковић, 2005:289).

Идентитет је продукт људског дјеловања и међудјеловања. Само конституисање идентитета зависи од различитих сфера људског дјеловања, као на примјер: интимне, политичке, економске и културне сфере. Битна особина ових сфера јесте што појединци и групе остварују интеракцију, испреплетаност и међузависност у изградњи иден-

титета. Кроз ове сфере појединци и групе размјењују искуства и знања и долазе до сазнања о сличностима и разликама. На основу дјеловања они граде лични и колективни идентитет.

Према мишљењу Хантингтона, идентитет се може јавити у шест извора (Хантингтон (Huntington) у Дивјак, 2006:111):

- Аскриптивни, гдје спадају порјекло (преци), род, сродство (крвни сродници), етницитет и раса;
- Културни, гдје спадају клан, племе, етницитети дефинисани као начин живота, језик националност, религија, цивилизација;
- Територијални, гдје спадају сусједство, село, град, провинција, држава, регион, земља, географско подручје, континент;
- Политички, гдје спадају интересна група, партија, идеологија, држава;
- Економски, гдје спадају посао, занимање, радна група, индустрија, економски сектор, раднички синдикати, класа,
- Социјални, гдје спадају пријатељи, клуб, тим, колеге, статус.

Везивањем једног или више ових извора, настаје велики број идентитета који могу бити ужи или шири, могу имати различита својства, могу се међусобно укључивати или искључивати, могу бити интегративни или дезинтегративни, глобални, национални, индивидуални или колективни и др.

Субјективни доживљај идентитета разликује се од појединца до појединца, од групе до групе. Идентитет појединца подразумева постојање свијести о самом себи као различитог од свих других. У формирању идентитета личност извлачи свој стил живота из своје културе. У самом процесу идентификације једно од важнијих питања је повезивање и усаглашавање индивидуалног и колективног идентитета, не губећи из вида да су ово двије димензије процеса хуманизације човјека. Од самог појединца зависи колико ће се адаптирати захтјевима своје културе, а колико има способност да се путем саморефлексије од ње дистанцира и формира језгро властитости. Ниједан појединац не може да живи изоловано, изван додира своје културе, али је интеграција у социо-културну средину само један корак у процесу идентификације, као проналажење свога мјеста у свијету у којем припадамо, али и нешто више – распознавање себе самог од околине. Да би опстао у свијету у којем живи, тј. да не би све сукобе и про-

мјене у околини доживљавао као пропаст идентитета, индивидуа мора да изгради персонални идентитет који ће је заштити од поремећаја у околном свијету, и помоћи јој да усагласи свој живот како са средином тако и са својим унутрашњим животом, који је сложен и често противрјечан (сукоб потреба, становишта, итд.).

Појединац поред свог индивидуалног идентитета настоји да развије и колективни идентитет који му помаже да нађе свој смисао живота. Док се индивидуални идентитет односи на различитост, колективни идентитет се односи на сличност, тј. сваки колективни идентитет подразумева однос према другој групи, а не само сличност унутар групе. У колективном идентитету се повезују прошлост и будућност, порјекло и историја, укорјењеност у традицију и ритуали који се практикују у колективним прославама, помоћу којих се учвршћује осјећање припадности и солидарности. Као врсте колективног идентитета могу се разликовати: групни идентитет, класни идентитет, социјални идентитет, културни идентитет и професионални идентитет.

Сваки појединац посједује више идентитета, који се могу испољавати у разним степенима, а такође су и подложни промјенама током времена. Па тако можемо говорити о културном, етничком, националном, конфесијалном, социјалном регионалном и другим врстама и подврстама идентитета – од полног и узрасног до професионалног и политичког (Bugarski, 2005:67).

ЈЕЗИК КАО ОБИЉЕЖЈЕ ИДЕНТИТЕТА

Један од најважнијих елемената идентитета јесте језик. Језик служи као средство помоћу којег се појединци и групе међусобно распознају, тј. он је веома важан да одреди етничку, националну, конфесионалну, професионалну или неку другу припадност. Према мишљењу Ранка Бугарског (Ranko Bugarski), језик је елементарно средство исцртавања и очувања граница између појединих етничких колектива. Као највидљивија ознака засебног етницитета, он једновремено дјелује као унутрашња спона међу члановима једне заједнице и спољна раздјелница према другим заједницама (Bugarski, 2005:71).

Тешко да можемо наћи чисти језик, који би спријечио лексичка, фонетска, морфолошка и семантичка мјешања. Језици се међусобно разликују по броју говорника, распрострањености, друштвеном статусу и др. Према неким процјенама, сматра се да данас у свијету има

преко три хиљаде живих језика и неколико хиљада дијалеката. Такође, има и језика којима се одавно не говори, али постоје писани трагови који свједоче о њиховом постојању. Неки од тих језика су: старословенски готски, италски и др. Битно је нагласити да постоји и велики број вјештачких језика, као што су алгол, симила, језик сигнализације и др., који имају различите намјене у систему људске комуникације.

Језик у највећој мјери преноси идентитет личности и идентитет поруке. Језик је стални пратилац човјека, он заједно са њим расте и развија се, дупоњава и усавршава. Човјек се легитимише својим језиком. Језик којим човјек говори јесте показатељ вриједности његове духовне културе. У извјесном смислу, могло би се чак и потврдити да језик и јесте култура, зато што без њега нема социјалне организације, администрације, образовања, религије, права, политике и других великих културних подручја (Bugarski, 2005:72).

Питање односа језика и идентитета, тачније улоге језика у обликовању националног идентитета одређеног народа постаје актуелно у вријеме процеса преображаја и уздицања националних цјелина у глобалну друштвену заједницу. Помоћу језика откривамо свој идентитет индивидуални, полни, културни и др. Помоћу њега се идентификујемо са одређеном групом, тј. поистовјећујемо се са такозваним колективним идентитетом. Помоћу језика, људи се препознају, разликују, испољавају своје ставове, износе мишљења. Из овога можемо закључити да је језик направио нераскидиву везу са идентитетом. Ова веза је узajамна и нераскидива. Према мишљењу Брозовића, језик служи као идиом, односно средство, помоћу које се једна национална формација или један народ (било да се ради о Србима, Бошњацима, Хрватима) идентификује са језиком, откривајући властити идентитет. На овај начин се успоставља веза између језика и идентитета (Brozović, 1970:28).

Код одређених мултикултуралних група, јавља се тежња да се национални и културни идентитет искаже преко језичког идентитета. Тако језик постаје обиљежје нације, и долази до симболичког повезивања и идентификације језика са нацијом. Веома је занимљиво посматрати језичке прилике на територији бивше Југославије. Тако можемо видјети да се језик којим се служио више народности, из којег су данас настали нови језици (босански, српски, хрватски) међусобно пуно не разликују. Из овога можемо закључити да су новонастали језици структурално и генетски корјени једног те истог језика, и да готово међу њима нема никакве разлике. Ако можда и постоје минималне

разлике, сигурно нису толико велике да ометају комуникацију између људи са различитих простора бивше заједничке земље. Сваки народ, било да мислимо на Србе, Хрвате или Црногорце, свој језик доживљавају као израз свог националног идентитета, културних и симболичких вриједности, представљени језиком националног имена (Bugarski, 2005:150). Примјера ради, у Црној Гори један дио становника сматра да је црногорски језик дио једног српскохрватског језика и да је вјештачки створен. Међутим, други дио становника су мишљења да је црногорски језик одувијек био различит од српског и хрватског, и да он представља темељ из којег се гради историја, култура и вриједности.

Средином деветнаестог вијека долази до буђења националне свијести код народа широм Европе, што је имало утицаја и на сам развој језика, тако да су многе нације, захваљујући свом језику, изградиле национални идентитет, а упоредо са њим су настали и многи језици. Бугарски сматра, да се симболичка функција огледа у везивању националног идентитета за стандардни језик, који тако постаје високо знамење националних вриједности у историјској пројекцији и у савременом животу (Bugarski, 1986:229).

Примјер Босне и Херцеговине као мултикултуралне државе нам показује да у њој живи неколико народа и да сваки народ има свој језик који представља средство препознавања. За веома кратко вријеме створила су се три засебна језика (српски, хрватски, босански) који су израз политичке подјеле унутар истог језика. Припадност одређеној групи манифестује се не само кроз објективне етничке, историјске и социополитичке чињенице, него и кроз субјективна осјећања и симболичке вриједности која за припаднике има сопствени колектив, његова посебна својства и његово засебно име, као оличење његове јединствености. Управо на овом плану и успоставља се веза са језиком, који постаје не само средство него и симбол заједништва (Bugarski, 1986:164). Сви народи покушавају развити свој језик и учинити га различитим од других језика, и на тај начин доприњети очувању свог националног и културног идентитета.

ТРАДИЦИЈА КАО ЕЛЕМЕНТ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Однос према традицији представља један од кључних аспеката очувања или губљења националног и културног идентитета. Захваљујући традицији долазимо до сазнања да ли треба да чувамо вриједности културне историје или да се ослободимо од негативног наслеђа духа прошлости. Све што је остварено у времену једне културе при-

пада њеној прошлости, и као таква она је само неодређена и недиференцирана грађа за вриједносни избор и обликовање. Човјек као социјално биће укорјењен је у традицији. Традиција помаже једном народу да очува свој идентитет, а истовремено доприноси и формирању јасне слике живљења тог народа у будућности. Језик, писменост, религија, умјетност и народна предања, онда када су сачувана у традицији једног народа, омогућују да човјек себе лакше налази у садашњости и пројектује у неки нови живот. Садашњост мјења прошлост, колико прошлост управља садашњошћу. Традиција је потребна зато што животу даје континуитет и форму (Giddens, 2001:27).

Према мишљењу Зорана Аврамовића, традиција се додирује са историјском свјешћу у обликовању одговора на питање ко су чланови једне националне заједнице. Помоћу историје и традиције стиче се свијест о себи и о свом колективном припадању у простору и времену. Културна традиција увијек подразумјева избор појединаца, група и установа из наслијеђа националних вриједности (Аврамовић, 2011:204). Један од главних задатака традиције је да заустави нагле и брзе промјене. На тај начин долази до очувања суштине националне културе. Опет с друге стране, постоји мишљење да традиција у култури треба да развија нове стваралачке форме и вриједности. Одговор на ово питање добићемо са текућим културним догађајима и новим вриједностима.

Традиција се са културне стране може појављивати као извор духовног стваралаштва и иновација, а са друштвене као структура повезивања општих и појединачних потреба. Под појмом културне традиције се подразумјева онај дио културне прошлости који учествује у стварању континуитета културе, образаца културе и културног идентитета (Аврамовић, 2011:205). Културна традиција је доступна свакој генерацији путем колективног памћења, и тако долази до очувања културног наслијеђа. Први услов за постојање културне традиције је увођење нових генерација у националну културу, а други услов је континуитет.

Не само у прошлим временима, него и данас, традиција асоцира на архаична друштва, односно на културно наслеђе начина живота традиционалних друштава: мит, фолклор, религија, обичаји. Традиционално друштво засновано је на примитивној технологији и привреди која се своди на одржање живота; писменост је на ниском ступњу, са

установама које су релативно неиздиференциране и најчешће се заснивају на сродничкој структури; преовлађујућа је улога религијских симбола и јако осјећање колективне солидарности (Коковић, 2005:272).

Традиција није непромјенљиви статични идентитет који се преноси са генерације на генерацију, већ нешто што се увијек изнова мјења. Различите проблемске приступе традицији дале су двије концепције: романтичарско-ортодоксна и антитрадиционалистичка. Романтичарско-ортодоксна концепција приписује традицији велику важност у људској историји, сматра да се традиција наслеђује или преноси из прошлости без икакве промјене. Овдје се традиција разумије као нешто обавезно и неупитно, тј. нешто што се само прихвата. Анти-традиционалистичка концепција сматра да је традиција извор ирационализма, и да као таква треба да буде савладана уколико се жели ићи ка путу модернизма. Ова концепција претпоставља да ће доћи до одумирања традиције у модерности, због наводног раста саморефлексивности културе, универзализације вриједности, итд.

Према схватању Слободана Дивјака, традиција није само оно што се преноси, већ и оно што се конструише као наслијеђе. Традиција посједује способност, мању или већу, проширивања властитог видокруга учењем од других традиција и способност стапања различитих културних хоризоната. Схватање традиције као особености која укључује комуникацију са другим имплицира отвореност како за унутар-традицијске тако и за транстрадицијске стандарде (Дивјак, 2006:103). Из овога видимо, да традицију не треба посматрати као затворени простор, већ као простор који укључује комуникацију.

ПРОБЛЕМ ИДЕНТИТЕТА

Проблем идентитета разматрају многе науке: социологија, филозофија, антропологија, историја, културологија, политикологија итд. Свака од ових наука развија разне приступе и теорије, као и типове идентитета. Неки од типова су: национални идентитет који је утемељен у заједничком језику, историји, култури, и представља интегритет једног народа; културни идентитет обухвата традицију, памћење, социјалну интеграцију, образовне установе; институционални идентитет, који нам додјељује држава или црква; политички идентитет, обухвата политичке стратегије као борбу за политички идентитет.

Проблем идентитет се јавља код појединаца који недопуштају реализовање права на признање, већ хоће да порекну идентитет. Као

резултат тога, јавља се стигматизовање идентитета тј. страх и сумња у себе, незадовољство собом, осјећај недостојности. Излаз из овог стања јавља се у бјекству од идентитета у жељи да се буде други. Страх од погледа другог превладава се тако што се сопствени изглед прилагођава жељи другог. Долазимо до тога да стари идентитет као прави идентитет постаје главна сметња новом и јавља се стална потреба да се буде други. Као резултат, јавља се потреба за ослобађањем од историје, што подразумева пражњење идентитета. Себе и свој свијет човјек разумије из историје, па је право на идентитет утолико право на своју историјску перспективу (Шијаковић, 2012:11).

Већи дио расправе последњих неколико деценија обухвата проблем личног идентитета, а такође се расправља и о проблемима као што су: појам критеријума идентитета, тачна анализа идентитета током времена, итд. Лични идентитет, као идентитет субјекта, карактерише самоопажање, самосвијест, самопотврђивање, савјест и самопоштовање. Лични идентитет као ја, је дат као способност, а истовремено се изграђује кроз социјализацију, идентификацију. Богољуб Шијаковић сматра, да лични идентитет постоји у динамици између индивидуалне датости и социјалног конструисања. Лични идентитет постоји у дијалектици сличности и разлике: идентитет је оно што нас чини појединачном индивидуалношћу и истовремено сличним другима – идентитет и диференција уједно карактеришу личност, на начин супротности и корелације (Шијаковић, 2012:12).

Када говоримо о идентитету, траба увијек водити рачуна о вишеструкости идентитета. Ниједан појединац нема само један идентитет, нити припада само једној заједници. Појединци припадају језичким, културним, и религијским групама у којима препознају и остварују своје потребе. Примјер Босне и Херцеговине нам показује да поред религијског, веома важну улогу у животу свих појединаца игра и етнички идентитет. Јавља се опсједнутост националном државом, уз пратњу етничког идентитета. Да би овај идентитет “функционисао”, потребна је толеранција, која подразумева, не брисање разлика, већ живот од разлика. Толеранција подразумева поштовање према праву других да се понашају у складу са властитим вриједностима и обичајима. Ово подразумева поштовање традиције и културе другог.

Живимо у добу у коме сви траже идентитет. XX вијек је био свједок равоја различитих кретања ослобођења: расни и етнички покрети, женски покрети, геј покрети. Ови различити покрети нашли су заједнички циљ у борби за признавање разлика. Све ове активности се

могу сврстати под етикетом политике идентитета. Овдје се не ради само о политици идентитета, него он захвата културно-традицијске, обичајне, етничке, родне религијске, и социјалне идентитетске релације. Ова политика је конципирана као борба за ослобођење и оснаживање оних чији је идентитет био предмет репресије. Проблем разлике је довео до уједињења различитих покрета у оквиру политике идентитета. Проблем разлике почива на одређеним заблудама о идентитету. Прва заблуда се односи на рјешавање супротности идентитета и разлике, као супротности. Категорије идентитета пол, сексуалност, раса и националност барем донекле требају да буду хомогене. Међутим, идентитет је повезан са разликом, и његове категорије су суштински нестабилне. Када би био хомогени ентитет, тада би значило да је о њему узалудно расправљати и као такав не би се могао доводити у питање и ни на било који начин деконструисати.

Идентитет може служити као средство који свако може користити када дође у питање одбрана и доказивање властитих интереса. Идентитетске стратегије и фрагментације могу нарушавати устаљену структуру или слику неког друштва. Идентитет је увијек оно што ја или ми мислимо о себи или о другима и шта други мисле о нама, и као такав он је темељна категорија људског друштва. Он увијек изражава одређени тип друштвених веза и односа. Признати значи да стварно уважавамо другог и друге. Један од водећих теоретичара ове тематике, Чарлс Тејлор (Charles Taylor), сматра да питање идентитета надилази либералистички оквир, те и да у оквиру либералног поретка, треба водити рачуна о признању његових комунитарних обиљежја. Он се залаже за тезу да политика идентитета, која се налази у идентитетској реторици, не би имала велики домет, уколико не би била пропраћена релацијском и интеракцијском политиком признања. Постојање човјека не би имало смисла ако би му се ускратила повезаност, дружење и јединство са другим (Taylor, 1994:76).

Поставља се питање, зашто је проблем идентитет добио толику важност у савременом друштву. Један од одговора сигурно се налази у процесу глобализације. Глобализација је, уз све своје техно-економске, тржишно-финансијске, и социјално политичке пропозиције довела до оснаживања културне сензибилности или до онога што многи социолози називају “културним заокретом” (Giddens, 2001:56). Она управо омогућује исказивање културно-идентитетских отпора, легитимација и пројекција. Културализација идентитета остаје као једини начин одбране и доказивања властитог ја, јер сви остали начини (политички,

економски, социјални), прије или касније пролазе. Културни идентитет се појављује као најдјелотворнији показатељ личности, и он представља окосницу свих других идентитета.

Драган Коковић сматра, да постмодерни субјект карактерише многострукост и “хистерија” идентитета. Идентитети постају фрагментирани, и нема више један идентитет вриједност у односу на остале. Људи се слабије сналазе у простору, и немају јединствену представу о томе ко су. Као резултат, јавља се низ противрјечних и неразрјешивих идентитета. У култури и политици идентитета постмодерног доба његује се разноликост стилова живљења, разноликост култура која ће било којом појединцу или групи појединаца, од пола до етницитета и људског рода омогућити одређена права која му као појединцу, групи, народу или роду припадају, а да при томе не повриједи права и посебност других, било појединаца, група или народа (Коковић, 2005:296). Постмодерност је дакле изазвала кризу идентитетске рефлексije, али јој ни у промјењеним друштвеним и комуникацијским условима није одузела моћ трагања за самим собом. Другим ријечима, постмодерност је релативистички плурализирила идентитетско питање. У исти мах, постмодерност је доба кризе идентитета и, можда баш због тога, доба поновне бригае о идентитету. Свијет модерности, с једне стране, пријети особеном интегритету, али зато, с друге старне отвара могућност за његов развој који у пријашњим временима није био могућ. Исходи конструкције идентитета у савременим друштвима не може се у потпуности ни контролисати ни предвиђати.

КОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА

Идентитети се конструишу на основу разних особина и искустава. Боја коже је важно обиљежје идентитета у многим друштвима. Неке особине појединци добију рођењем, као што су националност, вјероисповјест, мјесто рођења, боја коже. Друге особине се могу промјенити или стећи касније, као што је језик којим се говори, одјећа која се носи, храна која се једе. Многи идентитети се не заснивају на приписаним особинама, већ на заједничким вриједностима. Ово укључује поштовање различитих политичких идеологија, или вршење одређеног начина живота. Свако има вишеструке идентитете, њихов релативни значај и компатибилност разликује се у различитим временима и околностима.

Као што сам већ навео на почетку рада, битне сфере за конституисање идентитета су: интимна, политичка, економска и културна

сфера. Да би разумјели значај сваке сфере, укратко ћемо их образложити. У сфери интимних односа нагласак се ставља на однос појединца према самом себи тј. на сопствени идентитет. Од мноштва појединачних идентитета, у ову сферу спадају родни, професионални и вјерски идентитет. Иако можда више спадају у приватну сферу, у касној модерности и постмодерности примјетна је интимизација јавног и глобалног простора. Можда би било исправније рећи да сва три набројана идентитета, зависно од ситуације у друштву, имају тенденцију преласка из приватне у јавну сферу. Сфера економских односа обухвата и приватни и јавни простор. Подручје јавног у економској сфери тиче се тржишта које данас прелази границе одређене државама. Економска сфера не задовољава само, материјално схваћено, интересе и потребе. Она може задовољити потребу за идентификацијом и припадношћу групи, заједници. Прелазак економских односа у сферу друштвености, стварају се класе и класни идентитет. Битна карактеристика економске сфере је да она зависи од подјеле и организације рада, технолошког развоја производних снага, власничких односа, расподјеле и количине капитала, итд. Економска сфера је веома битна јер осигурава основу за опстанак појединца, групе, заједнице и државе. Политичка сфера би се требала прије свега односити на јавни простор. Односи се на дјеловање у заједници и за заједницу, путем општег интереса. Добро политичко дјеловање, кроз бригу за заједницу, брине се и за појединца. Брине се за његову заштиту, заштиту његовог власништва, живота, заштиту његових права тј. брине се за његов развој и напредак. Преовлађујући облик политичког организовања у данашње вријеме јесте модерна држава. Сфера политичких односа доминантно прибавља моћ за физичку силу. У политичкој сфери доминантно је признавање истовјетности и разлике тј. признавање идентитета. Сфера културе се односи на простор знакова. Помоћу знакова постајемо свјесни односа и процеса, стварамо просторе заједништва и разлике, преносимо осјећаје, знања и искуства, записујемо догађаје стварајући сјећања и историју, једном ријечју њима артикулишемо стварност. Културна сфера обухвата језик, друштвене норме и обичаје, знање, религију, митологију, заједничка сјећања и историју. Битна особина културне сфере јесте перцепција, артикулација и схватање истости и разлике тј. идентитета и разлике. Сфера културе кроз артикулацију даје смисао људском дјеловању.

Поред наведених сфера, идентитет конструишу: име, одјећа, поздрав, мит, обичај. Име је један од конструката идентитета. Дијете када се роди добија име као знак идентитета и припадности. Име може

бити појединачно и колективно (име народа, религије и конфесије). Питање имена се увијек поставља пред групу кад стиче своју самосвјест. Често долази и до промјене имена, јер то помаже групи да се поново одреди. Одјећа је такође показатељ одређеног идентитета. Начин на који се неко облачи, станује или храни може бити одлика групног идентитета. Одјећа може бити знак друштвеног статуса и функције. Одјећа треба изразити и разликовање између полова, па мушкарци не би требали носити женску одјећу, односно жене не би требале да носе мушку одјећу. Поздрав је знак идентитета. Група у циљу међусобног идентитета њених чланова нуди поздрав. Тако је поздрав знак припадности некој групи. Свака група у потрази за идентитетом је склона врачања миту и митском предању. Мит је дио културе једног народа који током историје омогућава појединцима и групама, особено разумјевање стварности. Свака митологија је израсла из дубине народне свијести. Суштина мита се огледа у емоцијама, а не у мислима. За митско мишљење је важно јединствено осјећање проблема заједнице, док је разум окренут узроку и разлогу. Основна друштвена функција тако схваћеног мита јесте учвршћивање заједнице, колектива, стварање јединствене визије свијета (Аврамовић, 2008:80). Обичај је конструкт идентитета и као такав спада у колективну и народну свијест. Обичај представља дуготрајан начин понашања који се за чланове групе сматра обавезним. Неки обичај може бити карактеристичан за припаднике одређене нације и тиме добијају значење на просторима гдје живе (нпр. слава код Срба, или обичај католика да се петком уздржавају од једења меса, итд.).

Конструкција у општем смислу нужно подразумјева одређене односе, релације које се могу свести на пет темељних индивидуалних и колективних односа: однос према себи, према другима, према свијету, према природи и према Богу (Cifrić, 2004:227). При самој анализи конструкције идентитета потребно је нагласити структурални оквир као спољашњи контекст процеса идентификације. Идентитет не подразумјева само везу између тога како неко види самог себе и како га други виде, већ подразумјева и везу између жеља и могућности да се те жеље остваре у одећеној друштвеној структури. Конструкција идентитета укључује везу између личног и друштвеног, активно сарађивање оних који заузимају одређене идентитете (вишеструкост идентитета повазана са мноштвом друштвених улога), те сличност и различитост са другима која се огледа кроз симболе и представљање. Конструкција идентитета претпоставља симболичко замишљање самог себе, што зависи и од других. Сама организација друштва такође је важна

за обликовање идентитета. Породица, класа, род, етницитет, религија, мјесто боравка итд., важне су димензије идентитета, те указују на повезивање индивидуалног и друштвеног, односно на повезивање индивидуалног дјеловања и ограничења које намеће друштвена структура (Woodward, 2004:6-21).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

СТИЦАЊЕ ИДЕНТИТЕТА ЗА ПОЈЕДИНАЦА ПОДРАЗУМЈЕВА ПИТАЊА: “Ко сам?”, “Коме припадам”, “Одакле потичем” итд. Појединац настоји да дође до сазнања по чему је он јединствен, посебан, различит од других, шта су његове предности, а шта недостаци. Идентитет је повезан са осјећањем сигурности, припадања, повјерења. Сазнање о властитом идентитету је један од најважнијих психолошких и социјалних покретача човјекове дјелатности и егзистенције.

Сваки појединац има вишеструки идентитет. Његовом одређивању могу претходити различити критеријуми, као што су: мјесто рођења, професионална припадност, државност, мјесто становања, језичка, национална или конфесионална припадност и др. Наравно, нема сваки идентитет подједнак значај за човјека. Човјек може мјењати свој идентитет, неки могу бити привремени, а неки трајни. Такође, при дискусији о идентитету мора се водити рачуна да не идентификујемо појединца само са једним (националним, конфесионалним...) идентитетом, а занемаримо остале. Свака друштвена група састављена је од међусобних односа чланова који је чине. Они посједују свијест да припадају групи, идентификују се с њом, свјесни су обавеза према другим члановима, имају осјећај солидарности. Људе у групи веже групни идентитет. Међутим, ако су им одређени идентитети подударни (национални или религијски), то не значи да су им и сви остали (нпр. политички) идентитети подударни. Велика предност савременог живота је не само да признавамо другачије идентитете од нашег, већ треба и прихватати друге идентитете.

СТИЦАЊЕ ИДЕНТИТЕТА ЈЕ ДУГОТРАЈАН ПРОЦЕС, ЈЕР ЗАХТЈЕВА ОДРЕЂЕНУ СЕЛЕКЦИЈУ, ПОТРЕБУ ЗА СТАЛНИМ ДОКАЗИВАЊЕМ, СТИЦАЊЕ ОДРЕЂЕНОГ ПОВЈЕРЕЊА, УСМЈЕРАВАЊЕ ЖЕЉА ПРЕМА ОЧЕКИВАЊУ ДРУГИХ И СЛ. ЧОВЈЕК СТИЧЕ СВИЈЕСТ О ВЛАСТИТОМ ИДЕНТИТЕТУ КРОЗ ЗНАЊЕ, ОБРАЗОВАЊЕ, КРЕАТИВНИ И СТВАРАЛАЧКИ НАГОН, РАЦИОНАЛНИМ ОДНОСОМ ПРЕМА ТРАДИЦИЈИ, НАСЛЕЂУ И ПРИПАДАЊУ. ТАКАВ ПОЈЕДИНАЦ ЈЕ СЛОБОДАН, ВЕЋИНОМ ТОЛЕРАНТАН, И СВОЈ ИДЕНТИТЕТ СА ЛАКОЋОМ ПРОНАЛАЗИ. АЛИ У ДАНАШЊЕ ВРИЈЕМЕ, ВЕЋИНА ПОЈЕ-

динаца свој идентитет стиче кроз процес имитације. Као посљедица овога, код појединаца се јавља осјећај да никада нису довољно и чврсто стекли идентитет, и увијек уз снажне фрустрације трагају за њим.

Као што стицање и очување индивидуалног и колективног идентитета могу представљати извор конфликта и неспоразума у друштву, то исто може и криза идентитета. Криза идентитета се огледа у томе, када појединац губи сигурност у своје остварене амбиције и могућности, када почиње да губи достигнути склад материјалних и духовних потреба. Криза групног идентитета се огледа кроз губљење моћи и утицаја у одређеној средини, мобилизације и контролне улоге над појединцима. У таквим ситуацијама појединци и групе често користе радикална средства као нпр. насиље.

Идентитет је динамична појава. И када се једном изгради и учврсти, он се мора стално обнављати. Он је продукт историјске праксе. Нужан услов успостављања идентитета јесте однос са другим и успостављање граница. Садржај идентитета се мјења у односу са другим. Идентитет је одређен културно историјским наслијеђем одређене територије, краја, регије.

У социолошкој перспективи, концепција идентитета повезана је са социјалном интеракцијом, те процесима социјализације и интернализације. Концепција идентитета по својој природи обухвата појединачно и опште, унутрашње и вањско, односно индивидуално и друштвено, њено теоријско разматрање подразумјева интердисциплинарни приступ који укључује и друге перспективе као што су психолошка, антрополошка и филозофска. Концепција идентитета је битна ознака модернитета јер у традиционалном стању друштва у којима углавном доминира заједница није било потребе за постављањем питања као што су: ко сам ја у друштву, ко сам ја у свијету, итд.

Питање идентитета, прво као проблем, а онда као задатак, јавља се са развојем националне државе, која мјесто рођења поставља као темељ своје суверености. Живот у модерним друштвима карактерише институционална рефлексивност, односно стално преиспитивање институција. Друштвени услови модернитета подстичу сталну потрагу за самим собом, на свим подручјима друштвеног и индивидуалног живота појединци стално преиспитују своје жеље, захтјеве, потребе, дакле стално су у процесу самоидентификације. Основни проблем касног модернитета постаје осјећај личне празнине тј. осјећај

да живот нема шта да понуди. Такво стање произилази из моралних питања које поставља свакодневни живот, а на које не даје одговоре. Због овог стања се самоидентитет поставља као рефлексивни пројект.

Анализу идентитета као једног од кључних питања савременог свијета, дао је и Мануел Кастелс (Manuel Castells), у својој књизи Моћ идентитета. За Кастелса идентитет подразумјева процес давања смисла на темељу културног атрибута или сродног низа културних атрибута, којима је дата предност у односу према другим изворима смисла (Castells, 2002:16). У анализи друштвеног изграђивања идентитета Кастелс предлаже три облика извора градње идентитета: легитимирајући идентитет, којег уводе доминантне друштвене институције ради проширивања и рационализације своје доминације над друштвеним актерима; идентитет отпора, којег стварају субјекти у подређеним положајима и који се темељи на начелима супротних од оних која заступају институције; пројектни идентитет, који означава стварање нових идентитета на темељу различитих културних чиниоца, тј. чиниоца који утичу на промјене у самој друштвеној структури (Castells, 2002:18).

На крају можемо извести закључак, да је савремена криза идентитета повезана са четири проблема које карактерише раздобље касног модернитета: проблем самоспознаје, самоспознаја се данас тешко може истражити без стручне помоћи (психоанализа); истицање људског потенцијала, процеси модерне секуларизације као приоритет постављају постизање самоостварања у овом свијету, а не задовољство с овим свијетом; растварање хијерархијске друштвене структуре, развој индивидуализма и социјалне мобилности, те стварање потенцијала за брзе друштвене промјене, отвориле су могућност конструкције нових идентитета; нова флексибилност у самоодређивању. Док су прије (у премодерним друштвима) идентитети били одређивани у складу са строгим, постојаним и предвидљивим друштвеним структурама, модернистичко растварање тих структура означило је одређивање идентитета на стално промјењивим темељима.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. (2008). Социологија и књижевност. Нови Сад: Oldcommerce.
- Аврамовић, З. (2011). Социолошка осматрачница културе и образовања. Београд: Рашка школа.
- Brozović, B. (1970). *Standardni jezik*. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske.
- Bugarski, R. (1986). *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta.
- Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Čigoja štampa.
- Castells, M. (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden Marketing.
- Cifrić, I. (2004). Oriјentaciјski identitet, sociјalnoekološke oriјentacije kao obilјеzja identiteta. *Sociјalna ekologija* 13 (3-4): 221-255.
- Дивјак, С. (2006). Проблем идентитета (културно, етничко, национално, индивидуално). Београд: Службени гласник.
- Giddens, A. (2001). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Коковић, Д. (2005). Пукотине културе. Нови Сад: Прометеј.
- Шијаковић, Б. (2012). Знање и идентитет. Филозофски факултет Пале: Зборник радова са научног скупа (6): 7-12.
- Taylor, C. (1994). Multiculturalism and the Politics of Recognition. In: Guttman, A (ed.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton, NJ (USA) Princeton: University Press.
- Woodward, K. (2004). *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity, Second Edition*. London: Routledge.

Bojan Ćorluka

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy Pale
Bosnia and Herzegovina

IDENTITY BETWEEN TRADITION AND CONSTRUCTIVISM

Abstract: *The purpose of this work is reflected in an attempt to find an appropriate concept for the possible construction of identity and the integration of identity which are different and complex. The complexity and plurality of identity can be seen through its classification. So, we can talk about cultural, ethnic, national, religious, traditional, modern, professional, political, class-layered identity. Lately, there has been saying about fractured identity, resistance identity and the identity of addiction, as well as developed, undeveloped and identity in crisis. Also, the paper will include the issue of identity. In times of social discord, the crisis of personal and collective identity occurs in their identification disorientation as well as in the wrong forming.*

Keywords: *identity, tradition, language, culture, difference*

Давор Т. Видаковић^[1]
Магистар социологије
ЈУ Дом ученика Добој
Босна и Херцеговина

Прегледни рад
UDK: 316.1:371.3(497.6)

СОЦИОЛОГИЈА И НАСТАВА СОЦИОЛОГИЈЕ У СВЈЕТЛУ НОВИХ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЈЕНА У БИХ

Резиме: Транзиција посткомунистичкој свијети која је наша историјска неминовност остварила је истраја на све сфере друштвеној животи. Семенит образовања је истраја многе трансформације и истраја а у комитетним друштвеним реформама истраја друштвених наука је у најмању руку специфичан. У ово раду ће бити ријечи о истрајају и актуелности социологије данас као и саме наставе социологије како у средњим школама истраја и на универзитетима. Покушаћемо дати одговор на истрајање како се социологија у периоду транзиције у Босни и Херцеговини позиционирала и да ли је добила мјесто које јој истраја. Да ли социологија истраја да се дава актуелностима данас и колико истраја, истраја да ли социологија у БиХ данас истраја савремене друштвене истраја и може ли истраја анализа дојринјети бољем БиХ друштву? Да ли недостигај адекватне социолошке истраја литературе истраја утиче на квалитет наставе истраја да ли би било истраја радити на изради истраја који би били истраја узрасиу које их користити? Како уиштити некоја истраја за социологију и истрајаересовати истраја за истрајаику којом се дава социологија.

Кључне ријечи: социологија, настава социологије, транзиција БиХ друштва, афирмација социологије, истраја социологије.

УВОД

Промјене у образовним системима земаља које су настале распадом СФРЈ су плод вањских, али исто тако и унутрашњих социоекономских чинилаца. Бројне реформе и креирање планова и програма наставних предмета, али и саме наставе, су оставиле дубок траг у образовним системима не само БиХ већ и земаља региона. У овом раду акценат ће бити усмјерен на акутне проблеме наставе из друштвено-хуманистичких наука са посебним освртом на предмет социологија на простору Босне и Херцеговине. Указаћемо и на проблем извођења наставе из предмета социологија, као и питања повезивања и истраја

^[1] vidakovicdavor@gmail.com

ног усавршавања наставника те мотивацијама ученика у подизање нивоа интересовања за област социологије. Свакако да социологија као друштвена наука у послеријатном босанскохерцеговачком друштву добрим дијелом изгубила оно мјесто које је имала у социјалистичком друштву. Губећи идеолошку основу која је подстицала развој науке о друштву, социологија није добила нову физиономију, а у новим околностима је, управо због (погрешног) поистовјеђивања са идеологијом комунизма, односно социјализма социологија је бивала избацивана из наставних планова и програма као „остатак бившег система“. Томе је допринијела и нова друштвено политичка стварност у којој новим властодршцима није одговарала никаква потрага за реалним сагледавањем друштвене збиље, истраживачким напорима који би указивали на изражене проблеме успостављања нових власничких односа, а што су све битна питања којима се социологија као наука бави, истражујући појаве и односе у друштву у којем постоји. Социологија је наука која се бави кризом друштва, а нема сумње да се босанскохерцеговачко друштво налази у великој кризи и ту социологија треба да има истакнуто мјесто. За такво шта се морају отворенијим ангажманом изборити и социолози у БиХ.

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Након завршетка Другог свјетског рата на простору бивше заједничке државе, па тиме и у Босни и Херцеговини, друштвене науке нису биле у приоритету новоуспостављених власти. Критичка теорија о друштву није била пожељна у земљама социјалистичког лагера, а апологете социјалистичког друштва идеолошког типа, по узору на СССР, су биле углавном високопозициониране у врху власти. Оно мало развоја грађанске мисли и кадрова који су завршавали факултете у иностранству, једноставно је поништено и стигматизовано, а бура ратних догађања је као својеврсни европски тренд у први план ставила изучавање марксизма, лењинизма и стаљинизма. Томе је допринијела и ослободилачка улога Црвене армије, али и јаке комунистичке партије на Западу (Италија, Француска, посебно). Међутим, блоковска подјела свијета, али и сукоб унутар социјалистичког лагера (на релацији Тито-Стаљин и Резолуција ИНФОРМБИРО-а) отворила је могућност да се у Југославији развија и социологија и филозофија, што је условило и потребу да се школују и кадрови који би предавали те предмете у средњим школама, а прије свега гимназијама.

Настава социологије на факултетима на простору бивше заједничке државе започиње још и прије Првог свјетског рата. Још 1906. године је на Правном факултету у Загребу била основана прва Катедра за социологију, а 1931. године у Београду се социологија предавала на Високој економско – комерцијалној школи. Прије Другог свјетског рата на Правном факултету у Београду, где је 1935. основана Катедра за социологију. Након Другог свјетског рата та катедра се, из политичких разлога, гаси, да би се тек 1959. године формирала катедра за социологију на Филозофском факултету у Београду. То је била прва таква катедра на територији тадашње заједничке државе. Након тога слични процеси су се десили у Загребу и Љубљани и Сарајеву. (Вукадиновић, 2010: 18)

Одмах у послеријатном периоду (након Другог свјетског рата) назив „социологија“ је био идеолошки стигматизован јер је вукао на грађанско (дуржоаско) друштво. Због тога се и у називу предмета баратало са називом „Марксизам“, „Наука о друштву“ „Марксизам и самоуправљање“ итд. У Босни и Херцеговини је прво на Филозофском факултету у Сарајеву, а затим и као прва самостална катедра/одсјек 1964. године на Факултету политичких наука у Сарајеву, почела да се изводи настава (Љубовић, 2005). Карактеристично је да, без обзира на одређена заостајања из претходног историјског периода, у Босни и Херцеговини је шест година након формирања одсјека формирано Удружење социолога (1970. године). Након удружења Хрватске то је било најбројније удружење у бившој заједничкој држави (имало је 355 чланова 1990. године). Поред факултетске институционализације, оно је своје извориште имало у институтима какви су били Институт за друштвена истраживања при ФПН Сарајево и Институт за међунационалне односе. Оно што је, такође, занимљиво јесте чињеница да се у овом периоду интензивног развоја социологије у Босни и Херцеговини све до 2011. године није излазио нити један типично социолошки часопис који би у свом називу асоцирао на социологију. Ипак не смије се занемарити да су у том периоду излазили у БиХ часописи „Преглед“ (1971), „Марксистичке свеске“ (1972), те „Опредјељења“ (1974), а значајни БиХ аутори су објављивали у бројним часописима широм СФРЈ и у свијету. (Сви подаци из: Вукадиновић, 2010: 20-21)

У историјском смислу посљедњу етапу у развоју социологије у Босни и Херцеговини карактерише и одређени степен децентрализације, јер се у Бања Луци формира Филозофски факултет (1994), те Факултет политичких наука (2009) који, између осталог, од Филозоф-

ског факултета преузима и одсјек социологије која је до дата била у скопу двопредметног студија филозофије и социологије. Тиме се у Републици Српској, институционално кроз јавни универзитет покрива и школовање кадрова из области социологије^[2]. У Бања Луци излази и једини социолошки часопис у БиХ „Социолошки дискурс“ чији је уредник и оснивач проф.др. Иван Шијаковић. У Федерацији Босне и Херцеговине не постоји удружење социолога, а најзначајније дјеловање је кроз Одбор за социолошке науке (Одјељење друштвених наука) АНУ БиХ, на чијем се челу налази од самог почетка проф. др Иван Цвитковић. У овом Одбору је одржана и расправа посвећена улози и мјесту социологије у БиХ, чији је дио реферата објавио часопис „Социолошки дискурс“ из Бања Луке. И то показује да постоји сарадња која се огледа и у заједничким пројектима и истраживањима. На нивоу БиХ нема јединственог удружења, а и институционално су нестали и бројни институти. Занимљиво је да није обновљен рад Института за међунационалне односе, ни у ситуацији када је за било итекако пуно потребе након ратних збивања. У Сарајеву поред Факултета политичких наука и даље егзистира и одјељење за филозофију и социологију на Филозофском факултету у Сарајеву. У Мостару се на Универзитету „Џемал Биједић“ изучава у склопу Хуманистичког факултета и социологија, а и у склопу Филозофског факултета у Тузли као двопредметни студиј. У Републици Српској посебна студијска група из области социологије се изучава на Филозофском факултету у Источном Сарајеву. (Демировић, 2010). Битно је напоменути да се на Универзитету у Источном Сарајеву социологија развија институционално академски што је респектабилно и може послужити као модел другима за развој научних дисциплина. Захваљујући ангажману првенствено уваженог проф. др Рајка Куљића, истакнутог борца за социологију који је и 70-тих година 20.вијека био изузетно заслужан за опстанак социологије као самосталне дисциплине на ФПН у Сарајеву, сама социологија се успјела одвојити од ретроградног и превазиђеног концепта двопредметног студија скупа са филозофијом и конституисати се самостално. Поред проф. Куљића изузетно значајну улогу у осамостаљивању социологије школске 2007/2008.године су имали и професори: Зоран Аврамовић, Лазо Ристић и Божо Милошевић. Ријеч је о изузетно познатим именима данашње социологије који су у великој борби успјели извојевати побједу против старих и превази-

^[2] http://www.fpnbl.org/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=37 (посјета 15.09.2014.), а часопис „Социолошки дискурс“ је до 2014. године издао седам бројева (2011. је објављен први број) – шире видјети на: <http://socioloskidiskurs.com/sr> (посјета 15.09.2014.) гдје се могу преузети досадашњи бројеви.

ђених погледа на науку и на затварање и ниподаштавање социологије као самосталне научне дисциплине. Такође, важно је напоменути да је управо катедра за социологију на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву била нуклеус за настанак Социолошког друштва Републике Српске које врло активно и редовно издаје Социолошки годишњак и организује изузетно цијењене и високо рангиране научне скупове. Социолошко друштво Републике Српске је успјело да се избори за положај Социологије у Републици Српској, а личним залагањем проф. Куљића, Социологија је опстала и на нематичним факултетима за социологију. Уџбеници за социологију који су објављени као плод самосталне катедре за социологију данас су врло значајни. Такође, ангажовање Социолошког друштва Републике Српске и катедре за социологију Универзитета у Источном Сарајеву сврстале су марксизам тамо гдје му је и мјесто. Марксизам данас постоји али у оквиру Социологије као један њен дио који ни по чему није значајнији од других сегмената социолошке мисли. Марксизам као идеолошка странпутица у развоју социологије је прошлост али Марксово учење данас је свакако сврстано у изучавање социологије. Важно је напоменути и то да се Социологија као самостална, научно-методолошка утемељена и са оствареним резултатима на Универзитету у Источном Сарајеву развија по узору на западне универзитете и држи корак са временом, она данас није превазиђена и неће бити а све упућује на то да ће се она развијати у сагласности са савременим токовима како на Западу тако и на Истоку а у прилог томе иде чињеница да је катедра оствјена младим и веома перспективним кадрovima.

Занимљивост је, свакако, да се социологија још увијек, као посебна катедра, изучава углавном на јавном универзитетима док на приватним универзитетима се од друштвених наука предност даје политологији, управљању људским ресурсима итд.

У Босни и Херцеговини данас дјелује изузетно квалитетан социолошки кадар на Универзитетима и у јавном животу. Важно је напоменути да поред доајена социологије на чијем челу стоје: академик Иван Цвитковић, Хидајет Реповац, Рајко Куљић, Нијаз Мусабеговић, Иво Комшић, Салих Фочо, Зоран Аврамовић налазе се и средња генерација изузетно добрих социолога а то су: Јусуф Жига, Шаћир Филандра, Иван Шијаковић, Драгомир Вуковић, Брацо Ковачевић, Лазо Ристић, Целал Ибраковић, Пејо Ђурашиновић, Дино Абазовић, Сенадин Лавић, Нерзук Ђурак, Есад Згодић. Уз њих се истиче изузетно цијењен и квалитетан методолог Цевад Термиз који по вокацији није социолог

али његови радови представљају значајну научну баштину друштвено-хуманистичких наука. А генерација младих социолога данас гарант је стабилности и опстанка социологије јер млади социолози данас у БиХ представљају важан и квалитетан потенцијал за развој научне социолошке мисли.

Јасно је да је социјалистички концепт форсирао идеолошку компоненту овог предмета који се под називом социологија предавао углавном од средњим школама у гимназијама, фаворизујући и ту „једини“ истинити теоријски правац који је заснован на материјалистичком тумачењу историје човјека, односно марксизму као погледу на свијет у сваком погледу. У другим средњим школама у наставним плановима и фокусирао на проблем проучавања социјалистичког друштва, афирмације идеје радничких покрета и пролетеријата, критички капитализма што је у једном тренутку кулминирало формирањем посебног предмета у школама који се звао Марксизам и социјалистичко самоуправљање. Овај предмет је формиран у оквиру велике реформе југословенског образовног система коју је спровео тадашњи министар образовања Стипе Шувар. Евидентан је податак из наставног плана и програма из 1974. године у коме децидно стоји: "Потребно је, међутим, да се сви средњошколци, без обзира за које се занимање припремају, упознају са основама марксистичког погледа на природу и друштво и да се суоче с марксистичким формулираним и извођеним спознајама о основним егзистенцијалним и хуманистичким проблемима наше епохе и сувремености."^[3] Обзиром на афирмацију револуције и насилног преузимања власти које се оправдавало у идеолошком, али и теоријском смислу, можда можемо дјеломично да трагамо и за разлозима бруталности и масовне деструкције која је испољена у догађајима који су својим трагичним садржајем обиљежили крај ХХ вијека у Босни и Херцеговини!

„Марксизам и социјалистичко самоуправљање“ као школски предмет постао замјена за цјелокупну филозофију, социологију, психологију, логику и углавном све друштвене теорије, традиционална духовна знања да и не спомињемо, свакоме иоле упућенијем у мултидисциплинарни карактер људске спознаје, било је јасно да је иза цијелог пројекта стајала прецизно дефинисана политичка намјера. Она се, наравно, имала реализовати кроз формирање менталних склопова будућих генерација на један једини образац “мишљења”, безалтерна-

^[3] Према: Пуховски Жарко, Не-грађански послуш на: <http://www.banka.hr/ne-gradjanski-posluh> (посјета 20.09.2014.)

тивно идеалан и неупитан јер је већ тада било јасно да је социјализам као идеја у проблематичној фази развоја и да је његова будућност упитна.“ (Ковачевић, 1999)

Од идеолошких разлога, па преко пропитивања друштвене стварности и промјена које су често социологе гурале у топло крило и окриље недодирљиве власти дајући им добре положаје и бројне привилегије, па преко турбулентности догађаја, испољену недоследност и дисконтинуитет у мјесту, све је то допринијело да се стално реформисао процес наставе, што је укључивало и социологију. Концепт наставе у социјалистичком начину образовања је био својствен историјским околностима и друштвеним приликама духа времена, али и сталним реформисањем, тако да можемо, с правом да извучемо закључак да је образовни процес у Босни и Херцеговини и у ширем окружењу у сталном реформисању. Како прије рата, тако у савременом добру XX вијека. Да није било идеолошких турбуленција сасвим сигурно би се социологија институционално у смислу афирмације и развоја методичко-дидактичких техника и технологија образовања много више развила.

Криза социјализма у цијелој југоисточној Европи и пад Берлинског зида као завршница једне велике историјске епохе, краја Хладног рата, формирање нових држава, рушење старих режима, конституисање нове карте свијета су дешавања која су обиљежила крај осамдесетих година прошлог вијека. Управо та дешавања ће битно утицати и на образовне системе и усвајање нових политика у образовању. У свим тим дешавањима социологија је тражила своје мјесто и пронашла га је управо на (наводним) развалинама марксизма - срушеним социјалистичким тоталитарним режимима. Некадашњи наставни предмет „Марксизам“ био је скоро стопостотном проценту заступљен у наставним плановима и програмима средњих школа, а и имао је и широку потенцијалну предавачку базу, јер је због објективно брзог запослења био атрактиван за студирање, док је социологији припало само мјесто у завршним разредима одређеног броја средњих школаци са малим фондом наставних сати.

Падом социјализма и тоталном реформацијом наставних планова и програма средњих школа, али и факултета, било је јасно да ће наставници марксизма и социјалистичког самоуправљања бити технолошки вишак у сва три образовна система, па су управо они попу-

њавали оно што је преостало од социологије у средњим школама. Или још прецизније, они који су, из било којих разлога, били проглашавани „технолошким вишком.“

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОБРАЗОВНИ ПОЛОЖАЈ СОЦИОЛОГИЈЕ

Савремени положај социологије као наставног предмета у образовним системима у Босни и Херцеговини (мислећи првенствено на средњошколско образовање) је неизвјестан. Овдје се појављују бројни проблеми, који су у вези функционисања три одвојена образовна система (као што је наведено: Кресо, 2004) који у многим елементима нису компатибилни. При томе се мора имати у виду и наслијеђена неефикасна администрација у систему троме јавне управе и на нивоу државе, ентитета, кантона и ниже, а која је задужена за образовање, а коју чини углавном или особље из ранијег система, новоуспостављено страначко особље којег одликује нестручност и не-компетентност, са недовољним искуством у настави и недовољним познавањем савремених свјетских токова и искустава. При томе је отежавајућа околност јер се у расправама уопште не консултује стручну академску јавност, па се и не направи јасан и сталан систем функционисања развоја појединих образовних дисциплина. Такође проблем је у томе што се приликом реформи образовања поводи за моделима у Европи који су доживјели бројне критике, а производ су менаџерског приступа и специјализације, што погубно дјелује на друштвене и хуманистичке науке. Зато и социологија има маргинални положај у систему образовања. Као што наглашава Целал Ибраковић социолози у Босни и Херцеговини су загледани у сопствено огледало и прихватају тезу да је „социологија у кризи“. Ако у кризи друштва, каква је присутна и у БиХ, па и у ширем окружењу, али и у свијету у цјелини нема мјеста за интензивно дјеловање науке о друштву, онда се поставља питање када ће бити. Струковна удружења наставника социологије у средњим школама немају никакву организацију, а однос друштва је видљив и у чињеници да педагошки заводи организују семинаре и додатну едукацију за већину других наставних предмета, док социолози и филозофи, по свему судећи, „немају потребу“ за едукацијом и сазавањем нових знања и трендова у предметима које предају. (Ибраковић, 2014: 68-69) Врло симптоматично је да није било реакције од стране матичних факултета када су прављене „реформе“ које су укидале социологију у средњим школама, али и све више и као предмет на другим факултетима. И док се стално повећава број нивоа образовања, укључујући

и додипломски, дипломски и докторски студиј социологије, отвара се питање гдје ће ти новошколовани кадрови бити запослени. Мада постоји ургентна потреба за истраживањима свих сегмената друштва како би се утврдила прецизнија дијагноза за бројне друштвене девијантности, нити на једном нивоу нема подстицајних средстава за квалитетна друштвена истраживања и подстицај младим истраживачима. Напортив да живимо и у истраживачкој илузионистичкој стварности говори и чињеница да се средства усмјеравају према сервисима за истраживање јавног мнијења изван Босне и Херцеговине, што често има политичку обојеност, а не ријетко и изворе финансирања изван БиХ. Та борба за донације не омогућава методолошко оспособљавање студената на матичним факултетима. То онда од социологије чини теоријско-филозофску дисциплину са учењем разних теоријских праваца и акумулира претежно енциклопедијско знање које се даље преноси у средње школе, а на сличан начин се конципирају и уџбеници социологије. Расправа о томе шта ко и када рекао у теоријској мисли постаје преокупација која није интересантна младим људима у средњим школама, а све ће бити мање интересантна и за упис на факултете који школују ове кадрове. Барем према искуствима из највећих центара из године у годину опада број студената, односно на студиј веома често долазе они који се нису могли уписати на неки други смјер или факултет. Та негативна селекција кадрова ће тек у будућности дати додатне негативне трендове. Та средства се усмјеравају на куповину намјештених истраживања јавног мнијења и куповину наклоности медија. Систем је у томе нашао излаз за опстанак и функционисање, а социологија је институционално самим тим спала са пиједестала ако је уопште икада и била ту. Њено мјесто је по визијама данашњег друштвеног система маргинално и углавном се она држи по страни.

Оно што недостаје јесте утврђивање стратегије образовно-васпитног система. Намјерно наглашавамо уз образовни и васпитни сегмент, јер се он у модерним формама едукације скоро па потпуно изгубио. И до смо већ за претходно стање образовног система (у СФРЈ) већ рекли да се ради о идеолошки обојеном систему који је наглашавао пожељне облике усмјеравања размишљања ка одржавању постојећег стања, дотле се за савремене облике образовања може рећи да из свог гокуса скоро потпуно избацују васпитну/одгојну компоненту.

Можемо се сложити са Адилом Кресо (Кресо, 2004) која наглашава да образовни систем у Босни и Херцеговини има више дилема од чијег разрјешења зависи и будућност Босне и Херцеговине. Прва

дилема јесте да ли треба бити јединствени, свакако не унитаристички образовни систем, а и друге три дилеме нису нимало једноставне и неважне: прва је да ли три засебна образовна система могу да задовоље потребе „сваког, баш сваког, грађанина ове земље и потребе њихове дјеце. Ако је одговор на претходно питање потврдан, онда се отвара ново: како треба ријешити питање образовања мањинског становништва у појединим срединама, односно да ли ће овакво диференцирање образовног система наметнути потребу настајања четвртог образовног система за остале, за оне који нису национално одређени и не желе се сврстати у један од три национална тора? Пристајање на више образовних система према овим или оним интересима, отвара ново питање: да ли одвојени образовни системи могу, на исти начин као један јединствен систем, доприносити узајамном упознавању, међусобном разумијевању и поштовању свих националности и свих грађана који живе у БиХ?“ Из овога свега проситиче и по професорици Креско кључни проблем босанскохерцеговачког образовања, а то је трагање за одговором на питање: „могу ли одвојени образовни системи подједнако успјешно да развијају патриотизам, као највиши степен позитивних осјећања припадања својој држави и домовини?“ (Креско, 2004)

Нема сумње како то наглашава Звонимир Бошњак, цитирајући двојицу утицајних аутора Вилијема Брауна и Марвина Фикелнштајна^[4], да и социологија (и занимање социолог) треба да одговоре на непосредне изазове тржишта рада односно на промјене у захтјевима послодавца спрам социолошке професије. „Вилијем Браун тржишни потенцијал професионалног социолога види у развоју »вјештина усмјерених на тржиште рада“: 1. комуникацијске вјештине (различити вербални и невербални облици), 2. концептуализацијске вјештине (примјена и синтеза теоријских приступа; теоријско моделирање), 3. вјештине критичког мишљења (мултиперспективни приступ), 4. вјештине рјешавања проблема, 5. посебне компетенције повезане с организацијском структуром (стратегije које произлазе из системске анализе), 6. вјештине разумијевања групне динамике (допринос одлучивању и кохезији у скупини), 7. терапијске вјештине (групне терапије и савје-

^[4] Звонимир Бошњак (2013) цитира у своме раду дјела : Finkelstein, Marvin S. (1994). »Combining the Liberal and Useful Arts: Sociological Skills in the Global Economy«, *The American Sociologist*, 25 (3): 20–36. doi: 10.1007/BF02692580 i Brown, William R. (1993). »A Proposed Multi-Level Plan to Market Sociological Competencies«, *The American Sociologist*, 24 (3-4): 87–105. doi: 10.1007/ BF02691921. Цитати ове двојице аутора пренесени из наведеног текста Звонимира Бошњака, а називи дјела и издавачи из његовог пописа литературе у тексту.

товалишта), 8. истраживачке вјештине, 9. консултацијске вјештине (управни и пословни планови) и 10. компетенције самопредстављања и тржишног натјецања." С друге стране, Финкелстеин држи да су техничке и генеричке вјештине (односно рачуналне, статистичке и методолошке компетенције) важне, али да социолошко образовање ни у ком случају не смије запоставити учење специфичних вјештина разумијевања, преиспитивања и критике постојећих друштвених појава и сустава вриједности. Укратко, професионално би социолошко образовање требало развијати низ професионалних и генеричких компетенција које би у оквиру курикулума биле заступљене прецизним и мјерљивим образовним исходима." (цит. према Бошњак, 2013: 226- 227)

Не треба посебно ни наглашавати да се у Босни и Херцеговини, на било којем нивоу успостављања наставе из конкретног предмета социологије, нити близу може рећи да се може говорити о овако постављеним компетенцијама, али и очекиваним цјеловитим исходима извођења наставе из овог предмета како у конкретним курикулумима у средњим школама, али и у оспособљавању кадрова који би требали те исходе да постигну. Чињеница да не постоји јединствени образовни систем и у овим осјетљивим областима, каква је социологија, а то нас учи искуство из ранијег периода гдје социологија била значајно идеологизована за потребе власти, нимало се не би требало чудити да се то дешава и у почетком XXI вијека.

МОТИВАЦИЈА УЧЕНИКА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Главни задатак за наставника јесте да ученика мотивише за садржај наставног предмета социологија. Наставник треба заинтересовати ученика за садржаје, поред основних теоријских поставки и недвосмислености научног утемељења социологије, али и да је то ученику и методолошко упутство развијања способност за критичко сагледавање друштвених појава, помоћи у цјеловитом развоју личности, разумијевању себе и других, позитивној идентификацији и развијању принципа самоодговорности, разумијевању човјека као човјека као специфичног тоталитета склоног конформизму и стваралаштву, развијање позитивног односа према начелима демократије, плурализма, правде, екологије, социјалне комуникације, слободе, свијести о културним разликама, развијању осјећаја комуникације, толеранције у дијалогу, афирмацију културног аргументованог вођења дијалога; способност а разумијевање структура (политичких, културних, вјерских

итд.), способност повезивања социолошког знања с другим научним подручјима, оспособљавање за самосталан рад и интеграцију у ширу друштвену заједницу. (Гвозденовић, 2007)

На жалост, примјетићемо да је велика већина ученика слабо или никако мотивисана за социологију јер је упитању «сува» теорија. Међутим ту су два озбиљна проблема евидентна и стално присутна. Први је проблем реална мотивисаност наставника и његова способност и компетенција знања да пренесе и савремено презентује савремене спознаје, а други проблем је уџбеничка литература и наставна средства. Често су ученици у техничкој предности у односу и на школу и наставника, јер су данашња средства масовних комуникација, али и стално виртуелно „становање“ на социјалним мрежама управо допринијели томе да су дјеца средњошколског узраста веома добро информисана. И у том погледу је евидентан проблему извођењу и наставе социологије, обзиром на уобичајну и најчешћу праксу да се настава изводи по класичном моделу је екс-катедре. Јавља се велика потреба за реформацијом метода у настави социологије и увођење информацио-них технологија у сам процес наставе. Међутим, не би требало наставници самовољно да раде, већ би тај проблем требало системски рјешавати када се најчешће у БиХ и у ближој околини стално понавља та ријеч „реформа и осавременивање наставе“. Али у недостатку таквог рјешења, наставници уводе иновативне методе како би ученицима што више приближили материју социологије кроз разне иновацијске процесе, као што су кориштење архивске грађе у електронском облику, приказивање разних документарних филмова, снимака, дијелова играних филмова, али кориштења он лине веза и отварање расправа на отворене теме, уз и директно и електронско учешће ученика, те примјене конструктивистичких метода и слично. (Гвозденовић, 2007 и Бошњак, 2009).

Јасно је да су наставници лимитирани и постојећим доста крутим и (опет) идеологизованим наставним плановима и програмима, ограниченим бројем часова, али и неразумијевањем околине, недовољном стимулацијом за иновације, обзиром на ограничена буџетска средства. Међутим, свако даље заостајање, инертност матичних факултета, политизација садржаја наставног плана и програма, одузима потенцијалне могућности социологије да се наметне као један од главних научних дисциплина у рјешавању кризе у друштву[5]. Нажалост и напори

[5] У покушају да се обрати пажња на потискивање социологије организована је on-line анкета у Србији о важности и потреби социологије и њене заступљености у образовном систему. Занимљиви су резултати који се могу погледати на: Online анкета

међународне заједнице, из разних разлога, као што је разнолик и њен састав, па тиме и појединачни интереси држава који је чине, томе не доприносе јер се дисперзија потенцијалних могућности предмета социологија развија кроз различите „нове предмете“: Култура мира, Грађанско образовање, Демократија, Религије и мир итд. Тиме се одузима маневарски простор за научни развој социологије и на „нижим нивоима“ и њу чини теоријском, неинтересантном и „застарјелом“. И тиме „сувишном“, што је логика којој, нажалост, подлијежу и сами социолози ослањајући се на новоуспостављене „модерније“ предмете од којих смо само неке набројали, а који су изведеница или чак само појам чији садржај не знају ни они који га предлажу.

Наравно, постоји опште заостајање за савременим токовима образовања, а посебно у друштвеним наукама. које су и саме подлегле својеврсном притиску о својој „неодрживости“. Није последице рата забиљежен случај властитог организовања на нивоу БиХ, едукације и семинара за наставно особље из области социологије. Вјероватно ни политичке елите, али и они који „проричу“ нестанак изучавања социологије и не знају да у оним земљама које се нуде као модел постоје и асоцијације и удружења социолога, а посебно занимљиво је да и области образовања из социологије имају и посебни часописи. Такав је часопис „Teaching Sociology“ који излази у USA^[6].

НАСТАВНО ГРАДИВО И НАСТАВА И МОГУЋА РЈЕШЕЊА

По питању наставног градива позната је чињеница да су за средњу школу унапријед прописани уџбеници који се користе за одређени наставни предмет. Поред ових «дозвољених» уџбеника постоје и евентуално неки препоручени. Врло често се дешава да када школски надзорник, савјетник или инспектор а по некада и педагог школе или други стручни сарадник овлаштен за надзор и евалуацију наставног часа, дође у посјету часу, наћи ће замјерку уколико се наставник служи «неконвенционалним» изворима литературе тј. уколико користи

на питање о иницијативи за укидање социологије у средњим школама у Србији: <http://www.tvojestav.com/results/xOih5VZHGTo4keD9hSnZ/ukidanje-sociologije-u-srednjim-kolama> (посјета 26.09.204.)

^[6] <http://www.asanet.org/journals/ts/ts.cfm?CFID=26379391&CFTOKEN=14518191> (посјета 25.09.2014.). Ту се могу погледати и замиљиви чланци о методима наставе у извођењу предмета социологија у средњим школама, али и на факултетима. Иновације које су присутне у већини текстова говоре о потреби осавремењавања ове наставе, кориштења on-line извора, примјера из филмова као што је „Аватар“, што говори да се на развијеном Западу итекако посвећује пажња и социологији као предмету и реализацији извођења наставе и њене везе са савременим добом XXI вијека.

друге изворе литературе и препоручује ученицима да консултују друге у наставном програму неприпоручене изворе. Овдје не би требало бити ништа лоше ако је наставникова педагошко-дидактичка креативност дозволила да се изађе из оквира понуђеног и препорученог, међутим правна регулатива и кругост у тумачењу исте од надлежних институција може наћи за сходно чак и да казни наставника што се не придржава препорученог и већ «сервираног». Све горе наведено иде у прилог критици односа система према социологији нпр. у средњим стручним школама. Примјетићемо да су реформом образовног система уведени нови облици и тзв.модули па ћемо примјера ради у 4. Разреду средње економске школе једно полугодиште проучавати социологију а друго полугодиште проучавати филозофију. И лаику је јасно да ученик не само што неће ништа научити нити из једног од ова два предмета већ неће имати основа за било какву афирмацију према овим научним дисциплинама јер реално за 32 наставна часа немогуће је научити само најосновније ствари и ученицима то све углавном дјелује апстрактно и незанимљиво. Како онда у модуларном систему наставе можемо користити исти уџбеник као нпр. за гимназију у којој годишње има дупло више наставних часова социологије? А у медицинским школама преовладава други, и много озбиљнији проблем а то је да се једно полугодиште изучава социологија, а друго полугодиште медицинска етика за коју уопште не постоји написан уџбеник нити је у најави да ће некада бити написан, а наставницима се препоручује да се «снађу» односно употребе своју наставничку и педагошку креативност па да ученицима «осмисле» наставу из медицинске етике.^[7]

Може се закључити да се овдје ради о врло неозбиљном и нада све недобронамјерном приступу образовању. Сам процес наставе је такође «прописан» и у њему већи дио није јасан а дијелом и преписан из старијих извора гдје су поједине методе и облици наставе одавно превазиђени. У техничко-технолошком смислу иновација у настави социологије још увијек нема довољно написане литературе, а ни оно што је доступно није уврштено у званичне планове који се углавном преписују из године у годину. Наставни процес би требао да се сваке године иновира, барем у оном смислу гдје ће се на вишем нивоу (уз обавезно консултовање струке са матичних факултета) осмислити и препоручити наставницима шта треба да измијене, али дати могућност да и наставници сами предложе неке измијене и иновације које треба адекватно и наградити. Награде не морају бити новчане природе,

^[7] И аутор овог текста је имао лично искуство у извођењу наставе у Гимназији (Добој) и Медицинској школи (Добој)

али би сигурно било пожељно да се разраде критеријуми и за струковно напредовање наставника чиме би наставници били мотивисани да дају свој допринос развоју нових модела наставе социологије. Уџбеничка литература треба да буде разноврсна и не строго прописана, јер много наставника који раде на свом усавршавању долазе у додир са новијом литературом која може бити од велике користи за афирмацију социологије у средњим школама.

ЗАКЉУЧАК

Настава социологије данас је условљена углавном наслијеђеним стереотипима без посебне жеље за афирмацијом а разлоге за то треба тражити у мноштву чињеница које се под утицајем разних социјалних чинилаца евидентирају и оне су плод дуже временске небриге за социологијом. Криза методолошког карактера у чему су укључене и методе и садржаји социологије у цјелини у Босни и Херцеговини, те положај хуманистичких и друштвених наука у тзв. „болоњизацији“ цјелокупног образовног процеса, условљавају и објективну кризу извођења наставе социологије у промијењеним друштвеним околностима (Кукић, 2014). Сигурно је овако дубоке проблеме и питања дјеломично побројана и у овом раду је тешко разријешити и он тражи системску промјену и у непосредној су вези са кризом БиХ друштва која се преноси и на кризу власти, социјално и класно раслојавање, повећавање сиромаштва, објективан пад вриједносних идентификација, али је јасно да је то потенцијално инспиративно поље за истински ангажман социологије (социолога). Питања која се намећу су веома комплексна, али би се могло повести рачуна о неколико могућих концепцијских покушаја рјешења:

- 1) Промијенити системски приступ социологији као науци и дисциплини у образовним системима уз приближино усаглашавање курикулума који би могао бити максимално либералан;
- 2) Повећати фонд наставних сати и кориговати наставне планове и програме;
- 3) Оформити струковна удружења социолога и наставника социологије;
- 4) Популаризовати социолошку литературу међу младима са популарним насловима и ауторима, као и кориштења модерних електронских медија, посебно интернета;

- 5) Актуелизовати социологију и социолошку мисао међу свим структурама друштва организујући округле столове, панел дискусије и разне скупове како би се свијест о потреби за социологијом подигла на виши ниво;
- 6) Медијски афирмисати социологију кроз коментаре и дијалоге и сталне емисије, колумне истакнутих социолога и њихов друштвени ангажман који није присутан;
- 7) Актуелизовати уџбенике социологије и дефинисати динамику развоја усавршавања и модернизације наставе социологије и кроз друге модерне форме.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Зоран (1999), Разумевање демократије у уџбенику Социологија, Социологија, часопис за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију, Београд.
- Аврамовић, Зоран (2006), Савремени квалитет образовања у теорији и пракси, Социолошки годишњак, часопис социолошког друштва Републике Српске Источно Сарајево.
- Бошњак, Звонимир (2009), Примјена конструктивистичког поучавања и критичког мишљења у средњошколској настави социологије: пилот-истраживаање, Ревивија за социологију, Загреб, 40[39] , 3-4, str. 257-277
- Бошњак, Звонимир (2013), Перцепција образовних исхода средњошколске наставе социологије у Хрватској, Ревивија за социологију, Загреб, 43, 3, str. 223-249
- Часопис "Teaching Sociology" у издању Удружења социолога USA (ASA) <http://www.asanet.org/journals/ts/ts.cfm?CFID=26379391&CFTOKEN=14518191> (посјета 25.09.2014.)
- Цвитковић, Иван (2010), Мјесто и улога социологије у босанскохерцеговачком друштву. Зборник, посебна издања СХХХИИИ, књ. 1. АНУ БиХ, Сарајево.
- Демировић, Мујо (2010), Социологија у високообразовним институцијама у БиХ, у: Зборник, посебна издања СХХХИИИ, књ. 1. АНУ БиХ, Сарајево, стр. 47- 55
- Гвозденовић, Славка (2007), Настава социологије у контексту промјена у образовању, Социолошка луча, Подгорица број 1-2 , str. 167-176

- <http://www.mozksksb.ba/Dokumenti/OpciDokumenti/Nastavni%20plan%20i%20program%20na%20hrvatskome%20jeziku%20za%20gimnazije%20%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> (посјета 02.10.2014.)
- Ибраковић, Џелал (2014), Професија испред огледала (актуелни тренутак социологије), часопис “Социолошки дискурс”, Бања Лука, бр. 7, год. 3, стр.65- 69
- Корица-Аћимовић, Зорица, Примери праксе вишефронталне натаве из социологије на: www.pedagog.rs/nova%20skola/Zorica%20VFN.doc (посјета 20.09.2014.)
- Ковачевић, Брацо (1999), Криза марксизма и крај социјализма, Правни факултет-Центар за публикације, Бања Лука
- Ковачевић, Брацо (2005), Социологија, уџбеник за средње школе, Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево.
- Кресо, Адила (2004), Устав и образовање у БиХ, објављено у »Наша школа«, Година L, br. 28, Сарајево 2004. текст кориштен са: http://www.pedagogijaffsa.com/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=27 (посјета 02. 10. 2014.)
- Кукић, Славо (2014), Методолошки проблеми у сувременој социологији Босне и Херцеговине, часопис “Социолошки дискурс”, Бања Лука, бр. 7, год. 3, стр. 21- 37
- Куљић, Рајко (2002), Социологија, М.В.PRESS, Београд 2002.год.
- Куљић Рајко, Аврамовић Зоран, Ристић Лазо (2008), Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево.
- Љубовић, Есад (2005), Социологија и друштво: (развој социолошке мисли у Босни и Херцеговини) DES, Сарајево.
- Милошевић, Божо (2007), Социологија и савремени свет, Филозофски факултет и OLDComerce, Нови Сад
- Милошевић, Биљана (2011), Осигурање квалитета наставе на универзитету: искуство Универзитета у Источном Сарајеву, Нова српска политичка мисао,“ vol. XIX, no. 1- 2 (Посебно издање), Београд.
- Милошевић, Биљана (2012), Институционални развој социологије на Универзитету у Источном Сарајеву, Социолошки преглед, XLVI, бр.2 Београд.

Он line анкета на питање о иницијативи за укидање социологије у средњим школама у Србији.

<http://www.tvojstav.com/results/xOih5VZHGT04keD9hSnZ/ukidanje-sociologije-u-srednjim-kolama> (посјета 26.09.2014.)

Пуховски, Жарко, Не-грађански послуш на: <http://www.banka.hr/ne-gradjanski-posluh> (посјета 20.09.2014.)

Шијаковић, Иван и Вилић, Драгана (2010) Социологија савременог друштва, Универзитет у Бања Луци, Економски факултет, Бања Лука

Страница факултета политичких наука у Бања Луци (посјета 15.09.2014.) http://www.fpnbl.org/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=37

Вукадиновић, Срђан (2010), Институционални развој социологије у босанско-херцеговачком друштву, у: Зборник, посебна издања СХХХИИ, књ. 1. АНУ БиХ, Сарајево, str. 13-25

Davor Vidaković

Bosnia and Herzegovina

SOCIOLOGY AND TEACHING SOCIOLOGY IN THE LIGHT OF NEW SOCIAL CHANGES IN BIH

Abstract: *The transition of the post-communist world, which is our historical inevitability it has left its influence in all spheres of social life. The education has undergone many transformations and changes and in complete social reforms, the position of Social Sciences is the least specific. In this paper will be discussed about the position and situation of nowadays sociology as the very sociology teaching in high schools and universities. We will try to answer the question: " How did sociology in the period of Bosnia and Herzegovina's transition positioned and did she get a rightful place?". Is sociology should deal with current issues today and how thoroughly, and whether sociology in the country today follows contemporary social trends and whether its analysis contribute to a better BiH society? Does the lack of adequate sociological textbooks significantly affect the quality of teaching and whether it would be necessary to work on the preparation of textbooks that would be adapted to the age that uses them? How do you motivate someone to sociology and how to interest him about the issue that sociology is dealt with.*

Keywords: *sociology, sociology of education, transition BiH society, affirmation of sociology, sociology position.*

ПЛЕС ИЗМЕЂУ ИГРЕ И КОМУНИКАЦИЈЕ

Сажетак: Плес је постојао на свим нивоима развоја цивилизације и културној живојој људске заједнице, па је заједно анализа савременог плеса јошвише немогућа без окрета на њене игра-почетке. Основна теза од које се у раду полази јесте да је покрет наш први облик комуникације и да је плес као ритмичко повезивање покрета уједно и одличан пример како изнова можемо комуницирати на такав начин. Познато је да око 2/3 интеријерне комуникације припада невербалним сигнаlima и порукама, а један од начина којим се они преносе је плесање.

Плес, уједно одувек представља одговор на бројне друштвене, политичке, културне промене и, као медиј, дочарава прилике које у којој се развија. Па ипак, истражујемо плесу као социо-културолошком феномену чији су мотиви почев од тенденције за комуникацијом са бољим и најприроднијим димензијама, дили и пошредом за забавом, рекреацијом, одржавањем друштвеног јединства, комуникацијом, ошором класној појачаности итд. Истиче се најснажнији покретач плеса, а то је социјални мотив. То објашњавамо пошредом људи да деле заједничко осећање и чињеницом да се плесом развија и одржава осећај заједничкости и припадности групи, чиме расте кохезивност исте, а заједно са тим и њени изледи за оштећанак. Плес у својој суштини и јесте игра као саставни део и пошредом човекове природе, али то је и игра која открива велике могућности за комуницирање и развијање бољих и интелектуалних међуљудских веза. Уједно је заједно, за изражавање, и од великог значаја она њена утилитарна и инструментална функција.

Кључне речи: плес, покрет, игра, комуникација, медиј, социјални мотив

ДЕФИНИЦИЈА И ПОРЕКЛО ИГРЕ

„Трајмо ли за збиљским извором плеса, враћимо ли се природи, увидјети ћемо да је плес будућности уједно и плес прошлости, плес вјечности, те да је одувек био и увјек ће бити исти.“ (Cohen J. Selma, 1988: 149)

^[1] email: pantic.bojana8@gmail.com

О самом настанку игре тј. њеним почецима, разматрале су многе теорије, филозофске претпоставке, али често засноване на заблудама због недостатка довољно речитих сведочанстава из тог периода. Најстарија представљања игре, повезане још са магијским ритуалима, откривена су у виду цртежа на зидовима пећина палеолита у Француској, у распону између XV и XIV миленијума пре н.е.; мезолита у Шпанији; неолита у Сахари; у виду глинених плочица у Месопотамији; скулптуре играчица из Индије и сл. Управо то представљање игре у ликовним уметностима древних народа је основни и често једини извор података о играчким културама разних народа. (Јовановић, 1999: 5-6)

Већина социолога се слаже да је игра стара колико и сама култура, па чак и старија, јер је карактеристична и за животиње. Женке кроз игру уче своју младунчад да лове и да се боре. За праисторијског човека који је био близак природи и животињама, игра је такође била начин живота, инстинктивно кретање, а истовремено и средство којим ће уловити животињу или одбрани се. Кроз игру, жива бића су одувек тежила да се изразе.

Сматра се да је склоност ка игри наследна, а то се потврђује чињеницом да никада није постојала људска заједница без познавања и упражњавања игре, све до дана данашњег. Такође, наследну склоност ка игри уочавамо још код мале деце. Она иако нису видела игру нити су била у прилици да је подражавају, чак ни да сигурно ходају, почињу да изводе играчке покрете чим чују музику или ритмичко ударање длана о длан или предмета о предмет. (Зечевић, 1983: 17) Постоји и мишљење да је игра општеанимална активност условљена физиолошком потребом да се покретима утроши вишак енергије или да је подстакнута еротским осећањима. Но, наследни фактор настанка игре није једини и одлучујући у њеном даљем разграновању. Ту су учествовали и многи други чиниоци који су више или мање доприносили богаћењу игре и развијали је у разним правцима.

Тако у почетку, издвајамо различите мотиве које подстичу на игру, а неки од њих су: изражавање унутрашњег стања човека поводом узбудљивих збивања у његовом животу, без обзира чиме је узбуђење изазвано; тежња људи да укроте природу (да спрече погубно дејство поплаве, ветра, грмљавине, животиња и биља које могу изазвати смрт; да спрече сушу изнуђивањем кише; одагнају болест, обезбеде добар лов, род итд.), умилостиве богове и натприродна бића пред којима су немоћни, а понајвише да игром ојачају везе у заједници и на тај начин помогну себи у борби за живот. Дакле, од тренутка када је праčovек

почео да се радује, страхује, пати и бори за опстанак, почео је и процес игре. Управо, сва та једноставност и законитост појаве игре, значе једноставност појаве живота на земљи. (Јовановић, 1999: 5)

ТЕЛО-ПОКРЕТ-РИТАМ

„Ритам претвара слушаоце у учеснике, слушање чини активним и моторичним, и синхронизује мозгове и умове (а пошто је с музиком увек испреплетена и емоција, онда и „срца“) свих који суделују.“ (Сакс Оливер, 2010: 229)

Како свака уметност има свој инструмент и средство изражавања, тако је и за плес инструмент људско тело, а средство покрет. Тело је човеков први и најближи „предмет“ за истраживање, а оно што га чини примамљивим је чињеница да његовим откривањем човек упознаје себе и испитује своје границе. „Говор тела“ је моћан и експресиван, јер изражава различите реакције као што су: радост, бес, патња, доминација, припадност одређеној социјалној класи...Ако га човек сублимише и преточи у култивисан покрет, настаје плес као најпрефинијнији облик изражавања.

Плес је игра у којој човек упознаје и изражава себе кроз покрет. Са једне стране, плес је просторна, визуелна уметност, али за разлику од сликарства и вајарства, који су непокретни, плес је композиција у покрету. (Милидраг, 1998: 15) Покрет рефлектира индивидуалне образце осећаја и мишљења и подуђује сензације, емоције, сећања, мисли и слике. Дакле, он има интегративни ефекат на тело и ум. Повезивањем покрета људи су се споразумевали још пре него што су почели развијеније да говоре. Сматра се да су покрет и звук (док се покрет још није преобразио у плес, а звукови у музику) били удружена средства изражавања. Истовремено са нехотичном кретањом изазваном јаким узбуђењем, избијао је из човека његов глас.

Пошто је покретан, плес се одвија у времену и повезан је са музиком тј. ритмом који означава његове подеоке. Музика својим савршеним усаглашавањем са “светим ритмом” целог космоса је без других побуда и циљева, изузев чистог и слободног покрета налик плесу. (М. Дона, 2008: 15) Ритам је нит на коју се нижу звукови, а он их покреће и повезује у целину. За плес који се изводи без музичке пратње каже

се да се изводи у сопственом ритму. Ритмичко повезивање покрета је у почетку било инстинктивно, а процесе сазнања о ритму убрзали су радни процеси.

Прошли су миленијуми и многи дијалектички процеси у историји цивилизације, а саопштавање порука „говором тела“ остало је до данас и у свакодневном општењу и у плесу. То даје плесу и ту специфичност да је он одувек био приступачан широким народним масама, док су остале уметности биле приступачне само најталентованијим појединцима или одређеним друштвеним слојевима. Тако и плесач својом игром тела, својом способношћу да покретима креира симболе и покрене машту, успоставља невербалну комуникацију са публиком. »Вербална, музичка, кореографска, и визуелно-естетска “димензија”, све одреда може да образује компоненте целокупне поруке.« (Коковић, 1997: 170)

Плес одувек изражава, обележава и прати основне преокупације појединца и заједнице. У почетку, човек је почео да плеше да би говорио боговима, причао о животу и привлачио. Касније, плес као медиј отвара многе могућности у испуњавању идеолошке, политичке, културне сврхе и самим тим он представља и релевантан облик изражавања различитих ставова. У свом развоју плес постаје симптом идентитета у култури, јер је био присутан у свим временима и међу свим људима и расама. Плес је отворена и променљива пракса коју стварају често неупоредиви односи потчињавања, доминације, понављања и потискивања у друштвеном пољу (политици, религији, сексуалности, говора и писма, уметности и култури). Дешифровање значења „језика тела“ у плесу је суштина класног позиционирања, расног или етничког суочавања, родног идентитета итд.

Плес, дакле, више није слободна игра, тело више није само тело, већ симптом институције који се конструише из наслага историјских, гео-политичких и медијских фигура. Историчари плеса често полазе од претпоставке да је плес одраз друштва, да одражава тренутну слику света. Представа плесача одувек је зависила од бројних промена које су настајале као одговор на крупне друштвене, политичке, научне и технолошке покрете. Поред тога што плесна тела повремено одражавају стање ствари у друштву, можемо рећи да такође, имају и потенцијал да покрену промене.

ФОРМА И ИЗРАЗ ПОКРЕТА У ИГРИ

„Одлучујући ѿренуѿиак је када се расѿојасан скок радосѿи ѿреѿивара у дражесну и складну мимику, а неразѿоветѿни ѿнонови осећајносѿи се развијају, ѿвинују рѿѿиму и ѿрлаѿоћавају ѿевању.“ (Дона Масимо, 2008: 16)

Покрет је емоција, снага и живот, оно што људе испуњава и што им дозвољава да завире и дотакну оне давно забрављене делове природе које постоје у њима. Смењивањем напетих и опуштених, јаких и слабих форми покрета, кратког или дугог временског трајања кроз посебност израза, ствара се одређена динамика плеса. Данас је филм омогућио анализу и реконструкцију најсложенијих и најбржих покрета једне индивидуалне или колективне игре, док је хиљадама година, предак данашњег човека могао да представи скакање само помоћу цртежа. (Милидраг, 1998: 15)

Играчево тело кроз покрете и кретања представља садржај игре на један посредни, симболичан начин, јер су све радње у игри подређене визуелизацији и слици тела. Том сликом тела, тим изразом покрета, играч треба најдубље да овлада, да би затим гледаоцу на тај начин објаснио своје намере и идеје, као и смисао играчког дела у целини. Дакле, од те визуелизације зависи комуникација играча са публиком.

Сваки естетски обликован покрет има своју одређену форму, као и израз који произилази из његовог облика. Он настаје према моделу задатог “лепог” и “складног” облика, који је већ одређен (у класичном балету) или се тек ствара (модерни балет, плес) и који је задат под утицајем учења културе, средине, играчке школе или једног стила игре. За разлику од облика, израз покрета одређује играч својим талентом, изгледом, идејом, намером. Одувек је уметник тежио за спонтаним мењањем и обликовањем својих покрета у све новије и новије форме, па су се почеле разликовати, са једне стране, импровизоване- једноставне, слободно стилизоване, индивидуално обликоване форме у модерној игри и, са друге стране, строго одређене форме класичног балета.

На основу маште, личног осећања, импровизирана форма покрета се не “измишља” унапред, већ се “открива” и креира на лицу места и у тренутку. Порекло слободне интерпретације у игри досеже до обредне и ритуалне игре, магијског значења, у којима се, подстакнут ритмом музике или неке религиозне теме (призивања богова), играч на лицу

места инспирише, па изводи маштовиту и инвентивну форму игре. (Хрњица, 2002: 267) Модерна игра, својим природним покретима, допустила је играчима већу слободу у избору облика покрета и тиме утицала на ослобађање плеса од окова ограничења и извештачености класичног балета.

Ту више нису пресудни покрети мишића лица (мимика, пантомиме, фацијална експресија), већ се инсистира на експресији тела у целини. Инсистира се на високом нивоу апстракције теме игре на сцени, чији се непосредни израз саопштава очима као визуелна информација гледаоцима. Израз покрета се додатно наглашава шминком, ношењем маске преко лица, фризуром, шеширом...Са друге стране, класична балетска форма академског покрета, сама по себи, носи свој израз и лепоту: савршенство линија, “бестелесну равнотежу тела балансирану на врховима прстију.” (Хрњица, 2002: 267-268) Облици покрета класичног балета су нека врста догме која се одржала током векова.

Дакле, шареноликост израза кроз различите форме покрета садржана је у играчевом изгледу, стилу и понашању на сцени, што изазива велико интересовање публике свих епоха у којима се успешно прилагођава потребама и укусу типа друштва којем припада.

СТИЛ И СТИЛИЗАЦИЈА ИГРЕ

“Понекад је важно разграничити стилове, бићии доследан у једном, али је још већа вештина обу- хваћити их у једну јединствену естетско-визу- елну слику.”(Савић Свенка, 2006: 21)

Стил се може мењати, усавршавати и развијати према естетским и уметничким критеријумима, савременим схватањима, па не постоји дефинисање доброг или лошег стила. Сваки стил може бити добар, јер се он оцењује као естетска вредност (као „леп“ или „ружан“), а не као вредносна категорија. Разлике постоје само по времену, месту настанка и извођења стила, садржају дела или представе, одређеном друштвеном слоју који га осмишљава, извођачу и сл. У складу са тим разликама, препознаје се: класични или модерни (савремени) стил, западни (европски, амерички) или источни (оријентални), дворски или народни, индивидуални или конвенционални стил игре, лирско-емоционални или интелектуални (рационални) и њихове комбинације. (Хрњица, 2002: 253) Необично значајан чинилац за уметничку игру је стил извођења играча као најтајанственијег индивидуалног

стваралаца, који за разлику од глумца чији је физички потенцијал практично остао непромењен, стално проширује распон својих могућности у настојању да овлада покретима који би били виши, бржи и савршенији до дотад виђених. »Што под утјецајем времена у којем живи, што њему упркос, изненада се јавља лик генија да би измијенио плесне токове, уздижући плес до неслућених умјетничких висина.« (Cohen, 1988: 15) Лични стил играча је начин на који се уметник изражава док игра, односно начин на који он садржај дела усклађује са начином и формом своје игре.

Са добом романтизма, развојем идеја, техничког напретка, препорода, нових тема изискују се и нови стилови плесања- слободнији, лакши, окретнији. Управо је у то време плесна техника узнапредовала до те мере да је такав стил постао могућ. Балерине почињу радити на специфичној техничкој иновацији- плесање на врховима прстију. Уздржавање, дисциплина и хармоничност као стил класичне игре и у модерној игри остаје пожељан, па се претпоставља да ће оваква основна техника и остати, јер се показала отпорном и издржљивом у дугом веку игре. Модеран стил игре, својом појавом почетком XIX века, уноси богатије димензије и смисао у оквиру цивилизације наклоњене визуелном, универзалном, космичком и јединственом. (Савић, 2006: 67) Док се у класичној игри изузетно водило рачуна о усклађивању стила либрета, музике, сценографије и костима са стилем игре, у модерној то усаглашавање садржаја и форме игре, се постиже на нов начин.

Стил је, најпре, индивидуални начин експресије уметника, јер се у њему огледа његов темперамент, расположење, надахнуће, али и идеје, ставови, па и лични приступ обликовању и стварању естетске игре. Стилизација игре је појам који је суптилнији и прецизнији у одређивању личног и индивидуалног стила игре. То је процес личног мењања једног стила према играчевим физичким и психолошким могућностима.

Дакле, у сваком процесу извођења долази до губитка нечег од оригиналности и првобитне задате форме покрета, играчке фигуре, коју кореограф показује играчу као модел, јер га играч мења, подешава и прилагођава свом телу, свом темпу игре, својим физичким и техничким могућностима и способностима, као и неким својим личним спонтаним процесима стварања и маште. (Хрњица, 2002: 254)

Према томе, одређени ниво стилизације увек постоји и она остаје ствар личног укуса и опредељења играча, чиме се додатно оставља утисак непоновљивости ужитка у самој игри.

СТРУКТУРА, ДИНАМИКА И САДРЖАЈ ИГРЕ

„Оне везе и следови фигура; покрећи који се брзином смењују, облици који се окрећу у противним смеровима; мешавина исцрепљености; јединство и хармонија што владају у темпима и одвајањима ситуација: зар вам све то не даје приказ једне јенијално сабрађене машине?“ (Новер Жан-Жорж, 2011: 34)

Поред спољашњег, видљивог и реалног плана игре који се опажа на сцени, издваја се и унутрашњи, имигинарни (замишљени) план који гради нестварни играчки свет изражавања. Структуру сценске игре представља спој различитих стваралачких доприноса његових извођача: играча, кореографа, сценографа, костимографа, техничких мајстора. Свако од ових уметника задржава и изражава своју особеност и различитост, а задатак кореографа је да те различите уметности „споји“ и усклади у једну целину, синкретичког карактера. Па тако опажајна, видљива структура доброг балета може се разумети само као однос целине и делова, где делови (садржај, музика, покрет, слика) утичу на изглед целине и одређују њено значење, али и где та целина (балетско дело) одређује изглед делова и даје им коначан сми-сао. (Хрњица, 2002: 256)

Добра форма структуре коју кореограф користи у усклађивању садржаја, музике, покрета, слике у једну стваралачку целину одређује динамику игре, њено живо кретање, промене, што одржава пажњу гледаоца, али и ствара узбуђења (доживљаје, радозналост) у очекивању шта ће се даље догодити. То доприноси и утиче на пажњу гледалаца и њихово разумевање теме. Динамика балета се огледа у брзини играчког покрета или учешћу већег играчког ансамбла и, уопште, у свим односима између играчких целина, тема и њених ликова, у брзим променама међусобних односа између светла, звука, слике, декора, костима.

Једно од основних својстава сваке уметничке игре је њен садржај кога има колико и неограничених варијанти, човекових мисли, осећања, запажања, доживљаја. Такође, и један те исти садржај може изазвати бројне асоцијације, мисли и осећања. Пошто је играчки „језик“

сам по себи неразумљив и апстрактан, где један покрет не значи ништа одређено све док се не повеже са другим играчким знацима- музиком, пантомимом, костимом, сценографијом- и стави у одређени сценски контекст, битно је заправо успоставити јасну „комуникацију“ између тих сегмената.

Ако се један балет може препричати, јер има у себи неку причу, онда се за њега каже да почива на видљивом, спољашњем садржају. Међутим, ту се крије и један други садржај, мање видљив, скривен чије се поруке и значења преносе публици у знацима, симболима, а „читају“ се између редова. Циљ играча је управо да „испровоцира“ код гледаоца овакав садржај и да га „натера“ да створи у себи још један исти, који носи његову идеју игре у целини, како би она добила своје пуно естетско и уметничко значење. (Хрњица, 2002: 259) Најчешћи садржај игре су вечне теме као што су: страх, лепота, жеља за животом, патња, грех или искупљење, као прототипи универзалног и колективног људског искуства. Циљ игре је постигнут када се код гледалаца јавља „оптичка варка“, илузија једнакости идентитета између интерпретације играча и лика којег тумачи.

ОДНОС МУЗИКЕ И ИГРЕ

„Музика је ијри оно што су речи музици“ (Новер Жан-Жорж, 2011: 66)

За игру је пресудан доживљај музике, јер је њен „задатак“ да пронађе своју „видљивост“ у телу играча, у његовим покретима игре и само онда када играч осети и доживи тај ритам музике као свој ритам игре, па заигра са „душом“, она постаје играчка музика. Претпоставља се да музика и игра имају заједничко порекло тј. да настају у колективу и за колектив и да су настали као смишљено човеково настојање да помоћу њих делује на спољни свет. Појединац било да пева или игра, у суштини не мења много интезитет доживљаја оних који ту манифестацију посматрају и слушају. Инструменталне мелодије имају исту функцију коју имају и гласовне лозинке и служе томе да наведу на игру, а игра је кореографски вид лозинке која покретом, а не речима, изражава свој смисао.

Музика не сме да надвлада игру или да јој буде пратња, већ да нађе јединство са њом. То није био случај са музиком класичног балета XIX века која се писала „унапред“ и то по одређеном садржају балета (либрета), али и према индивидуалним способностима самог играча,

па је тако била подређена играчком садржају. Осим тога, она је служила употпуњавању онога што се чистом игром и покретима није могло до краја изразити. Описно је саопштавала садржај једне легенде, бајке, догађаја из историје стварајући јасне асоцијације и слике садржаја игре ради олакшавања њеног разумевања и значења гледаоцу.

Лајтмотив је музички симбол, знак у игри за појаву одређеног лика или за појашњење неког одређеног психолошког стања, расположења, идеје садржаја игре. »Најлепши пример балетске музике са својим лајтмотивима је музика Адолфа Адама за балет „Жизела“. У њему постоје пет лајтмотива на којима се гради структура читавог балета. То су мотив: вила, страха, цвећа, љубави и игре.« (Хрњица, 2002: 262) За разлику од класичног балета у коме музика спутава и обавезује играча да је строго поштује у својој игри, данас се инсистира на томе да музика треба да ослободи игру, чак и да буде њена супротност. Тежи се остављању утиска вођења „разговара“ тј. дијалога игре са музиком.

Међутим, постоји и тамнија страна „везе“ музике и игре. Верује се да од прве песме, фруле првих пастира, па све до савремене музике (џез, реп, поп, електронске музике) се протеже заједнички циљ да се буци да форма, да се лепо извуче из хаоса. У друштвима којима је доминирала религија, потом у царствима, све се одвијало као да су музика и игра, биле употребљаване и стваране да би се људи навели да забораве претњу насиља. Затим, кад се појавило тржиште, оне су се употребљавале да би се људи навели да верују у хармонију света и законитост трговачке моћи. (Атали, 2007: 17-25)

Са друге стране, биле су одувек битне за човека, јер су му помагале да се суочи и да избегне оно што угрожава његов опстанак, а то је насиље. У међусобној корелацији музика и игра представљају стратегију паралелну религији, јер имају функцију „повезивања“ и тешења тј. каналисања страха од смрти. Уз популарну музику игри се отвара ново тржиште и она постаје извор профита. У XX веку дошло је до лаганог, али све приметнијег инсистирања на функционалној и активној улози музике у позоришту која је тако постала оквир и основа за развијање игре пантомимичара и кловнова. (Руже, 1994: 46)

Дакле, музика без изведбе не постоји. Играти уз неку музику значи опажати је на посебан начин; поново је активирати за сопствени рачун; емитовати поруку у облику покрета, а не само примати је...

ОДНОС ИГРЕ И РАДА

“Из чаробној круџи игре људски се дух може ослободити само онда кад ујрави њојед игра онеме највишему. Лојички разиладајући о стварима, он неће досјетити довољно далеко.”(Huizinga, 1992: 191)

За разлику од потребе и обавезе рада, лудистичку потребу свог бића човек је задовољавао у слободном времену, током празника и забава. У овим различитим активностима он се представљао и као *homofaber* и као *homoludens*. Игра се, као повремено ослобађање појединаца од уобичајених правила, показала као ефикасан начин ојачавања истих; а неутралисање потенцијално субверзивне енергије кроз игру, на најбољи начин потврдило је постојећи друштвени поредак. Аристотел је био одлучан у томе да игру треба примењивати као прекид рада будући да игра и постоји ради одмора, што указује на то да она није била ствар доколице, већ у служби одржавања рада.

Бежање из једнообразности и једноликости, које је све више испуњавало време рада, довело је до игре, која је напослетку прогнана из средишта људског постојања. (Коковић, 1986:25-26) Као модел катарзе (“прочишћења”), данас игра тежи да ослободи човека који носи терет модерног начина живота у којем време значи “новац”. Игра као последица рада има за циљ отклањање немира, тескоба и емоционалне напетости.

Са друге стране, сагледавањем игре у социјалној равни уочава се да су, као и у раду, играчи мотивисани не само очекиваним задовољством већ и потребом за усвајањем одређених вештина и стицањем извесних знања. Дакле, осим материјалне добити, физичке рекреације и социјалног потврђивања, игра својом непоновљивошћу има и симболично значење релевантног животног искуства што је првенствено било карактеристично за човеков рад.

Још једна спона рада и игре осликава се у спортско-друштвеном плесу, који као значајан савремени ритуал, показује да данашњи човек поседује своје ритуале, исто онако како их је упражњавао човек тзв. традиционалног или “примитивног друштва”, а то су: такмичење, борба (агон), која продукује одређене резултате и емитује вештине које су стицане путем усавршавања кроз тренинг.

Ова борба је особен празник који учвршћује веру у вредност савременог друштва у раду (мотив постигнућа, ривалство, максими-

рање резултата итд). Жеља за победом створила је од игре рад, искушење, а од тренинга одрицање. Све више је видљива разлика између плеса као рекреације и као врсте спорта, а она се огледа у томе што спорт, поготово врхунски, обухвата најчешће мањину, док рекреација осмишљава живот ширег круга људи. »Начин стицања резултата може да одврати од спорта. Комерцијални наноси, новац у спорту као "веза свих веза" и отуђена моћ човечанства условили су да економски аспект и економска утемељеност постане један од доминантних приступа.« (Коковић, 1992: 13) Дакле, што је плес професионалнији и популарнији, то је игра више измештена, остављена по страни за можда неко друго, мање стресно време...

ЗАКЉУЧАК

„Посидоји у живој уметника унутрашња нужност која га приморава да у својој мисли одражава оно што његово време даје. То је управо оно што уметника разликује од других људи.“ (Савић Свенка, 2006: 14)

Посматрано историјски, културолошки и уметнички, плес различитих народа представља светско богатство и допринос толеранцији, бољег разумевања међу људима широм света. Сматрајући га универзалним људским језиком, он остаје извор тежње ка ослобађању људског бића у целини. Уколико је његова појава више истинска, чистија у својој намени да забави, утолико лепше и потпуније испуњава време људске егзистенције, време свакодневнице. Међутим, жеља за игром није све; она делом „носи“ терет друштва као свога „роба“. Дакле, циљ рада је био да се укаже на невербалну комуникацију којом одише плесна игра. Човек се одувек забављао играјући, што је и био његов првобитни циљ, све до тренутка кад је игра почела више да значи, мало више да се вреднује. То је тренутак кад се ниже спона између плесача и његовог одраза у друштву. Плес доноси радост, социјализује, открива „неизречене“ беседе или скривене пожуде, нуди различите одговоре... Биле успораване или убрзаване социјалним, политичким или економским условима, свака је епоха обогатила и оставила за собом као вечни траг плесни „вокабулар“, осигуравајући наредној генерацији кореографа обилнију грађу. Из тог разлога, можда можемо доћи до општег закључка да плесом човек егзистира у потрази за сопственим идентитетом. Ако појединац у свету који га окружује доживи своју егзистенцију као бесмислену, он се неће ослањати на будућност, већ

ће желети да осети своју присутност сада и овде, па зато у свему томе што је занос и транс у игри, можемо препознати човеков покушај да се живот заштити од парализујућег осећаја да је људска егзистенција безначајан догађај. Без обзира да ли га сматрали „унутрашњим језиком душе“ или пак „исконским злом које руши друштвени етос због своје повезаности са најдубљим пећинама несвесног“, плес је увек био и остао потпуно изван језика. Давно је уочено да се вештина говорења не крије само у добро припремљеном садржају као ефектном вербалном изражавању, већ и у пози, ставу, покретима, гестовима и изразима. Кретање је првобитна изражајна форма којом се човек користио у комуникацији са околином. Оно је очигледна човекова потреба и није везана само за свест већ је и човеков подвесни императив. Интезитет и богатство кретања су се развијали упоредо са психолошким развијањем конкретних емоција, а у том развоју корак је заживео у некој вишој форми, све до часа свог коначног „откровења“ у ванвременском плесном уметничком делу. Данас, овај плесни израз открива неки нови свет, нове таленте, нове видике рушећи границе. Као кључ помоћу кога се могу отворити многа врата, плес отвара душу једног народа и његових институција, отвара срца у ритму песме, спаја људе и то можда, баш негде, између игре и комуникације...

ЛИТЕРАТУРА

- Атали Жак (2007), *Бука: ојлед о ѿолијичкој економији музике*, Библиотека ХХ век, Београд.
- Cohen J. Selma (1988), *Плес као казалишна умјетност*, Омладински културни центар, Загреб.
- Дона Масимо (2008), *Филозофија музике*, Геопоетика, Београд.
- Хрњица Сулејман et al (2002), *Психологија за II и III разред средњих уметничких школа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Huizinga Johan (1992), *Ното ludens: о подријетлу културе у игри*, Напријед, Загреб.
- Јовановић Милица (1999), *Балет: од ијре до сценске умјетности*, Клио, Београд.
- Коковић Драган (1997), *Пукојине културе*, Просвета.
- Коковић Драган (1986), *Сјорѿ без ијре*, Универзитетска ријеч, Титоград.

Bojana Pantić

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Serbia

DANCE BETWEEN PLAY AND COMMUNICATION

Abstract: *Dancing existed at all levels of the development of civilization and cultural life of the human community, and therefore the analysis of contemporary dance is almost impossible without turning to her great-beginnings. The main thesis of the paper that paper is that the movement is our first form of communication and that dance is a rhythmic movement to connect and just a great example of how we can communicate over that way. It is known that about 2/3 of interpersonal communication belongs to the non-verbal signals and messages, and one of the ways in which they are transmitted is dancing.*

Dance, just always a response to a number of social, political, cultural change and, as a medium, evokes the era in which the opportunity to develop. So, we approach dance as a socio-cultural phenomenon whose motives ranging from the tendency to communicate with the gods and supernatural beings were the need for entertainment, recreation, maintenance of social pedigree, competition, resistance class subordination, etc. Stands out the most powerful driver of dance, and it is a social motive. This explains the need of people to share a common sense of the fact that the dance develops and maintains a sense of community and belonging to a group, which increases the cohesiveness of the same, together with the team and its prospects for survival. Dance in its essence and is playing as part of the need of human nature, but it is a game that reveals great opportunities to communicate and develop richer and intezivnijih interpersonal relationships. That's why, for research, and is of great importance that its utilitarian and instrumental function.

Keywords: *dance, movement, play, communication, media, social motive*

Мирјана Радојичић

Универзитет у Београду

Институт за филозофију и друштвену теорију

Србија

Прегледни рад

UDK: 316.4(497.1)

СВЕТОЗАР СТОЈАНОВИЋ КАО ТУМАЧ РАСПАДА/ РАЗБИЈАЊА СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ^[1]

Сажетак: Предмет текста је интерпретација распада/разбијања СФР Југославије, коју је у својим делима понудио српски филозоф Светозар Стојановић. Ауторка полази од становишта да је ех-југословенска криза представљала један од најкрупнијих интелектуалних и моралних изазова истраживачима социјалних и политичких феномена у другој половини протеклог века. У делу текста који следи она се усредсређује на начин на који је том изазову одговорио овај српски интелектуалац. Излажући, у најкраћем, његово тумачење сложеног и дуготрајног ех-југословенског случаја, ауторка аргументује у прилог свом становишта да то тумачење, односно Стојановићева дела у којима је исто изложено, представљају интегрални део научно најквалитетније и најрелевантније литературе о трагичном крају западнобалканског XX века. Као таква, закључак је ауторке, она су данас, а и у будућности ће, засигурно, бити, драгоцен и неизоставна грађа за реконструкцију научне истине о том бурном периоду скорије регионалне прошлости.

Кључне речи: Светозар Стојановић, распад/разбијање Југославије, Западни Балкан, интерпретација.

Размерама своје сложености, висином социјалне цене која је плаћена за њено разрешавање и далекосежношћу реперкусија по будућност региона који је захватила, ех-југословенска криза је представљала један од најкрупнијих интелектуалних и моралних изазова истраживачима социјалних и политичких феномена у другој половини протеклог века. Професионална зрелост, аналитичка објективност, истраживачко, па и свеколико људско поштење – све је то распад/разбијање друге по реду државне заједнице јужнословенских народа ставио/ло пред озбиљан и тежак испит.^[2] А успешност са којом га се полагало одређивала је и

^[1] Текст је резултат рада на пројекту Института за филозофију и друштвену теорију, евиденциони бр.43007, који ужива финансијску подршку Министарства за науку и просвету Републике Србије.

^[2] Његова питања Радмила Накарада дефинише на следећи начин: "Колико дубоко спуштати сонду историје, колико широко обухватити

joш увек одређује не само квалитет онога што ће се временом етаблирати као научно знање о једном од најтрагичнијих раздобља скорије западно-балканске прошлости, већ у великој мери и изгледе за њено колективно превладавање и трајнију стабилизацију прилика на политички трусном југоистоку Европе. Својом интерпретацијом задње две деценије регионалне историје, Светозар Стојановић је, засигурно, дао крупан позитивни допринос и једноме и другоме. У том смислу, могло би се устврдити да је он лично понајбоље искористио оно што је сам дефинисао, а што је у локалној друштвено-научној заједници убрзо широко прихваћено као квалификација сазнајне позиције истраживача ех-југословенског случаја који су били не само професионално, већ и егзистенцијално везани за просторе некадашње и у крви разбијене заједничке им државе. Реч је, дакле, о *еџистџемичкој ѣривилеџији* коју су, сматрао је Стојановић, они спреам свих осталих, ванрегионалних истраживача трагичног краја западнобалканског ХХ века, имали и морали да искористе. Лично радећи ту сазнајну (разуме се, нипошто не и егзистенцијалну) привилегију, Стојановић се ех-југословенским случајем бавио дуго, темељно и систематично, прилазећи му са сазнајном радозналошћу друштвено-научног професионалца са вишедеценијским истраживачким искуством, али и са људском тангираношћу истинског хуманисте који је све време његовог трајања, као јавно ангажована личност у најбољем смислу те речи, тражио начине његовог разрешавања на социјално што подношљивији и што мање трауматичан начин. Јер, и када је у питању трагедија изазвана врло комплексним објективним чиниоцима каква је била наша, хуманистички интелектуалац, пише он, “треба да указује на могућности и начине за ограничавање насиља, чак и ако га, рационално судећи, више није могуће потпуно спречити. Ратни реализам се намеће властитом снагом, а оно мало преостале хуманости захтева сталну људску бригу и потпору. У чисто сазнајном приступу људској несрећи ионако постоји фина граница преко које објашњавање и разумевање оставља утисак моралне равнодушности, па чак и имплицитног правдања зла“ (Стојановић, 1995:96). Обе те упоредо се одвијајуће његове делатности у време ратне кулминације ех-југословенске државно-дисолуцијске кризе - научно-истраживачка на једној и друштвено-активистичка на другој страни, због своје плодотворности би могле, а у годинама које су пред нама ће засигурно и бити, предмети засебних и опсежних студија. У тексту који следи ми ћемо се позабавити

мрежу актера и њихове међуодnose, како успоставити равнотежу између процеса и пресудних догађаја, структура и личности, како разлучити јавно изречене, прикривене и учитане намере, како избећи замке самоаболурања и самодемонизовања“ (Накарада, 2009: 9).

првенствено оном првом од њих, па и њоме на сасвим фрагментаран начин, фокусирајући се на неколико најзначајнијих тематских *punctuma* Стојановићеве амбициозне и вишеслојне анализе распада/разбијања социјалистичке Југославије.

Најпре, када је реч о генези *ex*-југословенског случаја, Стојановић стоји на једном, истина, широко усвојеном, али не због тога и мање исправном становишту. Југославија је, сматра он, од свог стварања 1918. године била несинхронизована и противречна државна творевина коју је заједно више држала војна, полицијска, политичка и административна власт, него привредне, верске, културне и цивилизацијске везе. „У обе Југославије *државна* интеграција је била снажнија од *друшћивене*“, подвлачи он (*Ibid*, 59, курзив његов).

А када је реч о настанку и седмодеценијском опстанку ње као такве, те начину на који ће се дефинитивно распасти, показало се, сматрао је Стојановић, да је у извесном смислу српско питање било судбоносније од хрватског. Односно, тешко да би она била створена и да би се распала тако трагично да није било толико Срба преко Дрине. „Као што доказује борба Срба на живот и смрт да из ње не буду изведени, Југославија је била (и) у њиховом националном *интересу*, иако многи од њих мисле да су им се преци одлучили за заједничку државу превасходно из *великодушности* према јужнословенској браћи“, устврдиће, истраживачки храбро и поштено Светозар Стојановић (*Ibid*, 76, курзив његов).

Он исправно идентификује и оне који су се, како је Андре Малро говорио „играли *ex*-југословенском државом“, приводећи је, корак по корак, дефинитивном нестанку са геополитичке мапе света. Титовско вођство се, држи Стојановић, неодговорно 'поиграло' државом чим је дошло на власт: испрва је хтело да Југославију укључи у СССР, а затим да јој у облику Балканске федерације практички придода Бугарску и Албанију, „као да му је било мало домаћих међунационалних проблема“ (*Ibid*, 64). Са државом се, наставља он, 'играо' и онај део интелигенције који је пропагирао званичну тврдњу о њеном „одумирању“ код нас, „мада се голим оком видело да Југославијом влада самодржац Тито и да се у његовој сенци припремају 'републичке и покрајинске државности'. Они политичари и интелектуалци који су се залагали за 'одумирање државе' на савезном нивоу, а њено истовремено јачање на републичкој и покрајинској равни – нису се женирали због неконзистентности“, указивао је Светозар (*Ibid*, 65).

Када је реч о хијерархији чинилаца распада II Југославије он, дакле, нема дилема: “Пошто нас нико није споља напао, окупирао и расчеречио, као што је то био случај 1941, за распад Југославије, тачно педесет година касније, главне узроке ваља тражити у њој самој“ (*Ibid*, 117).

Наше главне раселине, међутим, подвлачи Стојановић, нису ишле границама међу републикама које је ’међународна заједница’^[3] хтела да наметне као међудржавне границе, „него дуж линија које деле нације, вере, културе, историје, цивилизације“ (*Ibid*, 117). Стога, сматра он, листа нужних и довољних услова за трагичну дезинтеграцију Југославије не може да искључи катастрофалне пропусте и грешке тада најмоћнијих држава у светском систему. „Распад наше државе није морао да буде крвав, у сваком случају не толико крвав колико је испао, да је и ’међународна заједница’ поступала опрезније, непристрасније, конструктивније и мудрије“ (*Ibid*, 117).

А један од начина на које је ’међународна заједница’ ишла наруку политици свршеног разбијачког чина јесте, сматрао је знаменити праксисовац, инсистирање на наводној обавези држава да и све унутрашње спорове решавају без прибегавања сили. Доведено до крајности, појашњава Стојановић, то правило имплицира да је довољно да сепаратисти “на ’својој’ територији на изборима (најчешће на брзину организованим) или референдумом (по правилу са манипулативним питањем) добију већину гласова за осамостаљење, па да централна власт практично мора да дигне руке од тог дела државе“ (Стојановић, 2000:30). Додуше, наставља он, на начелу неприбегавања сили инсистирало се код централне власти у СФРЈ и СРЈ, али, рецимо, не и код оне у Турској. “Уосталом, Западним земљама (Великој Британији у Северној Ирској, Француској на Корзици, Шпанији у Баскији, итд.) није ни на крају памети да се у властитој кући понашају као радикални пацифисти“ (*Ibid*, 30).

Југословенска трагедија и друге сличне њој показују, држао је Стојановић, да пред међународним правом и етиком стоји задатак израде универзалне декларације о обавезама према државама (поред постојеће Универзалне декларације о људским правима) која би тре-

^[3] О разлозима због којих и он сам овај израз ситуира међу обавезне знакове навода, Стојановић каже следеће: “Биће да би сваку праву заједницу карактерисала равноправност и солидарност, а не себичност и наметање (Стојановић, 2000: 33). Или, на другом месту: “Зачуђујуће много интелектуалаца у свему томе види некакву ’међународну заједницу’, мада је доброно у питању једна конфигурација доминације која се идеолошки и уопште имицолошки скрива тим изразом“ (*Ibid*, 34).

бало да пропише међусобне обавезе њихових конститутивних нација и националних мањина. Јер, добро је познато, подсећа он, “да друштвене групе имају тенденцију да своје жеље, претензије и интересе, чак и оне најсебичније и најнеумереније прогласе за права из којих тобоже аутоматски треба да проистекну обавезе других група да им удовоље. Да је таква декларација постојала, верујем да би државници и дипломати страних земаља добро промислили пре него што се ставе на страну југословенских сецесиониста“ (*Ibid*, 30).

Сходно том свом принципијелном становишту, Стојановић је сматрао да су, чим су се испољили први симптоми наше државне кризе и распада, Уједињене нације (а не Европска заједница) требало да сазову конференцију о Југославији са задатком дефинисања правила за мирно напуштање државне заједнице и мирно остајање у њој. Вођства наших република је, пише он, ваљало обавестити да неће добити интернационално признање (превентивно непризнање) пре него што постигну међусобни споразум и да ће, напротив, зарадити санкције УН ако покушају са политиком свршеног чина. „По себи се разуме да би централно место у том интер-националном договору заузела судбина ЈА. Кад већ таква конференција није одржана пре ратних сукоба у Словенији и Хрватској, требало ју је организовати бар да би се спречио рат у Босни и Херцеговини“ опомињао је Стојановић (1995: 118). Уместо нечег сличног, суочене са одбијањем Србије и Црне Горе да се повинују диктату о разлагању Југославије на саставне републике, Западне земље су, као што је познато, преко Савета безбедности УН испословале блокаду и друге санкције против њих. Тако је, закључује Стојановић, „због неприхватања пројектованог балканског поретка кажњено њихово целокупно становништво, а Запад упао у још једну противречност, овога пута са властитом моралном, политичком и правном културом која одлучно одбија појам *коллективне* одговорности и кривице (*Ibid*, 120, курзив његов).

Начин на који Уједињене нације и регионалне организације као што су Европска унија и Конференција о европској безбедности и сарадњи и иначе реагују на међунационалне сукобе и ратове показује, сматрао је он, колико су неприлагођене новим околностима и проблемима. Оне, по правилу, указивао је, предузимају реактивне, терапијске, ретроспективне, негативне и казнене мере, уместо активних, превентивних, проспективних, позитивних и наградних. „Како то да Западни

свет који се унутар себе толико поноси тзв. позитивним мишљењем и приступом, намеће осталом свету такозвано негативно мишљење и приступ“; питао се често Стојановић (*Ibid*, 116).

Позамашан део својих студија *ex*-југословенског случаја он је посветио анализи појма национализма, који је представљао главни интерпретативни кључ и у регионалним и у ванрегионалним тумачењима узрока распада II Југославије. Национализам у неутралном смислу, сугерисао је, треба дефинисати као давање предности некој нацији у сукобу националних претензија. Притом, наглашавао је, ваља повући разлику између две врсте национализма. У првом случају та предност се даје једној нацији над другом иако обе имају подједнако право на ту претензију.^[4] А у другом случају предност се даје нацији која има мање право или чак уопште нема право на такву претензију – тек та врста национализма, појашњавао је, треба да буде оцењена негативно. „Сигуран сам да никад нисам давао предност српској нацији кад је имала мање право, а поготово кад није имала никакво право у сукобу националних претензија у бившој Југославији. Али се не либим да 'признам' како више нисам толико <широкогруд> да и у ситуацији подједнаког права дајем предност претензијама других нација над претензијама властите нације. А нисам ни спреман да словеначки, а поготово знатно старији хрватски сепаратизам тумачим особинама и аспирацијама Срба, а још мање акцијама једног политичког новајлије као што је Слободан Милошевић. Било би то и јако увредљиво за те нације које се иначе поносе својом 'самосвојношћу'“, поручивао је Стојановић (*Ibid*, 94). Јер, појашњавао је, у републикама СФРЈ развили су се снажни национални и националистички, а у већини и сецесионистички покрети које не можемо разумети ако пренагласимо подстицање и манипулисање 'обичног човека' од стране лидера. Избили су, дакле, хоризонтални сукоби међу нацијама, а не вертикална побуна против властодржаца. „Истина, масе су имале толико низак ниво политичког искуства и политичке културе да су брзо подлегле радикално националистичким и сепаратистичким утицајима“ (1995: 92).

Из реченог, наглашавао је Светозар, не произилази да треба порицати улогу вођа и ефекат 'спојених судова' међу њима, већ само то да

^[4] Национализам у том смислу, сматра Стојановић, представља здраворазумску и општу групну пристрасност од које треба да полази свака реалистичка друштвена пракса и концепција, чак и она морална. „На крају крајева, шта би уопште значила самоидентификација са неком националном групацијом, осећање припадности и привржености њој, ако не тај минимум пристрасности? Она се не може убедљиво дисквалификовати као национално себичњаштво“ (Стојановић, 2000: 19).

њихов утицај није схватљив „без ’чинилица дугог трајања’, повољних домаћих и међународних околности, као и подршке народа“ (*Ibid*, 92).

[5]

Ваља се, дакле, упозоравао је Стојановић, чувати не само националистичког искушења него и научно неадекватног приступа националном сукобљавању. Ако интелектуалац само изражава антинационалистичке и антиратне емоције и ставове, а не труди се да своје оцене темељно заснује на познавању узрока и разлога сукоба - онда он, сматрао је, „не врши своју специфичну улогу и чак заводи обичног човека који наивно претпоставља његову специјалистичку компетентност“ (Стојановић, 2000: 31). О том, изнимно важном аспекту југославистичке проблематике - улози интелектуалаца у генерисању узрока распада/раздијања II Југославије, а потом и његовом интерпретативном, па и друштвено-активистичком третирању, Светозар ће изрећи и ове, памћења вредне речи: „Наше идеационе елите (писци, друштвени теоретичари, филозофи, публицисти, новинари...) како идео-репродуктивне, тако и идео-продуктивне, уз мало изузетака, нису биле дорасле, ни искуствено ни теоретски, наступајућој државној и националној катастрофи. (...) За све већи број њих важна опредељења, па чак и она морална, представљају израз њиховог чисто индивидуалног осећања и става, а не одговорног, *чињенички и логички образложеног*, као и *начелно пооштривог* делања. Као да верују да се ваља оканити озбиљног промишљања да би се исправно осећало и просуђивало! А јако се одомаћио и привидно супротан манир арогантног пресуђивања уместо промишљеног просуђивања о људским поступцима и одговорностима. Нарочито боду очи они политички преобраћеници који су се одрекли свега сем фундаменталистичког менталитета и који настоје да буком забашуре своја опредељења из времена титоизма“ (*Ibid*, 14, курзив његов).^[6]

[5] О институционалним формама које је та подршка крајем осамдесетих и почетком деведесетих година протеклог века добијала, Стојановић каже: „Још пре три деценије писао сам да је демократски социјализам незамислив без слободе партијског организовања, али сам и тада и касније упозоравао да институционализацији политичког плурализма у једној земљи као што је Југославија треба приступати постепено и мудро. Бојао сам се да ћемо поновити нашу историју у којој су политичке партије превасходно биле национално-конфесионалне, што би тешко преживеле и старије и чвршће државне заједнице од Југославије“ (*Ibid*, 69).

[6] Политичкој пометњи, указивао је Стојановић, знатно доприносе и они новинари који су, примерице, побркали коментарисање догађаја, поступака и појава са изражавањем својих личних осећања и ставова без икаквог сазнајног заснивања и удубљивања. „Шта би остало од њихове умишљене компетентности, начелности, доследности и репутације ако би стручне

У том контексту, сматрао је, ваља поменути заблуду не малог броја посленика јавне речи да се у југословенској ратној катаклизми напросто дало бирати између добра и зла. Тешких моралних проблема и дилема било би мало, упозоравао је, кад би се по правилу могло тако одлучивати. У граничним ситуацијама и граничним изазовима актери су приморани да бирају између мањег и већег зла. Тако, на пример, нема сумње, „да би неупоредиво мање зло од рата чинио евентуални споразум о *добровољној и мирној* деоби територија и *добровољном и мирном пресељењу*, па ипак су моралисти анатемисали сваку такву сугестију. Како би било да се замисле над последицама таквог моралног максимализма? Поготово ако су као радикални пацифисти упадали у перформативну противречност употребљавајући миро-хушкачки језик“ (*Ibid*, 31, курзив његов). Истинско миротворство, подвлачи Стојановић, темељи се на сазнању и коришћењу реалних могућности, стварних алтернатива, расположивих средстава, постојећих снага у конкретној ситуацији, времену, простору, контексту. „Мало је користи од моралног 'треба да...' које не полази од 'може се'... Или од наводног опредељења за извесне циљеве, уз истовремено одбијање непријатних али незаобилазних средстава“ (*Ibid*, 15).^[7]

А у време кулминације косовско-метохијске кризе^[8] и агресије НАТО-а на Србију као међународно-политичког одговора на њу, Стојановић је констатовао: „Најновији облик 'издаје интелектуалца' јесте,

установе, иначе уобичајене у свету, експлицитно обавештавале јавност о њиховим чињеничким и оцењивачким гафовима или напросто само поређале њихове различите и чак супротне судове о истим људима, установама или појавама у кратком временском раздобљу“ (Стојановић, 2000: 94)?!

^[7] Тиме се Стојановић дотицао неких важних питања етике рата, увек наглашавајући да има у виду једну минималистичку етику. Страшно је, упозоравао је, када људи почну међусобно да се разграничавају, протерују и истребљују, „али је ваљда боље да етика и за такву праксу формулише барем нека правила и забране. Пошто оне већ важе за међудржавне ратове, не видим зашто не би биле корисне и за ратове грађанског карактера. А они моралистички чистунци који неће ни да чују за било какве морално релевантне и значајне разлике у грађанско-ратним поступцима – ваљало би да се такође запитају о последицама, потенцијалним и актуалним, свог потпуно недиференцираног етичког приступа“ (*Ibid*, 32).

^[8] Још једном демонстрирајући свој принципијелизам у приступу ех-југословенском случају у целини узев, о овој његовој секвенци Стојановић ће рећи следеће: „Срби су пропустили јединствену прилику да на почетку разбијања Југославије радикално универзализују право на национално самоопредељење и уместо тога наставили са инсистирањем на битној разлици између «конститутивних нација» и «националних мањина». Целом свету је требало обзнанити да Срби за своје сународнике у Бих и Хрватској не траже ништа више од онога што су спремни да признају Албанцима на Косову“ (Стојановић, 2000: 95).

по мени, *априорно сивљање на сирани слабије и жриве*, као да је он увек потпуно недужан и у праву, и као да подржан споља не може лако постати јачи. Неки интелектуалци су од тога начинили врло уносну професију и чак постали мас-медијске (супер)звезде. Њихову савест не узнемирава ни то што конформистички подупирући једнострану *имици жриве*, производе жртву имица на другој страни. То се чак изродило у неку врсту моде, готово 'шика' и 'бивања у тренду'. Тако се 'политичка коректност' преокренула у своју супротност: симплификаторско, некритичко и некоректно ширење имица жртве, односно зликовца – оба предодређена од стране доминантне имицоносне силе“ (*Ibid*, 141, курзив његов).

А када је било речи о тој 'доминантној имицоносној сили', Стојановић никада није пропуштао да прецизира да његова критика америчке праксе нипошто није негативна, него иманентна. То значи, појашњавао је, да он врло уважава вредности и достигнућа на која се позива доминантна америчка идеологија и уопште имицологија.^[9] Притом, прецизирао је, има на уму плуралистичку, легалистичку, демократску и федералистичку организацију државе, поделу власти на извршну, законодавну и судску, становништво које по културно-етничком пореклу и садашњем саставу представља човечанство у малом, допринос победи демократских земаља у два светска рата, предводничку улогу у научно-технолошком прогресу у свету, врло висок животни стандард, огромну покретљивост становништва, слободно експериментисање са животним стиловима...^[10] У својој спољној политици, међутим, „пошто су им *интереси* важнији од *вредности* које сугеришу својом идеологијом и уопште имицологијом, амерички званичници и други моћници често прибегавају својеврсном 'прагматизму'. Ту реч стављам под наводнике, јер нипошто није реч о прагматизму као великој традицији америчке филозофије и друштвене теорије. Човечанство сада има посла са сталним мењањем приступа званичне Америке' од случаја до случаја, при чему се за случајеве који су практично идентични употребљавају различита, па чак и супротна мерила. 'Америчка изузетност' (по начину настанка, културно-етничког састава и развоја те државе) не изузима САД од обавезе моралне и правне универзализације у приступу осталом свету“ (*Ibid*, 141-2, курзив његов). Реч је, иначе, о држави

^[9] Имицизам Стојановић дефинише као скуп ставова, институција и пракси којима се стварају и шире имици (представе) стварности. Имици, подвлачи он, имају позитивну функцију када су у сагласности са стварношћу, а негативну када је криво приказују. "У првом случају имицизација чини облик информације, а у другој дезинформације" (Стојановић, *Ibid*, 137).

^[10] Cf. Stojanović, *Ibid*, 140.

на чијим универзитетима и институтима је Светозар од осамдесетих година наовамо сваке године проводио цео летњи семестар, никада не подлегавши корупционим искушењима садржаним у тој чињеници, како су то чинили многи други тадашњи српски интелектуалци, не због тога мање осииони у својим јавним нападима на оне прве, међу њима врло често и на самог Стојановића. Коначно - нека ми на овом месту буде дозвољен један кратак екскурс - свако има онакву филозофију какав је ко човек, како је још поодавно уочио Јохан Готлиб Фихте (Fichte).^[11] А какав човек је стајао иза политичке и социјалне филозофије која се добрим делом огледала и у његовој анализи комплексног и вишегодишњег ех-југословенског случаја, доста говори и једна аутобиографска цртица из Стојановићеве последње књиге *На српском делу Титионика*. „Кад сам постављен за специјалног саветника, одмах су ми се на располагање ставили неки административни функционери. Пошто су сазнали да имам мали и неугледан солитерски стан, инсистирали су да ми доделе ’репрезентативан стан у који могу да примам и странце’. Одбио сам с образложењем да ми је мој стан довољан, да ћу странце примати у службеним просторијама, и да сам и иначе против тога да човек на службеној функцији повећава приватни конфор и имовину“ (Стојановић, 2000:78). И не само да није имао склоности да повећава приватни конфор и имовину, већ је од скромне научничке имовине којом је већ располагао 2002. године издвојио знатну новчану суму којом је формиран оснивачки фонд *Српско-америчкој ценџира*, који је, према његовим очекивањима, требало да унапреди односе двају народа након деценије трауматичних искустава једног од њих у међусобним односима. Тај податак, ево још једног, нимало безначајног прилога Стојановићевом карактерном и моралном профилу, он сам у, у то доба доста честим разговорима са ауторком ових редова у којима је било речи и о делатностима САЦ-а, никада није поменуо, а иста је до њега дошла сасвим случајно, ишчитавајући једну студију професорке Смиље Аврамов^[12] која се тим типом задужбинарства на просторима државе Србије озбиљно истраживачки бавила.^[13]

^[11] Cf. Fichte, J.G., 1956: 186.

^[12] Cf. Аврамов, С., 2005: 200.

^[13] Само особа такве личне моралности имала је довољно снажно ’покриће’ за следећи, јавности упућен захтев: “У нови Устав ваља унети обавезу свих кандидата за државне положаје да бирачком телу подносе на увид уверења о здравственом (нарочито менталном) и имовинском (целокупне породице) стању. Попис имовине државних функционера обављао би се и по престанку њиховог мандата и поредио са стањем приликом избора на те положаје“ (Стојановић, 2000: 81).

Јаков Буркхарт (Burckhardt) је тврдио да историјским феноменима публициста прилази са намером да их вреднује и да им суди, а научник да их сазна и разуме.^[14] А неопходну објективност, темељност и целовитост, речју, научну кредибилност његовим сазнањима обезбеђује, сматра се, само позамашна, у најмању руку дводеценијска временска дистанца од истраживаних феномена. Хегеловски речено, Минервина сова полеће тек у поноћ. У истраживачкој радионици Светозара Стојановића њој, међутим, није био потребан мрки мрак да би полетела ка висинама најсуштаственијих сазнања о једном времену „богатом несрећама“ (Тацит) које се одвијало пред истраживачевим очима. Као тумач и истраживач *ex*-југословенског случаја Светозар Стојановић је, наиме, и пре него што је протоком времена она фамозна историјска дистанца успостављена, исписивао импресивне странице својих анализа последње деценије западнобалканског XX века, које су убрзо постале и све до данас остале интегрални део научно најквалитетније и најрелевантније литературе о том периоду скорије регионалне прошлости.

Истине и истраживачке објективности ради, није Светозар Стојановић био, јер није ни могао бити сасвим непогрешив у свом истраживачком приступу једном у толикој мери сложенем и толико дуго трајућем раздобљу новије регионалне прошлости. Тако ће, рецимо, постизборни, демисионарски говор Слободана Милошевића октобра 2000. године, он оценити на следећи начин: „То је био очајнички говор. Ниво - врло, врло низак. Ја сам га гледао на државној телевизији. Био је то говор човека који очигледно зна да му се приближавају последњи дани на власти“ (Стојановић, 2000: 132). То свакако јесте био говор човека који зна да му се приближавају последњи дани на власти, али не због тога и мање далековидог у свом антиципирању трагичне постпетооктобарске судбине државе са чијег чела је тих дана дефинитивно одлазио у историју.^[15] Ни Стојановићев истраживачки приступ цивилнодруштвеном покрету, који је од средине деведестих година протеклог века на локалним просторима почео да узима маха,

^[14] Cf. Burckhart, 1996:22.

^[15] Неколико дана раније, Стојановић је, више вођен политичким него правним и моралним мотивима, поручивао: „Другог круга неће бити. Нема никакве потребе за њим. Нови председник СРЈ је др Војислав Коштуница. А они који се залажу за други круг, ако већ хоће да посредују, као на пример председник Путин, боље да се заложу за то да експерти, домаћи и страни, и такође званична међународна арбитража, провере и утврде изборне резултате“ (*Ibid*, 133).

а чији значајни делови су својим активностима упорно и систематски деградирани ионако ниску међународно-политичку позицију Србије и у ратној и постратној фази државно-територијалног разграничења *ex-југословенских* народа, значајно доприносећи да се то разграничење оконча на голему штету српског етничког корпуса,^[16] није се испоставио довољно опрезним и довољно диференцираним. Плаћао је он тиме, рекло би се, сазнајни данак својој склоности, и иначе карактеристичној за морално узорите личности, да сопствену добру вољу и сопствене добре намере „учитавају“ у поступке других појединаца, међу којима је увек, а посебно у смутним временима о каквима је сведочио последње две деценије свог билошког живота, много више оних лишених такве, дакле добре воље и таквих, дакле добрих намера. Но, и поред тога, у времену свеопште релативизације („мултиперспективизације“) истина, па и оне о распаду/разбијању СФР Југославије, дело Светозара Стојановића је, засигурно, обезбедило драгоцену и неизоставну грађу за реконструкцију њеног најаутентичнијег и најверодостојнијег лика.

[16] Реч је о оном делу локалног 'невладиног сектора' чија се делатност, номинално и декларативно усмерена ка заштити и унапређењу људских права и слобода, ширењу културе мира и ненасиља, афирмацији идеја мултикултурализма и толеранције, *de facto* исцрпљивала у ономе што је домен рада научних институција - императивно наметаној *интерпретацији* догађаја из новије прошлости региона, који су успоставили социјални контекст у којем су деловале ове, као и све остале невладине организације, формиране или обновљене у последњој деценији XX века на подручју Србије. Више о томе у: Радојичић, 2009; Радојичић, 2013; Антонић, 2011, Аврамовић, 2013.

ЛИТЕРАТУРА

- Стојановић, С. (1993). *Ауторитет без власти. Добрица Ћосић као шеф државе*. Београд: Филип Вишњић.
- Stojanović, S.(1995). *Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije*. Beograd:“Filip Višnjić”&IFDT.
- Stojanović, S. (1997). *The Fall of Yugoslavia. Why Communism Failed*. New York: Amherst Prometheus Books.
- Stojanović, S. (2000). *Na srpskom delu Titonika*. Beograd: CSI &“Filip Višnjić”.
- Stojanović, S. (2003). *Serbia. The Democratic Revolution*. New York: Humanity Books.
- Аврамов С. (2005). *Алтернативни модел светске заједнице – Цивилно друштво и невладин сектор*. Београд: Нова Европа.
- Аврамовић, З. (2013). *Родољубци и родомрци*, Београд: Службени гласник.
- Антонић, С. (2011). *Вишијевска Србија*. Београд: Чигоја штампа.
- Burkhart, J. (1996). *Razmatranja o svetskoj istoriji*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Fihte, J. G. (1956). *Odabrane filozofske rasprave*. Zagreb: Kultura.
- Накарада, Р. (2009). *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавања и транзиције*. Београд: Службени гласник.
- Радојичић, М. (2009). *Историја у кривом огледалу - невладине организације и политика интерпретирања историје јужнословенске прошлости*. Београд: Институт за политичке студије.
- Радојичић, М. (2013). *Интереси и морал у међународној политици: случај распада/раздијања СФР Југославије*. Београд: Просвета.

Mirjana Radojicic

University of Belgrade

Institute for Philosophy and Social Theory

Serbia

SVETOZAR STOJANOVIC INTERPRETING DISINTEGRATION/BREAK-UP OF SFR YUGOSLAVIA

Abstract: *The subject of this text is the interpretation of SFR Yugoslavia's disintegration/break-up offered by Serbian philosopher Svetozar Stojanovic in his works. The starting point that the author of the text has taken is the stand that the ex-Yugoslav crisis represented one of the major intellectual and moral challenges for researches of the social and political phenomena in the second half of the previous century. In the part of the text that follows, she focuses on the manner in which this Serbian intellectual responded to that challenge. Presenting in short his interpretation of the complex and long-lasting ex-Yugoslav case, the author provides arguments proving her point that the aforesaid interpretation, i.e. Stojanovic's works in which it was presented, constitutes an integral part of, in terms of science and research, the highest-quality and the most relevant literature on the tragic end of the 20th century in the Western Balkans. The author concludes that, as such, those works represent, and are certainly to represent in future as well, a precious and inevitable matter for the reconstruction of the scientific truth on that turbulent part of the recent regional history.*

Key words: *Svetozar Stojanovic, disintegration/break-up of Yugoslavia, Western Balkans, interpretation.*

Биљана Милошевић-Шошо^[1]

Филозофски факултет

Универзитет у Источном Сарајеву

Босна и Херцеговина

Кратко или претходно саопштење

UDK: 316.4(497.1)

ПАТОЛОГИЈА КОМУНИКАЦИЈЕ У ДРУШТВУ - ПРИМЈЕР МОБИНГА

Сажетак: У раду се настоји приказати колико је неопходно развијати и одржавати здраву, међуљудску комуникацију, посебно на радним мјестима, јер све сувише често, представља добру основу за настајанак мобинга. Досадашњи примјери из свакодневне живота указују на то да мобинг почиње нездравом комуникацијом, која крши норме етичности и друштвено прихватљивој понашања. У случајевима ескалације лоше комуникације на радном мјесту, забиљежени су и облици физичког насиља. Аутор рада ће покушати скренути пажњу на то колико се у БиХ посвећује пажња овом проблему и колико су досијашњи подаци о пријавама случајева мобинга на радном мјесту.

Кључне ријечи: комуникација, психологија, мобинг, БиХ

УВОД

Од прапочетака људског друштва тешко је замислити живот без икакве комуникације. Прецизније, није ни могуће водити живот без комуникације. Развојем људског друштва, унапређивали су се видови и начини комуницирања, а са развојем индустријализације и технолошког напретка, створена је потреба за новим врстама комуникације унутар пословних субјеката - пословна комуникација. У том смислу је потребно више пажње посветити запосленима, јер они нису, као раније што су били, само пасивни посматрачи. С обзиром да је један од главних елемената сваког успешног менаџмента управљање, управо на томе је потребно посебно радити. То би свакако допринијело смањењу неизвесност, незаинтересованост, анксиозности и конфликтних ситуација, а подстакла би се кооперативност. Дobar менаџмент значи рад са људима, развијање сарадње и културе дијалога уз размјену мишљења. Међутим, није увијек тако како се то и из самог наслов рада види, јер

^[1] milosevic_biljana@yahoo.com

долази до све учесталије појаве мобинга^[2]. Мобинг је суптилан вид малтретирања запослених, било у државним установама или приватним предузећима. Препознатљив је као психо-социјални терор на радном мјесту који укључује непријатељску и неморалну комуникацију и која је систематски усмјерена на једног или више појединаца.

Мобинг је, према дефиницији, психичко малтретирање на радном мјесту. Увео га је у употребу шведски психолог др Heinz Leymann 1984.године. Данас, мобинг обиљежава понашање на радном мјесту у којем је једна особа нападнута од једне или више особа готово свакодневно и током више мјесеци, што нападнуту особу доводи у беспомоћну и незаштићену позицију. Мобинг, са социолошког аспекта представља вид поремећаја у међуљудским односима на раду који се рефлектује и има велики утицај на појединца и дио колектива коме припада у некој радној организацији. Услед сложених друштвених процеса који су условљени процесом глобализације дошло је и до значајних промјена у сфери рада и радних односа. Промјене типа организационих, затим повећане конкурентности, рецесије и несигурности радних мјеста, рефлектују се и на погоршање услова рада као и све израженије психосоцијално, оптерећивање запослених. Најчешће, организационе промјене не прате одговарајући програми припреме у прилагођавању у новим захтјевима. Глобализација и либерализација праћене су склоности /посебно малих послодаваца/ ка ауторитарном менаџменту, у коме се ефикасности одлучивања жртвује партиципација /представника/ запослених у одлучивању, а социјални дијалог анти-синдикалној стратегији. Посебно се у условима транзиције у државама бившег социјалистичког система стварају неповољне претпоставке за ширење мобинга, као каткад сурове, нехумане, социјално неодговорне менаџерске политике како би се сами запослени навели да откажу уговор о раду, чиме послодавац избегава законске обавезе у поступку колективног отпуштања и исплату отпремнина. Запослени су принуђени да сами пронађу начине ријешавања интерперсоналних проблема који понекад настају у страху од губитка посла. Такође, мобинг подразумјева давање понижавајућих послова раднику, оговарање, сталне контроле и критике од стране колега и руководства, нападе на здравље запосленог (не добија боловање, годишњи одмор, сексуално га узнемиравају...), премјештање у другу канцеларију, непозивање на састанке, одузимање средстава за рад (синдром празног стола), претр-

[2] Мобинг потиче од енглеских ријечи « *mob i mobbish*“, и у ширем контексту имају значење „некога присилно, вулгарно, психички докрајчити“, друштвено деградирати и искључити га из друштвеног живота.“

павање обавезама – синдром пуног стола...^[3] Појам мобинга укључује три основна обиљежја /битна елемента/: а) злостављање или застрашивање од стране једног или (чешће) више лица на систематски начин; б) злостављање се одвија у дужем временском периоду на учестали начин (по неким ауторима најмање шест мјесеци, једном недјељно); ц) циљ злостављања јесте да се запослени нађе у ситуацији продуженог стреса услед неподношљивог радног окружења, како би сам отказао радни однос. Премда мобинг може довести до злостављања /сексуалног/ и насиља на раду, мобинг се разликује од ових сличних појава и појмова. Наиме, *genus proximum* мобинга, сексуалног узнемиравања и дискриминације јесте повреда достојанства на раду (повреда права личности), а *differentia specifica* мобинга у односу на дискриминацију и сексуално узнемиравање јесте психичко злостављање /застрашивање/, за разлику од сексуалног злостављања које је повреда достојанства у сфери полног живота, и дискриминације која је повреда достојанства због урођених или стечених особина које нису од значаја за обављање послова - која има бројне основе (урођене – нпр. раса, боја коже, полна припадност или стечене – нпр. политичко опредјељење).^[4]

ТРАНСПАРЕНТНОСТ МОБИНГА У БИХ

Иако мобинг постоји одвајкада, кроз историју је пасивно активна агресија била легитимно прихваћена и спровођена. Свако историјско и праисторијско раздобље имало је своје примере угњетавања и искориштавања људских капацитета; а све у циљу постизања замишљеног циља мобера. Агресивност је у тијесној вези са патологијом. Личности склоне агресији изграђују сопствене образце понашања које временом дорађују и усавршавају. Да би били задовољни моделом за понашање, морају бити задовољни и начинима који у највећем степену могу да покажу садистичке ефекте који су усмерени према жртвама. Тиранисање жртве, застрашивање и повређивање изазивају код њих осјећа снаге и недодирљивости. Такве особе се „хране” страхом и понизношћу жртви. Колико више негативног достигну, толико им је задовољство веће.^[5] Мобинг, као посебан облик дискриминације на радном мјесту, те жалбе на дискриминацију на основу наци-

^[3] <http://www.mobbingportal.com/LeymannV%26V1990%283%29.pdf>

^[4] Branko A. Lubarda: 'Mobing/buling na radu - zlostavljanje/zastrašivanje na radu - pravni aspekti, uz osvrt na medicinske, psiho-socijalne i ekonomske aspekte', ABC - časopis urgentne medicine, 2008, vol. 8, br. 3

^[5] Baltazarević Vesna: Lik mobera, Časopis Psihologija danas, godina VIII broj 29, 2008. godina, str.44-4 ISSN 1450-5940

оналног или социјалног поријекла, етничке припадности, друштвеног положаја и пола, те на основу образовања, најчешћи су разлози због којих су се грађани јављали институцији Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине. У 2013. години у Одјелу за елиминацију свих облика дискриминације регистровано је укупно 198 жалби. Иако је смањен број жалби за 23 посто у односу на 2012. годину, по процјенама Омбудсмена, овај податак не значи да је дошло до смањења дискриминације. Сматрају да и даље постоје непријављени случајеви због генералног неповјерења у институције, као и због страха од евентуалних негативних посљедица по лични статус жртава. Из 2011. и 2012. године пренесено је 209 жалби. Поводом тих предмета поступано је у 2013. години, те је архивирано 139 предмета. У Одјелу за елиминацију свих облика дискриминације Институције омбудсмана остало је у раду 70 предмета. Дакле, у 2013. години Одјел је поступао по 407 предмета. Ријешено је укупно 245 предмета, док су у раду остала укупно 162 предмета. (табела 1.)

Табела 1. Годишњи извјештај о појавама дискриминације за 2013. годину

ОБЛИЦИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ / КАНЦЕЛАРИЈЕ	САРАЈЕВО	БАЊА ЛУКА	БРЧКО	МОСТАР	ЛИВНО	УКУПНО
Узнемиравање	3	1	0	0	0	4
Полно узнемиравање	1	0	0	0	0	1
Мобинг	42	17	7	1	2	69
Сегрегација	0	2	0	0	0	2
Издавање налога и помагање другима приликом дискриминације	0	2	0	0	0	2
Подстицање на дискриминацију	1	0	0	0	0	1
На основу расе	0	0	0	0	0	0
На основу боје коже	0	0	0	0	0	0
На основу језика	0	0	0	0	0	0
На основу вјере	0	1	0	0	0	1
На основу етничке припадности	4	11	0	0	0	15
На основу националног или социјалног поријекла	14	4	1	0	0	19
На основу везе са националном мањином	1	1	1	0	0	3
На основу политичког или другог увјерења	2	4	2	0	0	8
На основу имовног стања	0	5	0	0	0	5
на основу чланства у синдикату или другом удружењу	0	4	0	0	0	4
На основу образовања	2	8	2	1	0	13
На основу друштвеног положаја и пола	2	8	1	4	1	14
На основу полног изражавања или оријентације	1	3	0	0	0	4
Остало	31	2	1	0	0	34

Извор: Омбудсмен БиХ, Годишњи извјештај о појавама дискриминације за 2013. годину^[6]

^[6] http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2014042313191351cro.pdf

Како се из самог извјештаја види (табела 1), највећи број жалби се односи на мобинг као посебан облик дискриминације на радном мјесту, а затим слиједе жалбе по основу националног или друштвеног поријекла, по основу етничке припадности, друштвеног положаја, пола и образовања. Према сазнањима Одјела за елиминацију дискриминације при Обмундсману^[7] овакав тренд је био примјећен и претходних година, при чему се повећава број жалби на мобинг, а смањује се број жалби по основу етничке или националне дискриминације. (табела 2)

^[7] У табелама су приказане канцеларије Обмундсмана, које се налазе у већим градовима БиХ-е.

Табела 2. Приказ примљених жалби по канцеларијама и облицима дискриминације за 2012. годину

ОБЛИЦИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ / КАНЦЕЛАРИЈЕ	САРАЈЕВО	БАЊА ЛУКА	БРЧКО	МОСТАР	ЛИВНО	УКУПНО
Узнемиравање	3	1	0	0	0	4
Полно узнемиравање	1	0	0	0	0	1
Мобинг	42	17	7	1	2	69
Сегрегација	0	2	0	0	0	2
Издавање налога и помагање другима приликом дискриминације	0	2	0	0	0	2
Подстицање на дискриминацију	1	0	0	0	0	1
На основу расе	0	0	0	0	0	0
На основу боје коже	0	0	0	0	0	0
На основу језика	0	0	0	0	0	0
На основу вјере	0	1	0	0	0	1
На основу етничке припадности	4	11	0	0	0	15
На основу националног или социјалног поријекла	14	4	1	0	0	19
На основу везе са националном мањином	1	1	1	0	0	3
На основу политичког или другог увјерења	2	4	2	0	0	8
На основу имовног стања	0	5	0	0	0	5
на основу чланства у синдикату или другом удружењу	0	4	0	0	0	4
На основу образовања	2	8	2	1	0	13
На основу друштвеног положаја и пола	2	8	1	4	1	14
На основу полног изражавања или оријентације	1	3	0	0	0	4
Остало	31	2	1	0	0	34

Извор: Омбудсмен БиХ, Годишњи извјештај о појавама дискриминације за 2012. годину^[8]

[8] http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc-2013040401374146ser.pdf#page=15&zoom=auto,-178,3

У великој мјери, резултати досадашњих истраживања на тему мобинга су показали да само неколицина радних организација има унутрашње акте којима се регулише проблем мобинга, док већина испитаних није упозната са постојањем аката којима би били заштићени од мобинга у организацији. Кроз разговор са жртвама мобинга, уочава се да је најзаступљенији облик мобинга вериткални, тј. онај гдје надређени угрожава неког од радника, док је много мање раширен хоризонтални облик мобинга, тј. облик мобинга између радника на истом хијерархијском нивоу. Препознатљив је и стратешки мобинг (bossing), који се спроводи примјеном стратешких промјена у једној фирми или институцији (нпр. рационализација или прекид запослења услед смањења буџета). Термин bossing је у великој мјери изражен у БиХ гдје је, услед приватизације, у многим предузећима било јасно да нови власници не желе, а и немају средства потребна за улагање и њихов једини циљ био је што већи профит у што краћем времену. Истраживачи разликују и ефективни или емотивни мобинг који се осликава кроз страх, зависност и злонамјерност оног који врши мобинг (заснован на личним разлозима) или сексуално узнемиравање. Вријећање, критиковање радника, преоптерећеност радним задацима, одбијање слободних дана или годишњих одмора су наша свакодневица свих оних који у тешким економским условима не могу да напусте једино могуће радно мјесто, поготово ако се ради о срединама са великим процентом незапослених. Мобинг као патолошка друштвена појава директно утиче на радно окружење и продуктивност у организацији, јер доводи до комуникације која се карактерише непријатељством, неморалом. Неетична комуникација, у чијој основи је злонамјерност и промоција руководиоца – мобера, слаби систем јер у њему се ствара „уско грло“ у комуникацијским каналима, како унутар установе тако и према споља. То даље доводи до стварања напетост у систему који се ослобађа у тражењу жртве.^[9]

МОБИНГ У ЗЕМЉАМА ЕУ

Мобинг као негативна друштвена појава присутан је у цијелом свијету и у развијеним и неразвијеним земљама. Велика конкуренција на тржишту, глобализација, организационе промјене, економска криза, несигурност радних мјеста и очекивање флексибилности радника, доводе да проблем мобинга постаје све

^[9] Baltazarevic, Vesna (2007): Mobing-komunikacija na cetiri noge, Pancevo, Mali Nemo

важнији и израженији. На нивоу Европске Уније обављена су два велика истраживања о раширености ове појаве. Истраживањем на узорку од 21.500 запослених, 2000. године, добијени су сљедећи резултати:

- 2% или 3 милиона запослених у ЕУ било је мета физичког или сексуалног насиља на радном мјесту,
- 4% или 6 милиона- физичког насиља ван радног мјеста
- 9% или 12 милиона било је мета различитих врста мобинга

На листи земаља гдје су радници најугроженији воде Финска са 15 %, Велика Британија и Холандија са 14 %, Шведска са 12 %, Белгија са 11 %, Француска и Ирска са 10 %, Данска са 8 %, Њемачка и Луксембург са 7 %, Аустрија са 6 %, Шпанија и Грчка са 5 %, Италија и Португала 4 %.а прикључењем нових чланица ЕУ, мобинг је био евидентан и у Литванији, Чешкој и Словачкој. Подаци који слиједе говоре у прилог поражавајућој статистици:

- 97% испитаних сматра да се о тој појави премало говори
- 84% испитаника позитивно је одговорило на питање јесу ли икада били у ситуацији да их колеге, подређени или надређени психички злостављају,
- 68% запослених испитаника у приватном сектору желе да промјене своје радно мјесто, а у државним 53%
- 54% на дуготрајни мобинг одговорило би трпљењем и истовременом потрагом за новим послом, а – 28% дало би отказ и тражило други посао, док би 12% њих пријавило послодавца
- психичке проблеме због посла који раде осећа 44,5% радника,
- чак 35% послодавца никада не би запослило хомосексуалца,
- 28% запослених у ЕУ тврди да им посао изазива стрес и погоршава здравствено стање, а то конкретно значи – чак 41,2 милиона људи!

Истраживање Eurofound-а о условима рада у Европи спроведено је у првој половини 2010.год. Обухватило је поред 27 земаља ч ланица ЕУ још Црну Гору, Хрватску, Турску, Норвешку, Албанију, Македонију, и Косово. Укупан број обављених интервјуа износио је 43,816, док је величина узорка у већини земаља била око 1000 испитаника. Према првим резултатима 4,1% запослених у земљама чланицама Еропске уније одговорило је, да је у претходној години било изложено малтретирању и узнемиравању на послу.

У Француској је овај пут било највише оних који су пријавила да трпе узнемиравање ималтретирање на послу 9,5%, док су код предходног лидера Финске ови проценти значајно опали (6,2%). Наведени подаци се односе на чланице Европске уније ЕУ27.^[10] У Њемачкој 1.000 самоубистава годишње повезују с мобингом, а у Шведској чак 20%.^[11]

Ове разлике у процентима у Европским земљама одређују и културне разлике у толеранцији на психолошка малтретирања, а вјероватно и информисаност радника. Нпр. у Шведској је свакодневно понашање надређеног који се раднику обраћа повишеним тоном и на ауторитативан начин оцјењивано као неприхватљиво и често се класификује као мобинг. Потпуно другачија је ситуација у медитеранским земљама гдје по историјско-културном традицији, у радним односима описано понашање остаје прихваћено односно буде толерисано.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

У оквиру закључних размишљања сматрам да је неопходно истакнути посљедице мобинга како по жртву, тако и по друштво, те превенцију истог. Интензитет и врсте посљедица на здравље зависе од три категорије чињеница: начин моралног злостављања, дужина трајања, карактеристике жртве. Здравствене тегобе и симптоми жртве јављају се на неколико нивоа и то:

- промјене на социјално – емоционалном нивоу(поремећаји расположења, депресија,
- анксиозност, криза плача, опсесивна идеација, осећај деперсонализације, напади панике,
- социјална изолација, емотивна отупљеност,...према истраживању спроведеном у Великој
- Британији 75,6% жртава мобинга пати од депресије и има пад самопоштовања).
- промјене на физичком – здравственом нивоу (главобоље, поремећај исхране, губитак
- равнотеже са вртоглавицама, поремећаји у дигестивном тракту, притисак у грудима, недостатак ваздуха, срчане тегобе, хипертензивне кризе, кожне промјене).
- промјене у понашању (агресивност, пасивизација, поремећај

^[10] European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; Fifth European Working Conditions Survey 2010, <http://www.eurofound.europa.eu/>

^[11] <http://mobing.rs/mobing-u-svetu/>

исхране, учестало коришћење алкохола, цигарета, лекова, опијата, сексуални поремећаји, поремећаји сексуалне жеље и поремећај у сексуалним активностима.

Према истраживањима у Шведској 10-20% суицида има директан или индиректан узрок у проблемима на послу. У истраживањима спроведеним у Италији 13% суицида има директан или индиректан узрок у проблемима на послу.^[12] Мобинг се негативно одражава и на укупно стање у друштву, јер доводи до поремећаја система вредности, који условљава несигурност како запослених, тако и оних који траже запослење. Осим тога, евидентне су последице и по економију једне државе, јер због здравствених проблема које запослени као жртве мобинга имају, представљају и додатна издвајања из фондова здравства, усљед лијечења и медицинске рехабилитације, као и накнада за боловање. Такође, све је то праћено повећањем стопе незапослености, па самим тим и додатна издвајања из буџета за остваривање права по основу незапослености. Ефикасна превенција, односно смањење или елиминисање мобинга на раду подразумијева развијање културе социјалног дијалога, као најефикаснијег метода за борбу против ове појаве. У том смислу, сузбијање мобинга подразумијева и предузимање следећих мјера: понудити конкретна ријешења у оквиру постојећих законских норми којима би се прецизно дефинисала и уредила проблематика и мобинга на раду, а у сврху спречавања неетичне комуникације; доношење програма за борбу против мобинга, са акцентом на превенцији, односно информисаности радника и шире јавности о овом проблему, како би се спријечили његови негативни ефекти; по потреби разматрати о образовању и обуци претпостављених за разумијевања проблема стреса и мобинга на раду; додатно едуковање чланства од стране синдиката и развијање мреже подршке за жртве мобинга.

ЛИТЕРАТУРА

- Балтазаревећ Весна (2008): Лик мобера, Часопис Психологија данас, година ВИИИ број 29, 2008. година, стр.44-47. ИССН 1450-5940
- Балтазаревећ, Весна (2007): Мобинг-комуникација на цетири ноге, Панцево, Мали Немо
- Влајки Е. (2009): Социјална патологија постмодернизма, Еурокиња, Загреб

^[12] Лазаров.С(2011),Мобинг, психолошки терор на радном месту, Синдикат запослених у здравству и социјалној заштити, Београд

- Лазаров С. (2011): Мобинг, психолошки терор на радном месту, Синдикат запослених у здравству и социјалној заштити, Београд
- Leymann, H. (2002): Mobing Encyclopaedia
- Lubarda A. Branko.: 'Mobing/buling na radu - zlostavljanje/zastrašivanje na radu - pravni aspekti, uz osvrt na medicinske, psiho-socijalne i ekonomske aspekte', ABC - časopis urgentne medicine, 2008, vol. 8, br. 3
- Милошевић Б., Шљукић М., Вучевић Т. (2011): Жене у загрљају дискриминације, Нови Сад
- Милосављевић М. (2003): Друштво и девијације, Драганић, Београд
- http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc-2014042313191351ser.pdf#page=17&zoom=auto,-178,573 (преузето 20.10.2014)
- http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc-2013040401374146ser.pdf#page=15&zoom=auto,-178,3 (преузето 20.10.2014.)
- <http://mobing.rs/mobing-u-svetu/> (преузето, 19.10.2014)
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; Fifth European Working Conditions Survey 2010, <http://www.eurofound.europa.eu/>
- <http://www.mobbingportal.com/LeymannV%26V1990%283%29.pdf> (преузето, 17.10.2014)

Biljana Milosevic-Soso

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Bosnia and Herzegovina

COMMUNICATION PATHOLOGY IN THE WORKPLACE - MOBBING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *This work aims to show how necessary it is to develop, and maintain, healthy interpersonal communication, especially in the workplace. Many examples from everyday life suggest that mobbing begins with unhealthy communication, which violates the norms of ethical and socially acceptable behaviour. Any case of escalation of poor communication in the workplace, also could end with physical assaults. In this work, I will try to draw attention to this problem in Bosnia Herzegovina presenting collected data available on reports of cases of mobbing in the workplace.*

Keywords: *communication, pathology, mobbing, BH society*

ПРИКАЗИ

КОМЕНТАРИ

ПРЕВОДИ

Академик Васкрсија Јањић

ОБРАЗОВАЊЕ, НАУКА И ПРОИЗВОДЊА ХРАНЕ

(Академија наука и умјетности Републике Српске, Одељење природно-математичких и техничких наука, Бања Лука: 2013, 678 стр.)

Ово изузетно монографско дело аутор је посветио Академији наука и умјетности Републике Српске чији је члан, поводом обележавања 20 година њеног постојања и рада, у знак захвалности за све што је урадила за свој народ.

Монографија је по својој концепцији и садржају необична, пошто се у њој разматрају проблеми на први поглед три различите области: образовања, науке и производње хране. У стварности ове области су уско повезане. Без доброг образовања нема врхунске науке, а без науке успешне производње хране. Тако посматрано, долази се до закључка да публикација представља зналачки добро компоновану целину, пошто образовање, наука и производња хране представљају најзначајнији ослонац опстанка и просперитета сваког друштва. Захваљујући вишегодишњем, истрајном и успешном научноистраживачком и педагошком раду као и свестраном увиду у најновија збивања у поменуте три области из пера академика В. Јанића настало је изузетно дело, велике вредности.

Књига је написана на 678 страница комјутерски припремљеног текста, има 435 табела, 314 графикана, 29 схема, 8 мапа и 75 слика. После сваког поглавља наведен је списак литературе који укупно обухвата 778 литературних навода. На крају књиге дат је извод публикације на енглеском језику и извештај рецензената. Поред ауторских публикација, аутор је обимно користио најновију статистичку грађу OECD, FAO, UNESCO, наших статистичких завода и Народне библиотеке Србије. Књига је написана јасним језиком и стилем. Посебно треба истаћи да је техничка изведба књиге на изузетно завидном нивоу.

Публикација је подељена на три велика поглавља. Прво поглавље посвећено је образовању и обухвата осам подналова: Улога и значај

образовања; Кратак историјски преглед високог образовања; Образовање у Босни и Херцеговини и Републици Српској; Академске студије у Србији; Експанзија и квалитет високог образовања; Образовање у свету; Број становника у свету; Методе и критеријуми за рангирање универзитета у свету; Литература.

Захваљујући вишегодишњем личном искуству у образовању на редовним и последипломским студијама као и зналачком и систематском прикупљању, проучавању и обради најновијих расположивих података аутор је са великим успехом свестрано приказао и анализирао образовање на различитим ступњевима на нашем простору и у свету и указао на правце развоја и утицај глобализације на образовни систем. Ово поглавље истовремено представља вредну историјску грађу образовног система у нас.

Поглавље које се односи на науку има десет подналова: Стање, проблеми и перспективе научноистраживачког рада; Стање инфраструктуре установа у области науке у Босни и Херцеговини и Републици Српској; Стање и издвајања за науку у Републици Србији; Програми за стварање европског истраживачког простора; Стање истраживања у свету; Патенти и лиценце у свету; Патенти, индустријски дизајни и жигови у Србији; Вредновање научног рада; Научни радови и часописи у Србији и земљама у окружењу; Вредновање научних радова и часописа у свету из различитих области наука; Литература.

Наука је веома динамична област људског стваралаштва, стога познавање праваца развоја, приоритете у тој области је важан предуслов за успешан, плодотворан научноистраживачки рад. У овом поглављу аутор свестрано разматра проблематику научног рада на нашем простору и шире, почев од материјалних услова и људског ресурса, избора младих сарадника, улоге роководиоца, планирање у науци, захтеве светске науке, перспективе даљег развоја науке, светске критеријуме вредновања научног рада и часописа и др. Читајући ово поглавље долази се до сазнања да је давити се науком привилегија, али је истовремено веома захтевно. Потребна су већа улагања, више труда, зналачко трасирање развоја науке да би у тој области у неком догледном времену остварили прикључак науци развијеног света.

Производња довољне количине, здравствено безбедне хране је у глобалним размерана највећи изазов човечанства. Поглавље о производњи хране је најобимније и обухвата 10 подналова: Основни проблеми у производњи хране у свету; Основни проблеми у производњи хране у Републици Српској и Србији; Глобални значај биљака; Гене-

тички модификоване биљке; Генетички модификоване животиње; Генетички модификована храна; Основне карактеристике најважнијих генетички модификованих биљака; Површине на којима се гаје генетички модификоване биљке у свету; Основне карактеристике хербицида који се примењују у генетички модификованим усевима; Програми стварања и коришћења генетски модификованих биљака; Литература.

У овом поглављу у уводном делу разматрани су основни проблеми производње хране у свету и на нашем простору, као и значај биљног света и човека у том процесу. Највећи простор посвећен је проблематици генетички модификованим биљкама, њиховом стварању, основним карактеристикама, предностима и ризицима гајења и распрострањења. Аутор указује на комплексност ове проблематике, она је подједнако значајна како из здравствено безбедних тако и економских разлога. Мишљење међу научницима о оправданости гајења генетички модификованих организама су подељена, што ову проблематику чини још актуелнијом. Захваљујући веома свестраном, детаљном и зналачком разматрању ове проблематике читаоц може да се информише о најновијем стању у овој области и да створи своје сопствено мишљење. Генетички модификоване биљке су створне пре свега због примене хербицида., али не само због тога. У тој области аутор ове књиге има завидне научне резултате и објављена изузетно вредна дела.

Ова публикација је од изузетног значаја не само за истраживаче већ истовремено и за стручњаке који се баве планирањем, организацијом и вредновањем образовног и научног рада и регулативима у производњи хране. За писање овако обимног, комплексног и мултидисциплинарног текста потребна је истрајност, знање, искуство и дар што краси аутора, што је и омогућило настајање ове публикације. Имајући у виду значај и актуелност проблематике, садржај, карактер и висок научни ниво, за очекивати је да ће ово изузетно дело трајне вредности побудити велико интресовање и обогатити наш научни и духовни простор и попунити празнину у тој области.

Драгана С. Тодоровић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Приказ књиге

ОДНОС ПОРОДИЧНЕ И РАДНЕ СФЕРЕ У ДРУШТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

(Бисерка Кошарац, *Породица и радне стратегије у транзицији*,
Завод за уџбенике и наставна средства и Социолошко друштво
Републике Српске, Источно Сарајево: 2013.)

Књига „*Породица и радне стратегије у транзицији*“ аутора, Бисерке Кошарац, доцента на катедри за социологију Филозофског факултета Пале у Источном Сарајеву, представља значајан допринос у разумјевању односа породице и рада, односно породичне и радне сфере у савременом друштву Републике Српске. Аутор је кренуо од чињенице да се у домаћој социолошкој мисли до сада највише пажње посвећивало промјенама у јавној сфери друштва Републике Српске, које су настале под утицајем урушавања социјалистичког система, транзиције и Грађанског рата у Босни и Херцеговини, док је недоовољно истражена област била породица и промјене које су је захватиле у временима тешке друштвене и економске кризе. Породица се налази у сталном процесу промјена и у интеракцији је са друштвом у коме егзистира. Настанком модерног друштва услиједиле су промјене, основа на којима се заснива породица, мијења се карактер економских функција, производна функција измјешта се из породичног домаћинства у предузећа и фабрике, ставља се тежиште на психосоцијалне функције породице, редукују се породичне функције и преносе се, у цјелини или у појединим сегментима на специјализоване друштвене установе. Рад се бави односом породичне и радне сфере у савременом друштву Републике Српске. Циљ рада јесте, да се открију основне тенденције у формирању социоекономских и радних стратегија које породицама и појединцима омогућавају редефинисање социјалног положаја.

Ова садржајна књига (обима 161 странице) се састоји од пет међусобно повезаних цјелина и то: Увод, Теоријско методолошки оквир истраживања радних стратегија породица у транзицији (појам и функције породице, појам сродства, појам, функције и типови домаћинства), Трансформација породичне и радне сфере у постсоцијалистичком друштву Републике Српске (општи друштвени контекст про-

мјена у сфери породице и рада у друштву Републике Српске, промјене у породичној сфери, промјене у сфери рада, социоекономске радне стратегије породица и домаћинства у Републици Српској, социјални капитал), Емпиријско истраживање социоекономских детерминанти породичног живота у Републици Српској (основне методолошке напомене и опис узорака, социоекономско стање породица на подручју града Источно Сарајево, социоекономске и радне стратегије породица на подручју града Источно Сарајево, социоекономске и радне стратегије чланова породица на подручју града Источно Сарајево) и Закључак. Рецензенти су проф. др Драгана Стјепановић Захаријевски, проф. др Лазо Ристић, проф. др Рајко Куљућ. На озбиљност ауторовог приступа указује и списак коришћене литературе од 119 јединица.

У уводном дијелу аутор, Бисерка Кошарац констатује да однос (породичне и радне сфере) у нашем друштву, је веома специфичан због убрзаних структуралних и институционалних промјена, а у таквим околностима породице посежу за новим социоекономским и радним стратегијама и морају да се подрже нови односи рада и породичног живота, односно радне стратегије и зарађивање су из некадашњег државно-друштвеног сектора производње премјештене у фрагментисане робне полутржишне релације домаће и сиве економије, и новонастајућег приватног сектора. У проучавању односа породичне и радне сфере у друштву Републике Српске аутор, Бисерка Кошарац је користила два приступа, приступ породици као радно-економском саставу кроз концепцију социоекономских стратегија и приступ са становишта социјалног капитала.

Друго поглавље под називом *„Теоријско методолошки оквир истраживања радних стратегија породица у транзицији“* (12-32 стр.), посвећено је одређењу појма породице, сродства и домаћинства. Дефинисању функције домаћинства приступљено је са аспекта различитих одређења домаћинства. Наглашено је да се већина социолога слаже да је губитак производне функције од кључног значаја за породицу, јер се породица сада налази у двострукој зависности од друштва. С једне стране зависи од тога да ли су њени чланови запослени и колике су им плате, а са друге стране, као потрошачка заједница, зависи од тржишта, цијена, услуга и сл. У социолошкој науци породица и рад су посматрани дуги низ година као двије паралелне и одвојене друштвене сфере, међутим, аутор се у својој књизи ослања на теорију Имануела Волорстена о функцији домаћинства у савременом капиталистичком друштву, који даје нови подстицај за проучавање односа породице и

рада. Поглавље се наставља питањем због чега домаћинства имају тај кључни значај за свјетски капиталистички систем? Значај домаћинства према мишљењу Волерстина резултат је чињенице да велики дио репродукције радне снаге се не обавља кроз тржишну размјену, већ кроз онај дио капиталистичког привредног система који је остатак прошлости. Промјене које су задесиле породицу у периоду транзиције утицале су и на промјене у сфери породичног рада. На крају другог поглавља аутор наводи да значајну улогу у потрошњи породице има жена, да је жена та која настоји, да кроз потрошњу на адекватан начин квалитетно задовољи све потребе својих чланова и на тај начин она обједињава све чланове у породици.

Унутар трећег поглавља који носи наслов „*Трансформација породичне и радне сфере у постсоцијалистичком друштву Републике Српске*“ (33-68 стр.), аутор представља, разматра, процес радикалних промјена бившег југословенског друштва који је започео почетком деведесетих година прошлог вијека. У социолошкој литератури те промјене означене су појмом транзиција и захватају све структуре и друштвене слојеве. Када говоримо о промјенама у породичној сфери, аутор, Бисерка Кошарац долази до закључка да је током читавог прошлог вијека у свим државама бивше Југославије, па и у Босни и Херцеговини, одвијала породична трансформација која је водила модернизацији породичног живота. Породице у Републици Српској налазе се под дејством изузетно стресних и драматичних догађања која за посљедицу имају бројне негативне и деструктивне промјене у животу породица и појединаца. Аутор, наводи да управо та негативна дејства се испољавају кроз: нагло осиромашење становништва и породица, хумане губитке који се огледају у ратном морталитету и повећаној смртности и кроз одлагање уласка у процес репродукције (ступање у брак и рађање). Породице и домаћинства у Републици Српској су доживјели значајне промјене због дјеловања снажних макропроцеса. Основни трендови промјена како нам указује аутор огледају се у следећем: снижавање наталитета и фертилитета, повишена стопа смртности, повећање удјела старе популације у становништву, одлагање уласка у брак, високе стопе незапослености младог и становништва у средњој животној доби, нагло повећање броја сиромашних, а посебно значајна су обимна миграциона кретања. Зато с правом аутор поставља питање: Какве промјене можемо даље очекивати и у ком правцу ће се промјене кретати, с обзиром на чињеницу да се наше друштво налази у сложеној и тешкој ситуацији?

Аутор, Бисерка Кошарац је настојала да емпиријским истраживањем пружи увид у проблематику односа породичне и радне сфере у особеном контексту транзицијских и постратних промјена. Конкретније одређено, емпиријским истраживањем аутор је тежио ка томе да утврди које су доминантне социоекономске и радне стратегије породица, како се развијају и одржавају и како је повезан породични и појединачни ниво социоекономских и радних стратегија. У истраживању аутор, Бисерка Кошарац је користила два приступа: приступ са становишта социо-економских и радних активности породице као цјелине и приступ са становишта појединца, чланова породица и њихових социо-економских и радних стратегија. Основни задаци истраживања као што аутор наводи су: 1) истраживање процеса формирања социоекономских и радних стратегија породица и, 2) идентификовање основних типова социоекономских и радних стратегија породица и појединаца, 3) одређивање основних услова који утичу на обликовање социоекономских и радних стратегија породица и појединаца, 4) повезивање социоекономских и радних активности породица и појединаца са слојним положајем породице, 5) повезивање социоекономских и радних активности породица и појединаца са ресурсима, односно капиталима (социјални, културни, економски, хумани) које породица, односно појединац посједује. За објашњење социоекономске стратегије породица и појединаца у свом раду аутор је анализирао и промјене у сфери рада користећи званичне податке Статистичког завода Републике Српске. Аутор долази до закључка да особеност трансформације сфере рада у Републици Српској управо се огледа у разарању доминантног друштвено/државног сектора економије и масовне незапослености и неформалног рада у сивој економији, који је у периоду Грађанског рата био доминантан облик економских активности.

За обраду четвртог поглавља под називом „Емпиријско истраживање социоекономских дeтeрминанти порoдичнoг живoтa у Рeпублици Српској“ (69-145 стр.) аутор, Бисерка Кошарац је користила податке добијене у обимном емпиријском истраживању. Јединица анализе у истраживању била је породица и појединачни чланови испитиваних породица, с тим да је свом раду Бисерка Кошарац користила два одвојена узорка са циљем да се сложени однос породице и рада сагледа и из угла породице као цјелине и из угла њених појединачних чланова. Написано је јасно, садржајно и подржано је са бројним табеларним приказима.

На основу добијених резултата истраживања дошло се одређених знања која је аутор исказао у виду закључка у оквиру петог поглавља (146-150 стр.). Између осталог, анализом социоекономског статуса породица и појединаца аутор закључује да су социјални положаји, односно друштвени слојеви неискристализовани. Подаци до којих је аутор дошао јесу, да највећи број породица у Источном Сарајеву припада средњем доњем слоју 56,6%, као и на лоше материјално стање породица. Буџет у породицама Источног Сарајева је централизован (69,4%) што указује на патријархалне односе у породици. Најзаступљенија социоекономска и радна стратегија међу породицама у Источном Сарајеву је стратегија формалне запослености, а најмање заступљена је предузетничка стратегија. Стратегија супституције је најзаступљенија је у граду, док породице из приградских и сеоских насеља више комбинују различите радне активности. Такође, аутор закључује да профилисање одређених социоекономских и радних стратегија служи породицама и појединцима да репродукују свој социјални положај, да га побољшају или бар да спријече даље пропадање на љествици друштвене стратификације.

Можемо закључити, да је аутор уложио велики труд, који је свакако резултат вишегодишњег научног и образовног рада, за стварање ове научне монографије. Књига „*Породица и радне стратегије у транзицији*“ пружа увид у карактеристике радних и социоекономских стратегија породица и појединаца на подручју града Источно Сарајево, у периоду постратних и транзиционих промјена у Републици Српској. Резултати овог рада показују да веза између породице и рада многу струка и да није једнозначна, заправо, однос породичне и радне сфере је изразито сложен и није одређен само крупним структурним узроцима, већ другим детерминантама као што су вриједносни системи, нормативни обрасци. Подручје радних активности појединца и породица показује у овом раду да је друштвена трансформација у Републици Српској отежана, као што и на самом крају аутор наводи, не развија се на модеран систем друштвене репродукције, већ породице и појединци посежу за оним радним активностима који су неискристализовани и традиционални.

Владимир Д. Васић^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Приказ књиге

СОЦИОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ СОЦИОКУЛТУРНИХ УТИЦАЈА НА ДЕВИЈАНТНЕ ПОЈАВЕ У БИХ

(Биљана Милошевић-Шошо, *Мултиетничко друштво и девијанте појаве*, Завод за уџбенике и наставна средства и Социолошко друштво Републике Српске, Источно Сарајево; 2013, 215 стр)

У Заводу за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, прошле године је из штампе изашла монографија *Мултиетничко друштво и девијантне појаве* (Прилој: *Социолошко истраживање социокултурних утицаја на девијантне појаве у БиХ*), аутора доц. др Биљане Милошевић-Шошо са катедре за социологију Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. Ова монографија представља дјелимично измјењену и допуњену верзију докторске дисертације поменуте ауторке, која је одбрањена на катедри за социологију Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци.

Монографија је структурирана у четири поглавља, а ту су још и уводне напомене, литература, резиме и биљешка о аутору. У уводним напоменама, ауторка поред општег, научног и друштвеног циља спроведеног истраживања, наводи и хипотезе, предмет истраживања и примјењене методе истраживања чуји су резултати приказани у трећем поглављу. Суштина ове монографије је у одређивању начина на који поједини елементи и процеси доприносе настанку и развоју социопатолошких појава у БиХ, односно, поставља се проблем дозвољеног и недозвољеног одступања у понашању изнад друштвеног просјека на нивоу мултиетничког друштва и на нивоу етничких заједница.

Прво поглавље под називом *Теоријско-хипотетички оквир истраживања девијантних појава у мултиетничком друштву*, посвећено је дефинисању појмова девијантно понашање, друштвена дезорганизација као и приказ како старијих, тако и савремених теоријских концепција девијантног понашања.

^[1] vladovasicvaske@gmail.com

У другом поглављу које носи назив *Социјално-психолошка размјена девијантних појава*, налази се прецизан опис девијантних понашања која изражавају структуралне друштвене поремећаје и у којима појединци настоје да остваре своје своје потребе на општедруштвено неприхватљив начин. Дакле, читалац ове монографије ће бити у прилици да се на једном мјесту упознају са карактеристикама девијантног понашања попут алкохолизма, проституције, трговине људима, криминалом, корупцијом, малољетничком деликвенцијом, чланством у вјерским сектама те појмом ратног злочина. Друго поглавље има и своје подпоглавље које носи назив *Социокултурни утицаји на девијантно понашање* и у оквиру њега ауторка се бави раширеношћу различитих облика социопатолошког понашања у свијету, као и детерминистичким факторима за исто. Поставља се питање да ли је мултиетничко друштво подобан терен за девијантно понашање, као и колико су масовни медији са својим садржајем узрок девијантног понашања. Истиче се како медијско обликовање и ширење етничких (посебно националних) стереотипа представља социокултурни оквир за подстицање девијантних понашања у мултиетничким друштвима, јер стављање интереса и моћи политичких елита у доминантним нацијама испред дијалога, равноправности, доводе до међуетничких сукоба.

Унутар трећег поглавља са називом *Емпиријски показатељи девијантних понашања у мултиетничком друштву БиХ/РС*, имамо интерпретацију и објашњење емпиријских података који су добијени у примјени анализе садржаја у три дневна листа у БиХ, (Глас Српске, Дневни аваз и Јутарњи лист) при чему је истраживана видљива страна односа припадника Друштва БиХ према девијантним појавама у њему. Анализирани су и објашњени како класичне девијантне појаве, тако и оне у сфери етно-политичких односа кроз мјерење ставова аутора у текстовима који се односе на друштвенодевијантне појаве у босанско-херцеговачком друштву.

Четврто поглавље носи назив *Могућности за сузбијање девијантног понашања, изгледи за развој културе мира у БиХ* и уједно представља закључак. У оквиру њега се покушава скренути пажња на основу добијених резултата истраживања и анализе истих како је БиХ анонимно друштво, посебно у сфери етничких и политичких односа и како излаз из таквог друштвеног оквира лежи у развоју међуљудске интеракције утемељене на демократским принципима, као и јачању

цивилног сектора друштва ради разбијања идеолошких заблуда. Отуђење од других свакако није рецепт за грађење мултиетничког друштва БиХ.

На крају, може се рећи да ова књига (монографија) има и образовну и културолошку мисију. Образовну испуњава кроз приказ основних категорија у оквиру социопатолошког понашања, њихових особености, теорија, те кроз приказ начина како се спроводи истраживачки процес у друштвеним наукама. Културолошка мисија се огледа у изношењу, по први пут на овим просторима, низа социокултурних фактора који доприносе девијантном облику понашања у босанско-херцеговачком друштву и кроз нуђење решења за превенцију и сузбијање истих што свакако придоноси њеној оригиналности. Сматрам да се ради о вриједној књизи из области социологије, али и сродних јој дисциплина, која ће читаоцима, а поготову студентима друштвених наука свакако понудити одговоре на бројна питања из домена социјалне патологије.

САДРЖАЈ

Ивана Миловановић

СВАКОДНЕВИЦА ЖЕНА У ПОСТРАТНОЈ
ПОРОДИЦИ – СЛУЧАЈ СЕВЕРА КОСОВА И
МЕТОХИЈЕ

7

Aleksandar Jokic

LOST IN TRANSITION: THE LIMITS OF FREEDOM
IN SCHOLARSHIP

23

Јелена Вукоичић

КОНФЛИКТ И/ИЛИ КОЕГЗИСТЕНЦИЈА – ФЕНОМЕН
БОСАНСКОГ КОМШИЛУКА

39

Бојан Ђорлука

ИДЕНТИТЕТ ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИЈЕ И
КОНСТРУКТИВИЗМА

55

Давор Т. Видаковић

СОЦИОЛОГИЈА И НАСТАВА СОЦИОЛОГИЈЕ У
СВЈЕТЛУ НОВИХ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЈЕНА У БИХ

73

Бојана Пантић

ПЛЕС ИЗМЕЂУ ИГРЕ И КОМУНИКАЦИЈЕ

93

Мирјана Радојичић

СВЕТОЗАР СТОЈАНОВИЋ КАО ТУМАЧ РАСПАДА/
РАЗБИЈАЊА СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ

109

Биљана Милошевић-Шошо

ПАТОЛОГИЈА КОМУНИКАЦИЈЕ У ДРУШТВУ -
ПРИМЈЕР МОБИНГА

123

Академик Рудолф Кастори ОБРАЗОВАЊЕ, НАУКА И ПРОИЗВОДЊА ХРАНЕ	139

Драгана С. Тодоровић ОДНОС ПОРОДИЧНЕ И РАДНЕ СФЕРЕ У ДРУШТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ	143

Владимир Д. Васић СОЦИОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ СОЦИОКУЛТУРНИХ УТИЦАЈА НА ДЕВИЈАНТНЕ ПОЈАВЕ У БИХ	149

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК БРОЈ 9

РЕЦЕЗЕНТИ

Проф. др Драган Коковић, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Драгана Стјепановић-Захаријевски, Филозофски факултет Ниш

Проф. др Зоран Аврамовић, Филозофски факултет Пале

Проф. др Лазар Жолт, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Божо Милошевић, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Лазо Ристић, Факултет политичких наука Бања Лука

Проф. др Љубинко Милисављевић, Филозофски факултет Ниш

Проф. др Љубиша Митровић, Филозофски факултет Ниш

Проф. др Рајко Куљић, Филозофски факултет Пале

Проф. др Слободан Антонић, Филозофски факултет Београд

Проф. др Срђан Шљукић, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Драгомир Вуковић, Филозофски факултет Пале

Доц. др Бисерка Кошарац, Филозофски факултет Пале

Доц. др Биљана Милошевић, Филозофски факултет Пале

UDK 316

СОЦИОЛОШКИ годишњак: Часопис Социолошког друштва Републике Српске / Социолошко друштво Републике Српске; Главни и одговорни уредник Зоран Аврамовић.- Источно Сарајево: Социолошко друштво Републике Српске, 2014, бр. 9 (Пале: Dis-Company).- 24 cm

Издази годишње.

ISSN 1840-1538

Број 9: 156 стр.

Тираж 200.

COBISS.BH-ID 15307536